

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Biologie
Studijní obor: Učitelství biologie a geografie pro střední školy

Filip Hájek

**ZMĚNY KRAJINY V ZÁZEMÍ VYBRANÝCH
VOJENSKÝCH ÚJEZDŮ V ČECHÁCH OD POLOVINY
19. STOLETÍ**

LANDSCAPE CHANGES IN BORDER AREAS OF SELECTED
MILITARY BASES IN BOHEMIA SINCE THE SECOND HALF
OF THE 19th CENTURY

Diplomová práce

Praha 2013

Vedoucí diplomové práce: Doc. RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 19. 8. 2013

.....

Filip Hájek

Poděkování:

Rád bych tímto poděkoval doc. RNDr. Pavlu Chromému, Ph.D. za cenné rady a inspiraci při psaní této práce. Současně děkuji i svým nejbližším za morální podporu, které se mi z jejich strany dostávalo.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá dlouhodobými změnami krajiny v zázemí vybraných vojenských újezdů v Čechách – Brdy a Hradiště. Konkrétně se v těchto územích zaměřuje na změny ve využití ploch od poloviny 19. století do současnosti. Jejím hlavním cílem je vypátrat, zda a případně do jaké míry vojenský újezd ovlivňuje změny ve využití ploch – jejich charakter a intenzitu – ve svém zázemí. První část práce je věnována obecným východiskům spojeným s klíčovými okruhy/pojmy, s nimiž je dále pracováno (krajina, polarizace prostoru a vojenské újezdy). Jejím metodickým základem je rešerše a diskuse literatury a zdrojů. Ve druhé části je pozornost soustředěna na vymezení a charakteristiku obou zájmových území. Třetí část práce vychází z poznatků předchozích dvou, a zabývá se samotným výzkumem změn ve využití ploch v zájmových územích. Výzkum kvantitativního charakteru je založen na využití statistických údajů databáze LUCC Czechia, které byly dále statisticky zpracovávány a hodnoceny. V závěru práce je na základě výsledků třetí části diskutován možný vliv vojenského újezdu na změny ve využití ploch v zázemí.

Klíčová slova:

krajina – změny krajiny – využití ploch – polarizace prostoru – periferie – marginalita – vojenský újezd

Abstract

This thesis deals with the long-term changes in the landscape of border areas of selected military bases in Bohemia – Brdy and Hradiště. Specifically, in these areas it is focused on land use changes since half of the 19th century to the present. Its main objective is to identify whether and to what extent military bases affect character and intensity of land use changes beyond their borders. The first part of the thesis is devoted to general solutions relating to the key topics/concepts representing thematic base for further work (landscape, spatial polarization and military bases). The methodology of this part is based on research and discussions of literature and other sources. In the second part of the thesis the focus is on the spatial definition and characteristics of both areas of our interest. The third part is based on the knowledge of the previous two parts, and is engaged in the land use changes research in both areas. This research has a quantitative nature and is based on the use of statistical data provided by the LUCC Czechia database, which were further processed and evaluated. Final part of the thesis is based on the results of the third part and discusses the possible impact of the military bases to changes in land use in the close border areas.

Key words:

landscape – landscape changes – land use – spatial polarisation – periphery – marginality – military base

OBSAH

Abstrakt	4
Abstract	5
Seznam použitých zkratk	8
Seznam obrázků	9
Seznam tabulek	10
Seznam rámečků	10
1 Úvod	11
1.1 Cíle, výzkumné otázky a struktura práce	14
1.2 Metodika práce	16
2 Obecná východiska výzkumu změn krajiny v zázemí VÚ	20
2.1 Krajina	20
2.1.1 Definice krajiny a přístupy k jejímu zkoumání	20
2.1.2 Změny krajiny jako předmět vědeckého výzkumu	24
2.1.3 Land use	28
2.2 Periferie a marginalita.....	33
2.3 Vojenské újezdy.....	38
2.3.1 Současný stav a aktuální problematika vojenských újezdů Česka	39
2.3.2 Historický vývoj českých vojenských újezdů	40
2.3.3 Literatura a zdroje o VÚ.....	44
2.3.3.1 Studie biologické/ekologické/ochranářské.....	47
2.3.3.2 Sociálně-geografické a strategicky zaměřené prameny o VÚ.....	47
2.3.3.3 Studie zaměřené na vliv VÚ na své zázemí	52
2.4 Shrnutí	56
3 Vymezení zájmových území	59
3.1 Zájmové území Hradiště (ZÚ Hradiště)	62
3.1.1 Prostorové vymezení a geografická charakteristika	62
3.1.2 Vybrané aspekty historického vývoje ZÚ Hradiště	65
3.2 Zájmové území Brdy (ZÚ Brdy)	69
3.2.1 Prostorové vymezení a geografická charakteristika	69
3.2.2 Vybrané aspekty historického vývoje ZÚ Brdy	71
3.3 Shrnutí	73
4 Změny ve využití ploch v zájmových územích od poloviny 19. století	74
4.1 Struktura využití ploch ve vztahu k přírodním podmínkám	74

4.2	Analýza dlouhodobých změn využití ploch.....	77
4.2.1	Využití ploch před vznikem vojenských újezdů	80
4.2.1.1	Období 1845–1896	80
4.2.1.2	Období 1896–1948	83
4.2.1.3	Celkové změny využití ploch v období 1845–1948.....	86
4.2.2	Využití ploch po vzniku vojenských újezdů	90
4.2.2.1	Období 1948–1990	90
4.2.2.2	Období 1990–2010	94
4.2.2.3	Celkové změny využití ploch v období 1948–2010.....	102
4.3	Shrnutí a diskuse vlivu vojenského újezdu na změny ve využití krajiny ve svém zázemí	105
5	Závěr	107
	Seznam literatury	111
	Přílohy	119

Seznam použitých zkratk

AČR	Armáda České republiky
BVÚ	bývalý vojenský újezd
ČR	Česká republika
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSFR	Československá federativní republika
ČSSR	Československá socialistická republika
CHKO	chráněná krajinná oblast
LU	land use / využití ploch
LC	land cover / krajinný pokryv
LFA	less favoured areas / oblasti méně příznivé pro zemědělství
LUCC	land use/ land cover changes / změny ve využití ploch a krajinného pokryvu
MO	Ministerstvo obrany ČR
NP	národní park
SÚJ	srovnatelná územní jednotka
TTP	trvalé travní porosty
ÚÚřVÚ	Újezdni úřad vojenského újezdu
VLS	Vojenské lesy a statky (státní podnik)
VS	veřejná správa
VÚ	vojenský újezd
VVP	vojenský výcvikový prostor
VVT	vojenský výcvikový tábor
ZPF	zemědělský půdní fond
ZÚ	zájmové území

Seznam obrázků

Obrázek 1: Model interakce lidé - krajina	22
Obrázek 2: Krajina jako objekt zájmu dnešní geografie	23
Obrázek 3: Krajina jako kombinace přírodního a kulturního	25
Obrázek 4: Vznik a vývoj kulturní krajiny	27
Obrázek 5: Schéma vazeb v konceptu DPSIR	32
Obrázek 6: Schéma vybraných aspektů a vztahů periferních regionů	35
Obrázek 7: Abstraktní vývojové typy polarizace prostoru	37
Obrázek 8: Vojenské újezdy na území Česka	38
Obrázek 9: Vojenské újezdy a vojenské výcvikové prostory na území ČSFR využívané do roku 1991	42
Obrázek 10: Vymezení zájmových území	59
Obrázek 11: Vnější a vnitřní pohraničí podle Quida Kastnera	61
Obrázek 12: Zájmové území Hradiště	63
Obrázek 13: Zájmové území Brdy	70
Obrázek 14: LU v blízkém zázemí VÚ Hradiště, ZÚ Hradiště a Česku v období 1845-2010..	78
Obrázek 15: LU v blízkém zázemí VÚ Brdy, ZÚ Brdy a Česku období 1845-2010	79
Obrázek 16: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1845-1896	82
Obrázek 17: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1845-1896	82
Obrázek 18: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1896-1948	85
Obrázek 19: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1896-1948	85
Obrázek 20: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1845-1948	88
Obrázek 21: Index změny podle SÚJ v ZÚ Brdy mezi roky 1845-1948	88
Obrázek 22: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1948-1990	93
Obrázek 23: Index změny podle v ZÚ Brdy mezi roky 1948-1990	93
Obrázek 24: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1990-2000	96
Obrázek 25: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1990-2000	96
Obrázek 26: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 2000-2010	98
Obrázek 27: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 2000-2010	98
Obrázek 28: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1990-2010	101
Obrázek 29: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1990-2010	101
Obrázek 30: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1948-2010	104
Obrázek 31: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1948-2010	104

Seznam tabulek

Tabulka 1: Kategorie využití ploch a jejich slučování.....	17
Tabulka 2: Příklady různého pojetí termínu „krajina“	21
Tabulka 3: Základní krajinné typy na základě antropogenní přeměny	26
Tabulka 4: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1845–1896.....	81
Tabulka 5: Index změny v období 1845–1896	81
Tabulka 6: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1896–1948.....	83
Tabulka 7: Index změny v období 1896–1948	84
Tabulka 8: Index změny v období 1845–1948	87
Tabulka 9: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1948–1990.....	90
Tabulka 10: Index změny v období 1948–1990	92
Tabulka 11: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1990–2000.....	95
Tabulka 12: Index změny v období 1990–2000	97
Tabulka 13: Index změny v období 2000–2010	99
Tabulka 14: Index změny v období 1990–2010	100
Tabulka 15: Index změny v období 1948–2010	103

Seznam rámečků

Rámeček 1: Databáze dlouhodobých změn ve využití ploch Česka.....	16
Rámeček 2: Index změny.....	18
Rámeček 3: Kulturní krajina.....	25
Rámeček 4: Počátky evidence stavu LU a LC na území Česka.....	30

1 Úvod

Společensko-politické události, které se odehrály na počátku 90. let minulého století v dnešních postkomunistických zemích, zahájily vlnu transformačních procesů a změn. Konec éry centrálně plánované nivelizační politiky, jež více než čtyřicet let potlačovala přirozené tendence společenského a ekonomického rozvoje, vyústil v obnovení demokracie a systému tržní ekonomiky. Postupně došlo k prohloubení rozdílů mezi regiony a vyniknutí existence problémových oblastí, jimiž bylo potřeba se zabývat. K nim můžeme řadit i české vojenské újezdy (dále jen VÚ), jejichž vývoj a vnitřní stav byl až do období politického převratu opředen mnoha otázkami a spekulacemi, neboť informace o těchto armádou využívaných prostorech byly předmětem státního tajemství. Relativní otevřenost VÚ, kterou zaznamenáváme od přelomu 80. a 90. let, respektive lepší dostupnost informací, tak dnes dává vědecké i laické veřejnosti možnost odkrývat a vnímat specifika těchto území, lépe pochopit jejich problémy, vlivy a vztahy se svým zázemím, identifikovat potenciál možného rozvoje a v neposlední řadě také odhalit obecnější souvislosti vývoje procesu polarizace prostoru. Poznání v těchto ohledech je rovněž nutno považovat za základní podmínku volby vhodných přístupů a rozhodování o budoucnosti VÚ, která bezpochyby zpětně ovlivní i vývoj širších oblastí. V současnosti, kdy se o VÚ mluví nejčastěji v souvislosti s jejich postupným zpřístupňováním či možnostmi úplné konverze a integrace do regionálního systému, nabývá potřeba odhalovat specifika VÚ na významu.

Problematikou spojenou s českými VÚ (ať už stávajícími či bývalými) se za posledních více než dvacet let zabývala celá řada studií, a to na různých úrovních obecnosti a z pohledu různých vědních oborů. Přesto však můžeme tyto velkoplošné územní celky stále označit za relativně neznámé, a je proto zapotřebí jejich výzkum nadále prohlubovat a rozšiřovat. Pokud máme uvést hlavní důvody či podstatu této potřeby, jedná se přinejmenším o jejich unikátní přírodní a ekologické hodnoty, specifické vzájemné a nepopíratelné vlivy při interakci se svým nejbližším okolím, nebo také řešení jejich budoucnosti v případě konverze. Předkládáme studii, která by svým zaměřením měla podpořit výzkum většiny těchto tematických oblastí a rozšiřovat jejich poznatkovou základnu jak o konkrétní objektivizované výstupy a výsledky empirických výzkumů, tak o podněty do diskuse obecných východisek studia krajinných změn a procesu polarizace prostoru. Práce zpracovaná na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje zároveň navazuje na grantový projekt GAUK č. 58610 „Problémy územního rozvoje bývalých a současných vojensky využívaných oblastí“ (2010–2011), jehož řešení potvrdilo důležitost zkoumání problematiky spojené nejen s VÚ, ale s armádními prostory a objekty na území Česka obecně. Protože ji díky svému zaměření můžeme rovněž chápat jako široce pojatý příspěvek

k dějinám krajiny, stává se rovněž součástí jednoho z výzkumných směrů Výzkumného centra historické geografie (GAČR P410/12/G113).

Objektem našeho zájmu se v této práci stává krajina zázemí vybraných VÚ v Čechách (VÚ Brdy a VÚ Hradiště), předmětem pak zkoumání změn v jejím využití od poloviny 19. století až do současnosti. Při volbě tématu a cílů práce jsme vycházeli primárně ze skutečnosti, že ačkoliv byly v posledních letech vytvořeny studie zaměřené (alespoň dílčím způsobem) na územní vztahy mezi VÚ a zázemím, resp. na jejich vzájemný vliv, do dnešní doby se žádná práce dostatečně nezabývala působením existence VÚ na okolní krajinu a její využití. Přitom vliv VÚ na rozvoj obcí za svými hranicemi byl v některých studiích (např. Ženíšková 2006, Seidl 2008, Svoboda 2009, Pechal 2011) prokázán. Sousedství s VÚ podle těchto prací symbolizuje určitou překážku pro rozvoj územních jednotek na lokální a mikroregionální úrovni, a to nejen z objektivního hlediska, ale i z pohledu některých místních obyvatel či např. starostů obcí. V důsledku přítomnosti tak rozsáhlé fyzické „bariéry“, jakou VÚ bezpochyby představují, dochází např. k omezení vytváření a uskutečňování bližších kontaktů s územními celky ležícími při opačné straně újezdů, a tím i k omezení celkového toku a výměny informací, zboží, pracovní síly apod. Tyto důvody pak mj. spolu se specifickým historickým vývojem vytváří podmínky k tomu, aby VÚ a územní jednotky v jejich zázemí byly stavěny na okraj politického a ekonomického zájmu, a byly tak považovány za periferní či marginální. Na druhou stranu, v případě, že hovoříme o přírodních a ekologických hodnotách, je pozice VÚ zcela opačná. Jejich nenahraditelný biologický význam byl popsán již mnohými výzkumy a potvrzují ho konečně i dnešní snahy/úvahy o potřebě tyto hodnoty legislativně chránit. Mylné představy veřejnosti o rozsáhlých, armádní činnostmi zdevastovaných, a tedy i z hlediska potenciálu budoucího rozvoje znehodnocených krajinách, tak již byly alespoň částečně vyvráceny. Současně politicko-strategická rozhodnutí, která dala vzniku VÚ a svěřila je do péče vojákům, dnes už nejsou vnímána ve všech ohledech tolik negativně, jak tomu bylo např. na konci totalitního období. Právě ona totiž představovala jakýsi nezáměrný impuls pro uchování místních přírodních hodnot často převyšujících hodnoty zvláště chráněných oblastí. Mohla však mít tato rozhodnutí v konečném důsledku i širší prostorový vliv na krajinu a její využití za hranicemi VÚ? Při podobných úvahách je nutné připomenout, že zatímco VÚ si v průběhu své existence zachovaly jednotnou funkci, tedy sloužily výhradně armádním účelům, jejich zázemí prodělalo za stejný časový úsek odlišný vývoj podmíněný hodnotami a procesy řízení rozvoje během politických a státně-správních forem, které se na území Česka vystřídaly v průběhu minulého století. Tato skutečnost ovšem nevylučuje možnost vytvoření podmínek pro vznik rozdílů v charakteru, intenzitě a dynamice změn ve využití krajiny blízkého zázemí VÚ v porovnání se širší oblastí. V případě, že by se tyto

rozdíly prokázaly, mohli bychom snáze potvrdit náš předpoklad, že VÚ mohou působit jako jakýsi „regulátor“ změn ve využití krajiny a případně podporovat vývoj přírodních a ekologických hodnot na vlastním území, ale i mimo něj.

Nelze spekulovat o tom, že se mnohá politická, v centru uskutečněná rozhodnutí přímo odráží v přístupu k území. Současně ekonomická činnost člověka představuje hlavní faktor, jenž vytváří tlak na podobu, využití a přeměnu krajiny. Je proto pravděpodobné, že pokud zkoumáme území z hlediska politicko-ekonomických aktivit převážně marginální či periferní, bude pozorovatelný i slabší vliv lidské činnosti na původní, přirozené prostředí – prostředí před vznikem VÚ. Nabízí se tedy otázka, zda a do jaké míry se poměrně dlouhodobá existence újezdů, které svým způsobem omezují ekonomický rozvoj svého zázemí, promítá i do způsobu a vývoje využití krajiny v území za svými hranicemi. Odpověď doposud neposkytl žádná studie a její nalezení se stává naším hlavním cílem.

Předkládaná práce se snaží doplnit dosud stále nepříliš bohatou řadu geografických výzkumů týkajících se VÚ a jejich vlivů/interakcí se svým zázemím o tematicky nový pohled zkoumání. Její význam lze spatřovat mj. i v tom, že přispívá k rozšiřování obecného povědomí o principech, výsledcích a významu vzájemného působení dvou historicky a správně odlišných typů sousedních území. Pokud by se prokázala souvislost mezi přítomností VÚ a charakterem, resp. intenzitou změn ve využití krajiny v jejich zázemí, mohla by tato studie tvořit dílčí podnět pro diskusi při strategickém plánování budoucnosti VÚ a pro diskusi před zvažováním jejich konverze a plánování konkrétního způsobu (postupu) začlenění do regionálního systému. Vzhledem k tomu, že je problematika uvolňování VÚ zejména kvůli státním úsporám a snižováním stavu českého vojska poměrně aktuální, nabývá na významu i naše práce. Vracíme se tak ke slově na začátku této úvodní části. Při konverzi VÚ totiž velmi pravděpodobně pocítí významné změny i územní jednotky v jejich okolí, a charakter těchto změn pak bude záviset už jen na politicko-správních rozhodnutích, stejně jako tomu bylo při zakládání samotných VÚ.

Práce by se měla stát jakýmsi primárním vstupem do problematiky sledování vlivů marginalizovaných oblastí (VÚ) na krajinu ve svém okolí. Můžeme ji z tematicko-metodologického hlediska rozčlenit do tří základních částí. V první se primárně věnujeme rešerši a diskusi literatury týkající se klíčových okruhů/pojmů, které tvoří teoretický základ naší práce (krajina, polarizace prostoru a vojenské újezdy). Ve druhé části představujeme obě naše zájmová území z hlediska geografické polohy a historického vývoje. Třetí část je pak zaměřena na samotný výzkum změn ve využití krajiny v zájmových územích, které hodnotíme s využitím údajů databáze LUCC Czechia, tedy na bázi údajů o využití ploch, a to v období od poloviny 19. století do současnosti.

1.1 Cíle, výzkumné otázky a struktura práce

Vzhledem k obecně definovanému předmětu této práce, jímž je hodnocení krajinných změn v zázemí vybraných VÚ na území Čech, je třeba vymezit dílčí cíle a výzkumné otázky, jež budou celou studii tematicky i metodologicky konkretizovat a usměrňovat. Klíčové pojmy práce budou v zájmu správného chápání zkoumané problematiky a následně i korektní interpretace výsledků definovány v kapitole 2.

Aby bylo možné řadit výsledky naší studie do souvislostí, a zároveň, abychom čtenáři, případně nezasvěcenému do sféry týkající se VÚ, usnadnili její vnímání, je našim zájmem práci z tematického hlediska uspořádat od „obecného“ ke „konkrétnímu“. I z tohoto důvodu je prvním cílem **provést rešerši a rozbor literatury a pramenů týkajících se VÚ a tyto zdroje diskutovat (cíl I)**. Takovýto krok nám přiblíží vědecko-výzkumné pojetí problematiky VÚ a bude tak možné vytvořit si představu o tom, z jakých pohledů a jakým způsobem je na ně pohlíženo, co již bylo zjištěno, resp. jaká problematika spjatá s VÚ vyžaduje do budoucna větší pozornost. Vzhledem k zaměření práce budeme zvláštní pozornost věnovat studiím týkajícím se vztahů a vlivů VÚ na svá zázemí.

Další cíle již směřují k obecnému záměru práce, jímž je posoudit vliv existence VÚ na svá zázemí z hlediska změn využití krajiny, resp. využití ploch. Je třeba je chápat jako jeden tematický, vzájemně úzce propojený a podmiňující se okruh dílčích cílů, jejichž naplňování od sebe nebudeme oddělovat ani v rámci jednotlivých kapitol.

V pořadí druhým cílem práce je **na bázi údajů o využití ploch popsat a porovnat strukturu a vývoj využití krajiny blízkého a širšího zázemí vybraných VÚ (cíl II)**. Vytvoříme si tak představu o způsobu využití krajiny v obou zájmových územích v dlouhodobém časovém horizontu a budeme hledat hlavní souvislosti s jejím vývojem. Zároveň zjistíme případné rozdíly ve využití krajiny mezi blízkým a širším zázemím VÚ.

Třetím cílem, který přímo souvisí s předchozím, je (opět na bázi údajů o využití ploch) **porovnat intenzitu krajinných změn blízkého a širšího zázemí vybraných VÚ a odůvodnit její případnou diferenciaci (cíl III)**. Budeme tak moci zjistit, do jaké míry docházelo v průběhu uplynulého půl druhého století ke změnám v poměrovém zastoupení kategorií využití ploch, a zda se v tomto smyslu projevují předpokládané odlišnosti v závislosti na vzdálenosti od hranic VÚ.

Podstatou v pořadí čtvrtého cíle je **interpretovat míru působení VÚ na vývoj využití a podobu krajiny ve svém zázemí (cíl IV)**. Tento cíl je plně závislý na výstupech, resp. výsledcích předchozích dvou cílů. Pokud by se v průběhu sledovaného období skutečně

projevily odlišnosti v podobě a intenzitě změn ve využití krajiny v závislosti na vzdálenosti od hranic VÚ, bude třeba identifikovat a diskutovat další faktory, které by mohly mít s tímto výsledkem souvislost.

Na základě uvedených cílů lze formulovat následující výzkumné otázky:

1. Za jakým účelem byly zpracovány studie vážící se k VÚ, a které podstatné poznatky přinesly? Které problémy spojené s VÚ se dnes řeší a které jsou spíše opomíjeny?
2. Jak lze obecně charakterizovat dlouhodobou strukturu využití ploch a její vývoj v obou zájmových územích? Sleduje tento vývoj obecné trendy ve vývoji struktury využití ploch na území Česka? Jak se z hlediska struktury využití ploch a jejího vývoje liší blízké a širší zázemí VÚ? Kterým faktorům můžeme tyto odlišnosti přičítat?
3. Liší se užší příhraniční oblast VÚ od širšího zázemí z hlediska intenzity změn využití krajiny a jejího vývoje? Kterým faktorům lze případné odlišnosti přičítat?
4. Lze nalézt spojitost mezi existencí VÚ a dlouhodobým využitím krajiny za jejich hranicemi? Můžeme VÚ považovat za „prostředek“ k zachování způsobu využití krajiny ve svém zázemí?

Jak již bylo naznačeno výše, snahou je práci strukturovat tak, aby umožňovala kontinuální a z pohledu čtenáře logicky uspořádaný náhled na zkoumanou problematiku. Obsah celé práce, stejně jako každé její kapitoly proto odpovídá uspořádání od „obecného“ ke „konkrétnímu“. Po obeznámení s cíli a výzkumnými otázkami práce nás její další část prostřednictvím rešerše a diskuse literatury blíže seznámí s obecnými východisky souvisejícími s předmětem našeho výzkumu. Ta nám pomohou při vyvozování prvních závěrů (viz cíl I), nejprve z nich však budeme vycházet při specifikaci autorského pojetí klíčových pojmů či užití metodiky, jíž bude spolu se zdroji dat věnována pozornost v závěru kapitoly. Dále, ještě před samotným výzkumem, zdůvodníme výběr zájmových území, která pak budou z geografického pohledu charakterizována a porovnána. Tímto postupem si připravíme teoreticko-metodologický základ pro hlavní výzkumnou část, která bude následovat, a v níž se budeme zabývat změnami v krajině zájmových území tak, abychom byli v závěru práce schopni odpovědět na zvolené výzkumné otázky.

1.2 Metodika práce

V souvislosti s cílem I bylo třeba nejprve shromáždit literaturu a ostatní zdroje pojednávající o VÚ a následně tyto prameny na základě jejich zaměření, resp. předmětu zkoumání utřídit a diskutovat. Způsob zpracování odpovídající kapitoly je tedy založen na heuristických metodách. Důležitým podkladem pro tuto část práce byla studie Hájka (2010), z níž jsme vycházeli a již jsme doplnili a aktualizovali.

Cíle II, III i IV a na ně navazující výzkumné otázky vyžadují historicko-geografické pojetí výzkumu.

Za účelem přímého pozorování trendů souvisejících s využitím krajiny a jeho změnami (cíle II a III) využijeme data o dlouhodobých změnách využití ploch v Česku, která jsou dostupná v databázi LUCC Czechia (viz Rámeček 1). Současně se inspirujeme i metodologií týkající se využití ploch a hodnocení jeho změn, která byla (stejně jako samotná databáze) vyvinuta na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze.

Rámeček 1: Databáze dlouhodobých změn ve využití ploch Česka (dle lucc.ic.cz)

Zdrojem databáze jsou data o využití ploch (dále jen LU/z angl. „*land use*“) všech katastrálních území Česka v šesti časových horizontech (1845, 1896¹, 1948, 1990, 2000 a 2010)². Vzhledem k historickým odlišnostem v rozlohách a počtech katastrů bylo za účelem vzájemné srovnatelnosti dat nutno přistoupit ke kartografickým postupům, které pospojovaly katastrální území do takových celků, které by za celé sledované období svou rozlohu nezměnily více než o 1 % (referenčním byl zvolen rok 1990). Výsledkem je 8 903 tzv. srovnatelných územních jednotek (SÚJ) o průměrné rozloze 8,86 km² vytvořených z cca 13 000 katastrálních území. K nejvýraznějšímu slučování docházelo v oblastech největších socio-ekonomických změn (severočeské pánve, vysídlené pohraničí, okolí velkých měst a aglomerací, vojenské újezdy), některé z nich jsou tvořeny jedním katastrem (stabilní venkovské oblasti - např. Vysočina, okrajové části Středočeského kraje, aj.). V případě VÚ však často muselo dojít i k úplné změně vymezení i označení katastrů a bylo nutno přistoupit k vytvoření velmi velkých a nesourodých celků. Stejně jako s nejednotností rozlohy a počtu katastrů se bylo potřeba vypořádat i s nejednotností v kategorizaci ploch (viz Tabulka 1).

Na základě této metodiky jsou jednotlivé kategorie LU členěny do základních kategorií tak, jak ukazuje Tabulka 1.

¹ Např. Bičík a kol. (2010) uvádí data za rok 1897.

² Data za období 1896 a 2010 prozatím nejsou dostupná na webových stránkách lucc.ic.cz.

Tabulka 1: Kategorie využití ploch a jejich slučování

Sumární kategorie	Základní kategorie	Poznámky
Zemědělská půda (ZP)	Orná půda (OP)	
	Trvalé kultury (TK)	sady, zahrady, vinice, chmelnice
	Louky (Lo)	celkem Trvalé travní porosty (TTP)
	Pastviny (Pa)	
Lesní plochy (LP)	Lesní plochy (LP)	
Jiné plochy (JP)	Vodní plochy (VP)	vodní plochy a vodní toky
	Zastavěné plochy (ZaP)	
	Ostatní plochy (OsP)	

Zdroj: lucc.ic.cz

Prvním metodickým krokem bezprostředně spojeným s výzkumnou částí bylo vymezení zájmových oblastí (dále jen ZÚ), viz kapitola 3. Při určování jejich plochy hrály hlavní roli naše předpoklady o vzdálenostním rozsahu potenciální působnosti VÚ na změny LU v jejich zázemí. Výsledkem je v základu 15 km široký územní pás podél hranic obou VÚ, jehož šíře byla upravena na základě průběhu hranic SÚJ (za které jsou k dispozici data o LU) tak, aby sem patřily i ty SÚJ, jejichž „vnitřní“ část oddělená 15km hranicí tvoří alespoň 50 % z jejich celkové plochy. V rámci obou ZÚ jsme stejným způsobem vymezili oblast nazvanou „blízké zázemí VÚ“, která je jejich součástí, a jíž vymezuje hranice 5 km vzdálená od hranice VÚ. Obecným metodickým principem práce je pak hodnoty a výsledky zaznamenané v ZÚ a blízkém zázemí VÚ vzájemně porovnat a diskutovat v zájmu identifikace případných vlivů VÚ na své zázemí.

Při vymezování blízkého zázemí VÚ jsme museli přistoupit ke krokům, které mohou spolehlivost našich výsledků do jisté míry omezovat, a které vycházely primárně z velikosti a polohy některých SÚJ. Stěžejním problémem byl fakt, že málo početné, zato však velmi plošné SÚJ tvořící plochu obou VÚ přesahují svou rozlohou újezdní hranice. Naprostá většina vlastní plochy těchto SÚJ tvoří samotné území VÚ. Tyto SÚJ jsme proto nemohli zahrnout do ZÚ. Pokud bychom tak učinili, byly by výsledky našeho výzkumu značně zkreslené a nemohli bychom je považovat za relevantní.

Samotná výzkumná část práce se zakládá na dvou metodických způsobech práce s daty v souladu s cíly II a III. Hlavními společnými typy výstupů a současně objekty hodnocení jsou kartogramy znázorňující hodnoty za SÚJ, a grafy, které nám přímo umožňují porovnat průměrné/souhrnné hodnoty mezi blízkým zázemím VÚ, ZÚ, popř. Českem.

Ve fázích našeho výzkumu, kdy bylo cílem popsat a porovnat strukturu LU a její vývoj v průběhu uplynulého půl druhého století v rámci ZÚ (včetně blízkého zázemí VÚ) a následně v tomto smyslu odůvodnit případné rozdíly mezi ZÚ a blízkým zázemím VÚ, jsme pracovali s procentuálním zastoupením jednotlivých (vybraných) kategorií LU

a s rozdíly těchto hodnot. V kartogramech jsme vyjadřovali a porovnávali stav nejvýznamnějších a nejvíce vypovídajících kategorií ploch (lesních ploch, orné půdy, trvalých travních porostů a zastavěných ploch) ve vybraných letech (1845, 1948, 1990 a 2010).

V této fázi také nastal další, ne však již tak z hlediska výsledků podstatný problém, jež vycházel z našeho zájmu zaznamenat v grafech stavy a změny LU za co nejkratších časové úseky a zároveň získat data za LU časově velmi blízká současnosti. Poskytnutá data za roky 1896 a 2010 totiž neobsahují číselné údaje za všechny základní kategorie³, a tak jsme v jejich případě museli počítat pouze s kategoriemi sumárními (viz Tabulka 1).

Ve fázi, kde bylo naším cílem zjistit a porovnat intenzitu změn LU v rámci blízkého zázemí, ZÚ, popř. Českem, ke které došlo v rámci jednotlivých období mezi všemi šesti sledovanými roky a následně i mezi delšími časovými úseky (1945–1948, 1990–2010 a 1948–2010), jsme využili možnost výpočtu indexu změny (blíže viz např. Bičík 1995 či Bičík a kol. 2010), o kterém pojednává Rámeček 2.

Rámeček 2: Index změny (podle Bičíka a kol. 2010)

Index změny je agregátní ukazatel, který v dané jednotce a daném období hodnotí číslem celkovou intenzitu vývoje LU, ovšem bez ohledu na jeho kvalitu a strukturu. Nabývá hodnot od 0 do 100 a udává, na kolika procentech území došlo ve sledovaném období ke změně LU, přičemž bere v potaz pouze počáteční a koncový stav. Proto se často přistupuje k tomu, že se vypočtená hodnota indexu změny dělí počtem let v daném období, čímž se získá hodnota *průměrného ročního indexu změny*.

Index změny se vypočítá podle vzorce:

$$IZ_{A-B} = 100 \times \frac{\sum_{i=1}^n |R_{iB} - R_{iA}|}{2R_C}$$

IZ_{A-B} .....index změny v období A až B

n.....počet kategorií využití ploch

R_{iA} .....rozloha kategorie i na počátku období

R_{iB} .....rozloha kategorie na konci období

R_C .....celková rozloha sledované územní jednotky

V našem případě jsme vypočítali index změny a průměrný roční index změny jednak dohromady za sumární kategorie LU, a jednak v rámci ZPF, kde často dochází

³ V případě roku 1896 se jedná o absenci dat za vodní plochy, zastavěné plochy a ostatní plochy (bylo proto počítáno pouze s kategorií „jiné plochy“); v případě roku 2010 chybí data za louky a pastviny (bylo proto počítáno pouze s kategorií „trvalé travní porosty“/“TTP“).

k prostorovým přesunům bez změny rozlohy této sumární kategorie (Bičík a kol. 2010). V kartogramech jsme však zobrazovali pouze index změny za sumární kategorie a pro větší citlivost dat (a tím i lepší vnímání rozdílů) jsme k němu vždy přiložili kartogram s procentuální odchylkou od průměrné hodnoty indexu změny.

Změny využití ploch jsme podle dostupných dat mapovali jednak v období před vznikem VÚ (1845–1896–1948), jednak v období existence VÚ (1948–1990–2000–2010).

Naším záměrem bylo výstupy z obou uvedených fází metodického postupu konfrontovat spolu s využitelnými informacemi z předchozích kapitol a podkapitol a dalšími poznatky (zejména z oblasti působení hybných sil – dle Bičík a kol. 2010 aj.), a vyvodit z nich závěry využitelné při interpretaci vlivu VÚ na změny LU ve svém zázemí.

Vzhledem k tomu, že na charakter hranic VÚ můžeme v určitém smyslu pohlížet jako na hranice státní (neboť oddělují území s naprosto odlišnou správou, funkcí, omezeními a životními podmínkami), v postupu porovnávání hodnot mezi jednotlivými územími jsme se částečně inspirovali metodikou využívanou ve studiích LU v českém pohraničí, resp. podél železné opony (viz např. Bičík, Kabrda, Najman 2010 či Rašín, Chromý 2010).

2 Obecná východiska výzkumu změn krajiny v zázemí VÚ

Cílem této kapitoly je představit teoretická a metodologická východiska, jimiž se budeme inspirovat a z nichž budeme současně vycházet v rámci navazujícího výzkumu. Tato východiska přímo souvisí s klíčovými pojmy, se kterými diplomová práce operuje (krajina, land use, periferie, marginalita a vojenský újezd). Vzhledem ke skutečnosti, že se u každého z nich můžeme v dostupné literatuře setkat s více definicemi či pojetími, musí být přiblíženo, jak na každý z nich pohlížíme v rámci této studie. Tím minimalizujeme případné rozdíly v autorském a čtenářském chápání, což je v konečném důsledku podstatné pro správné porozumění interpretace výsledků výzkumu. Spolu s definicemi pojmů se zároveň budeme zabývat širšími poznatky, které zasadíme do historického kontextu.

2.1 Krajina

*„Život je jako krajina. Žijete uprostřed něj, ale můžete ho popsat až ze vzdáleného pohledu.“
(Charles Lindbergh)*

Pojem „krajina“ pronikl do Evropy teprve v 16. století díky nizozemské krajinomalbě. A byli to právě malíři, kteří dali renesanční Evropě možnost náhledu na krajinu podobnou jejímu dnešnímu chápání (Lapka 2008). Jak potvrzuje kulturní geograf Cosgrove (1998), umělci položili jakýsi základ pro vnímání krajiny z perspektivy nezaujatého pozorovatele, jehož role je v jistém smyslu stěžejní pro to, aby mohla být krajina nazývána krajinou (Cosgrove 1998, cit. v Ryant 2010). Tato slova podporuje i výše uvedený citát jednoho z průkopníků světového letectví Charlese Lindbergha.

V následujících podkapitolách se pokusíme najít odpovědi na otázky, jak je krajina vnímána dnes (z odborného pohledu), a jak je k ní přistupováno z výzkumného hlediska. Vzhledem k předmětu naší práce se zaměříme na pojetí krajiny ve vědních oborech, podstatu krajinných změn a možnosti jejich zkoumání (s důrazem na geografické přístupy). Podrobněji se pak seznámíme s výzkumem využití ploch (land use).

2.1.1 Definice krajiny a přístupy k jejímu zkoumání

Jednoznačně definovat pojem krajina, resp. najít všeobecný konsensus v definici krajiny se jeví jako značně problematické. Krajina se totiž stává objektem zájmu mnoha oborů, z nichž *de facto* každý na ni pohlíží jinak (Rašín 2010, Antrop 2008, cit. v Lipský 2010). Tato skutečnost se pak promítá i do definic, v nichž obory či vědní disciplíny často sledují svá zaměření, své zájmy (viz Tabulka 2). Odlišnosti v pojetích a definici krajiny ovšem

můžeme najít také v rámci samotných vědních oborů, neboť každý z autorů může na krajinu pohlížet jiným způsobem. Také z perspektivy samotné geografie nezbyvá než konstatovat, že „jen málokterý geografický jev vykazuje takovou názorovou (a také terminologickou) nejednoznačnost, jako právě „krajina“ (Boltižiar, Olah 2009, s. 7). Pojem se tak i v geografii stal až příliš neurčitým (Kučera 2010) a teoretizování a debaty o něm se jistě povedou i v následujících desetiletích (Setten 2006, cit. v Rašín 2010). Nerovnoměrnost v přístupu ke krajině však bohužel komplikuje její širší zarámování, pohled a interdisciplinární výzkum a studium obecně (Rašín 2010).

Tabulka 2: Příklady různého pojetí termínu „krajina“

Hledisko	Definice termínu
Obecné	Vizuálně vnímaný topografický celek s výraznými společenskými rysy.
Geografické	Geneticky stejnorodý územní celek uvnitř přirozených hranic s určitou strukturou a s určitým charakterem vzájemných vztahů jednotlivých uvažovaných složek.
Ekologické	Soubor ekosystémů, tj. soubor ekotopů a biocenóz na určitém území, které jsou k sobě v určitých vztazích.
Demografické	Území obývané určitou populací lidí, která má společné demografické znaky.
Historické	Území, které se po určitou dobu vyvíjelo shodně politicky a kulturně.
Ekonomické	Území, které prodělalo určitý hospodářský vývoj a má do budoucna sloužit určitému hospodářskému využití.
Urbanistické	Území, které by se mělo zahrnovat do komplexní úpravy určitého životního prostředí (aglomerace, soubor aglomerací).
Správní	Nikdy není vlastní jednotkou, ale pouze synonymem pro určité území nebo jeho část.
Hygienické	Území s vymezenými podmínkami pro člověka.

Zdroj: Říha 1974, cit. v Havrlant, Buzek 1985, s. 9

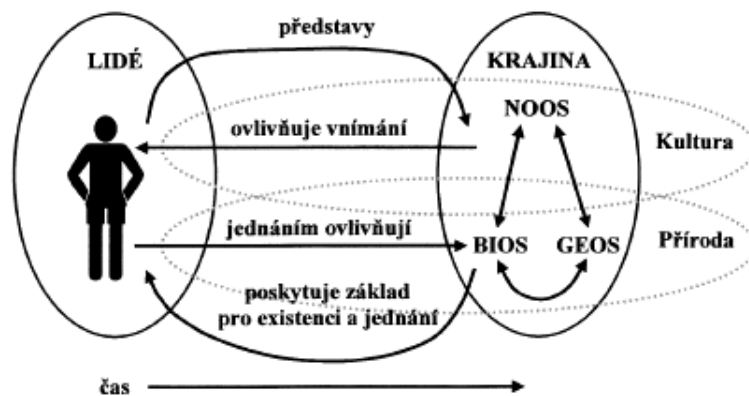
Jak zdůrazňuje Johnson (2007), existují dvě základní roviny chápání krajiny (*landscape*). První zahrnuje pojetí krajiny jako něčeho, co nás skutečně obklopuje v prostoru (ať už je to přirozeně nebo uměle vytvořené). Druhou dimenzi pak představuje to, jak je prostor (*land*) okolo nás lidmi vnímán, jak mu rozumíme. Krajina se pak stává výsledným „produktem“ prostoru, jenž nás obklopuje, a současně rozmanitých způsobů myšlení a vidění tohoto fyzického světa (Johnson 2007, cit. v Ryant 2010). Geografové, krajinní ekologové,

archeologové, krajinní architekti, agronomové a další jsou nejčastěji zaměřeni na první dimenzi, tedy fyzickou podobu krajiny a její zkoumání (Ogrin 1999, cit. v Ryant 2010).

Obecnou geografickou definici krajiny uvádí např. Havrlant a Buzek (1985), kteří ji chápou jako část zemského povrchu, která se kvalitativně liší od svého okolí – od jiné krajiny. Jak potvrzuje Kučera (2010), důležité je dnes vnímat pojetí krajiny z hlediska krajinné ekologie, neboť právě ona v současnosti představuje převažující paradigma jejího výzkumu, a to nejen v české geografii. Předmětem jejího studia jsou struktura, funkce a dynamika krajiny (Lipský 2000). Jedná se o interdisciplinární výzkumné odvětví, jež studuje a předpovídá vznik, vývoj, chování a prostorovou organizaci přírodních územních jednotek, především topické a chorické dimenze, jako celostních útvarů, a to za použití ekosystémového nebo geosystémového přístupu (Novotná, 2001).

Za hlavního zástupce krajinných ekologů v Česku můžeme považovat Lipského, jenž mnohdy vychází ze zahraničních přístupů. Ty chápou krajinu např. jako komplex vyššího řádu, ve vzájemné interakci, který tvoří zřetelnou část zemského povrchu, a který je udržován současným působením živých (biotických), neživých (abiotických) a lidských (antropogenních) složek (Zonneveld 1995, cit. v Lipský 1998). Právě vztahy mezi uvedenými složkami krajiny vytváří podstatu pojetí krajiny z pohledu krajinné ekologie⁴ (Lipský 1998).

Obrázek 1: Model interakce lidí - krajina

Pozn.: BIOS = biosféra; GEOS = geosféra; NOOS = noosféra

Zdroj: Tress, Tress (2001), cit. v Kučera (2010), s. 98.

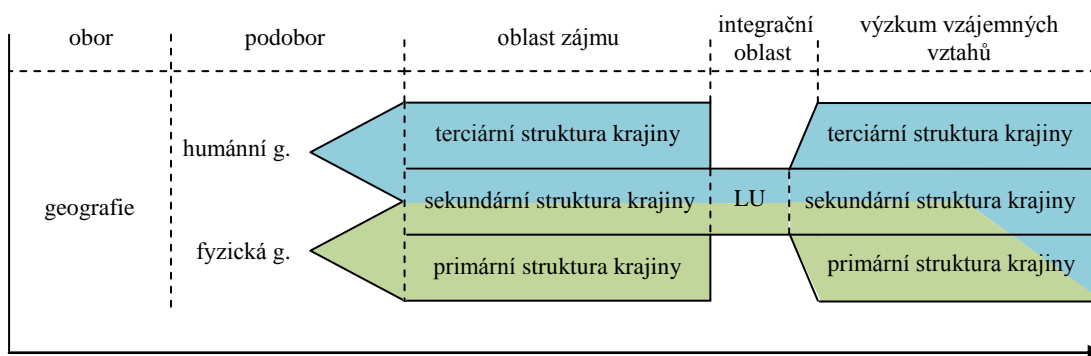
„Poznání krajiny v užším či širším prostorovém kontextu mělo pro člověka, jejího obyvatele, vždy životní, často existenční význam. Hloubka tohoto poznání pak formovala jeho chování, hospodaření, organizování jeho života a životního prostoru“ (Boltížiar, Olah 2009, s. 7). Vznikl tak z časového hlediska nekonečný cyklus vzájemných vlivů, v němž se

⁴ Nutno odlišovat od geoekologie zaměřující se spíše na abiotickou složku krajiny.

však postupně zintenzivňovala role člověka nuceného vyrovnávat se a řešit projevy vlastních zásahů do krajiny. Schematické znázornění interakce (zpětných) vlivů člověka a krajiny vidíme na Obrázku 1.

Středem pozornosti geografů se krajina stala již při vzniku jejich oboru, přičemž počátek jejího výzkumu je spojován zejména s německou geografii. Jako stěžejní koncept se krajina začíná v rámci geografie objevovat až v 70. a 80. letech, kdy kromě krajinně-ekologických výzkumů nabývají na významu i oblasti zájmu kulturní a historické geografie (Kučera 2010), které souvisí mj. s abstraktní stránkou krajiny/území (např. vývoj konceptu krajiny, formování územní identity, apod.). O krajinně a jejím pojetí v rámci geografie pojednává Kučera (2010).

Obrázek 2: Krajina jako objekt zájmu dnešní geografie

Pozn.: a) Struktura krajiny jako geosystému:

Primární struktura krajiny – tvořena převážně fyzicko-geografickými prvky (geologická stavba a substrát, půda, reliéf, vodstvo, ovzduší, případně i přirozená vegetace); (www.uake.cz).

Sekundární struktura krajiny – využití ploch (LU), krajinný pokryv (LC), (viz dále)

Terciární struktura krajiny – tvořena prvky socioekonomické sféry (nehmotné zájmy, projevy a důsledky činnosti společnosti a jednotlivých odvětví v krajině - např. ochranné režimy); (www.uake.cz).

b) Fyzická geografie se zabývá zejména primární a částečně sekundární strukturou krajiny a vzájemnými vztahy mezi nimi. Oblastí zájmu humánní geografie je pak především terciární a částečně sekundární struktura krajiny, přičemž jsou zkoumány vztahy mezi terciární a primární nebo sekundární krajinnou strukturou. Středem oblasti zájmu je hlavně LU (Kučera 2010), popř. LC.

c) Obsah barevných polí nehraje roli, slouží pouze pro ilustraci zájmů podoborů ve vztahu ke krajinným strukturám.

Zdroj: autor, dle Kučera (2010).

Ve skutečnosti však krajina představuje objekt studia mnoha věd přírodních (geografie, biologie/ekologie, environmentalistika) i společenských (estetika, archeologie, demografie, historie, ekonomie, lingvistika, apod.), (Boltižiar, Olah 2009). Zatímco však přírodní vědy jsou v zásadě zaměřené na zkoumání její „materiální“ stránky, vědy společenské chápou

krajinu jako určitý abstrakt, fenomén (Rašín 2010). Dnešní geografické přístupy ke krajině však dokazují, že tato „materiální“ vyhraněnost je přinejmenším diskutabilní. V široce koncipované geografii je dobře patrná tenze tematizace krajiny mezi přírodními a humanitními obory (Ingold 2000), kde např. fyzická geografie konstituuje krajinu především jako neutrální externí jeviště pro lidské aktivity, zatímco humánní geografie je soustředěna na kognitivní či symbolické uspořádání prostoru (Trávníček 2011). Objekty zájmu fyzické a humánní geografie ve vztahu ke krajině a jejím strukturám pak nastiňuje Obrázek 2.

Vzhledem k vysoce průřezové povaze geografie dochází k rozdělení či prolínání přístupů pozitivistických a humanistických (Rašín 2010), jejichž podstatou je i ostatními přírodními vědami opomínaný „abstraktní“ či subjektivní náhled, jenž zejména v poslední době v geografických výzkumech neustále nabývá na významu⁵. Ačkoli tedy geografie není jediná věda, která se zabývá krajinou a jejími částmi, má oproti ostatním vědním oborům jistou přednost, která spočívá právě v jejím syntetickém přístupu. Díky jejímu širokému předmětovému záběru se blíží k relativně komplexnímu řešení s krajinou spojených otázek. Specifičnost přístupu geografie ke studiu krajiny pak spočívá v prostorovém a časovém pojetí, komplexnosti vztahů a obecně v dynamickém náhledu založeném na dosavadním a budoucím vývoji. Hlavním předmětem geografického studia krajiny se stávají vlivy, vztahy a interakce mezi společnostmi a přírodními složkami krajiny, změny v krajině a jiné (Havrlant, Buzek 1985).

2.1.2 Změny krajiny jako předmět vědeckého výzkumu

Výzkum vývoje vzájemné interakce mezi společností a přírodou v konkrétním krajinném výseku části krajiny, který se projevuje změnami v krajině, je dnes nedílnou součástí geografických přístupů a geografického myšlení. Za pomyslný impuls jejich vzniku je možno považovat překotný společenský vývoj s počátkem v 60. letech 20. století, který vrcholil na přelomu 80. a 90. let rychle se rozšiřujícími internacionalizačními a následně globalizačními procesy. Právě s nimi souvisely i změny základních paradigmat tradičních věd a vznik nových interdisciplinárních oborů či vědy jako celku (Bičík 2010). Tato skutečnost výzkum krajiny značně posílila.

Rychlost krajinných změn, kterou můžeme v současnosti poměrně dobře pozorovat, způsobila jejich vzrůstající popularitu a zájem o krajinu jako takovou. I proto dnes tyto

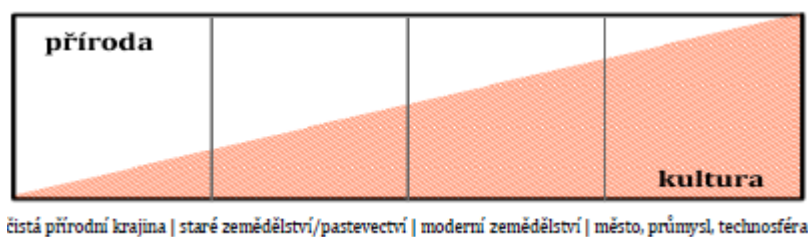
---

⁵ Důkazem mohou být např. mnohá dotazníková šetření s cílem zachytit percepce územních aspektů krajiny včetně jejího vývoje. Díky nim geografie zkoumá např. územní identitu obyvatel, paměť krajiny aj. (blíže viz např. Kučera 2010, Rašín 2010, Ryant 2010 a další).

změny reprezentují velmi široké a současně stěžejní téma krajinných věd (Lipský 2010). Protože příčinu změn v krajině spatřujeme v přírodních a socioekonomických impulsech, a jejich důsledek pak zejména ve zpětném vlivu na lidskou společnost a její činnost, je třeba při studiu krajiny tyto změny nejen registrovat a znát, ale předvídat i směr jejich vývoje a možné důsledky (Havrlant, Buzek 1985).

Obrázek 3: Krajina jako kombinace přírodního a kulturního

Zdroj: Přejato z Lipský (1998), podle Zonneveld (1995).

Je zřejmé, že převaha současných změn krajiny, jejichž průběh můžeme v rámci jedné či několika generací přímo pozorovat, je spojena s činností člověka. Antropogenní ovlivnění se pak přímo promítá do obecného rozlišení krajiny přírodní a kulturní (Obrázek 3).

Rámeček 3: Kulturní krajina

Počátek zrodu kulturní krajiny, tedy krajiny změněné a využívané člověkem, lze klást do období mladší doby kamenné – neolitu (Trnka 2007) – jež je spojena s prvními formami zemědělství. Dnes na ni pohlížíme jako na komplikovaný systém, který je výsledkem vzájemných interakcí mezi lidskou populací a přírodním prostředím (Riezner 2010), kdy termín „kulturní krajina“ v přírodních vědách často upozorňuje na význam lidského impaktu (s obsaženým negativním hodnotovým soudem). Mění se však i sama kulturní krajina, která je vystavena jednak tlaku samotných přírodních procesů, které v rámci regeneračních tendencí proti antropogenním změnám působí, a jednak stále nové snaze člověka přetvářet ji podle svých představ (Semotanová 2001, cit. v Ryant 2010). Ačkoliv je tedy sama kulturní krajina výsledkem antropogenního působení, stává se předmětem ochrany, neboť je ohrožena dalším vývojem a zásahy společnosti (Lipský 1998), viz Obr. 4 na s. Chápání termínu „kulturní krajina“ však může mít podle Jonese (2003) různé dimenze. Můžeme si ho vysvětlit jako a) krajinu modifikovanou či ovlivněnou lidskou aktivitou; b) oceňované vlastnosti krajiny ohrožené změnou či zánikem; c) prvky v krajině s významem pro člověka (lidské aktivity) v daném kulturním či socioekonomickém kontextu (Jones 2003, cit. v Trávníček 2011). Pojem kulturní krajina diskutuje Žigrai (1972). Dodnes je možno vnímat jeho nejednotnost (Žigrai 2000).

Zatímco za přírodní krajinu považujeme krajinu původní, společností nezměněnou a formovanou pouze přírodními procesy, krajina kulturní představuje krajinu trvale využívanou a ovlivňovanou člověkem. O kulturní krajině je krátce pojednáno v Rámečku 3. Ačkoliv oba tyto typy krajiny podléhají změnám a jsou v neustálém vývoji (Žigrai 2000), lidské zásahy způsobují, že se kulturní krajina mění daleko rychleji (Lipský 1998).

Jako u mnoha dalších geografických konceptů, i dnes je v případě krajiny nutno ustoupit od prosté polarizace a rozlišovat jednotlivá „vývojová stadia“ krajiny, kdy se její přírodní charakter postupně mění v kulturní (Obrázek 3 a 4). Stejně tak jsou např. klasifikovány i jednotlivé krajinné typy (Tabulka 3). Ať už se však od sebe jednotlivé krajiny a jejich změny liší jakkoliv, je nutné v nich spatřovat také synergie a společné zákonitosti. Mezi hlavní patří aspekt samotných příčin změn, jež jsou z vývojového hlediska v zásadě všem kulturním krajinám společné. Odkazujeme zde na přímou spojitost s užívanou koncepcí vzájemných vazeb mezi krajinnými strukturami, kdy prvotní struktura krajiny (fyzickogeografické složky a jejich vztahy) představuje výchozí podmínky pro vytváření druhotné struktury (využití země člověkem), a tyto pak společně podmiňují terciární strukturu (normami vymezené areály s určitými pravidly pro jejich využívání), (Boltižiar, Olah 2009), viz Obrázek 2.

Tabulka 3: Základní krajinné typy na základě antropogenní přeměny

Krajinný typ	Charakteristika
Přírodní krajina	Bez antropogenní přeměny (pozn. autora)
Obhospodařovaná krajina	Převaha lesních a travních porostů, přítomnost původních druhů, ovšem s převahou několika preferovaných druhů s cílem jejich produkce.
Obdělávaná krajina	Převaha zemědělsky obdělávaných ploch geometrických tvarů s preferencí jedné vyšlechtěné nebo introdukované plodiny.
Příměstská krajina	Přechod mezi venkovskou krajinou a městem tvořený mozaikou sídel, obdělávaných ploch a izolovaných enkláv původní vegetace
Městská krajina	Převaha sídelní zástavby a nepropustných umělých ploch.

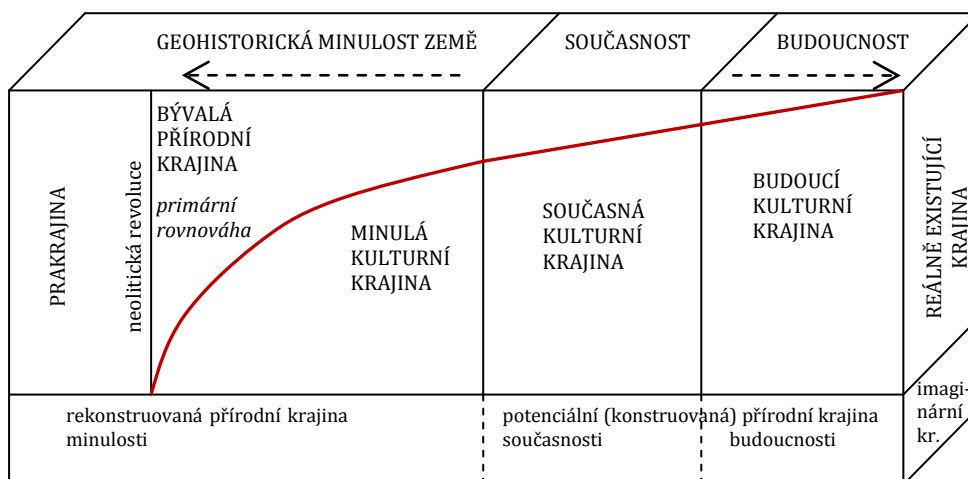
Zdroj: upraveno dle Forman, Godron (1993).

Ačkoliv takováto a podobná rozdělení slouží pouze k ilustraci a zjednodušení představ o prolínání přírodních a společenských vlivů v čase a prostoru (Ryant 2010), pro potřeby

našeho výzkumu se právě ona mohou stát východiskem, neboť je lze i přes jejich značnou obecnost považovat za základní podmínku pochopení principů vývoje změn v krajině.

Na území Česka budeme dnes jen stěží hledat krajinu, kterou bychom mohli spolehlivě označit za přírodní, člověkem neovlivňovanou, a to i přesto, že např. k výcviku nevyužívané části VÚ je zcela jistě možné zařadit mezi oblasti s minimem zásahů společnosti (viz dále). Jsou však součástí celku (krajiny), zahrnující minimálně celý VÚ, který je pro lidskou činnost využíván. Na základě výše nastíněných faktů, přístupů a definic můžeme na krajinu VÚ a jejich zázemí pohlížet jako na krajinu kulturní, protože obě území jsou ovlivňována lidskou činností, ať už je tato jakéhokoliv charakteru a jakékoliv intenzity. Proto i v další části textu budeme věnovat pozornost výzkumu změn v krajině kulturní, neboť právě jí můžeme označovat za objekt zájmu vědeckého i laického zkoumání dnešních změn krajiny a jejího využití.

Obrázek 4: Vznik a vývoj kulturní krajiny

Zdroj: Přejato a upraveno dle Učebnice krajinné ekologie (www.uake.cz).

Ve vztahu ke kulturní krajině vymezuje Žigrai (2000) obecně platné dimenze, které by se měly stát součástí každé kulturně-krajinné analýzy. Zatímco působení časové a prostorové dimenze je univerzální, tedy stejné v různých územích, specifika krajiny je nutno hledat v sociálně-kulturních, hospodářských, technických a ekologicko-environmentálních dimenzích. Prozkoumání všech těchto dimenzí pak umožňuje komplexní pohled na krajinu (Žigrai 2000).

Zkoumat krajinné změny lze mnohými způsoby. Pokud nepočítáme jejich subjektivní vnímání, opíráme se o tvrdá data. Za nejčastější a nejjednodušší způsob můžeme považovat užití statistických metod, jejichž podstata spočívá např. ve vyjádření či vzájemném porovnávání nárůstu, resp. úbytku určité kategorie využití ploch (užito v této práci, viz dále).

Tedy hodnotíme tzv. makrostrukturu krajiny. Dále můžeme využít porovnávání hodnot nejrůznějších indexů (např. index ekologické stability, index míry lidského ovlivnění, aj.) a v neposlední řadě také analýz založených např. na srovnávání překrývaných vrstev (map, snímků) zachycujících stejné území v různých časových horizontech (www.zmeny-krajiny.cz)

Geografické studium změn krajiny a jejího využití je možno považovat za příklad pozitivistického přístupu (Rašín 2010). V rámci humánní geografie jsou v souvislosti s krajinnými změnami bezpochyby nejčastěji tvořeny studie změn ve využití ploch (land use). Jejich poměrně bohatý rejsřík se snaží rozšířit i naše práce. Zaměření na land use řadí Kučera (2010) mezi tři základní směry výzkumu krajiny. Jsme přesvědčeni, že v kontextu vůbec prvního vhledu do dané (zkoumané) problematiky a vzhledem k zaměření našich výzkumných otázek, je výzkum změn ve využití ploch relevantní a postačující metodikou.

2.1.3 Land use

Pojem „land use“ (dále jen LU) zavedl proslulý britský geograf Laurence Dudley Stamp. Vyjadřuje jím funkční členění daného území podle kategorií ploch, jež se odvozují od způsobu jejich využití. Čeští geografové tento pojem převzali a se stejným významem, jako jej chápal Stamp, je dnes hojně používán i v rámci výzkumů na území Česka. Můžeme se setkat i s českými ekvivalenty pojmu, z nichž nejpoužívanějším a věcně nejpřesnějším se pro potřeby geografických výzkumů zdá být „využití ploch“⁶ (Bičík 2010). K tomuto překladu a uvedenému významu se budeme přiklánět i v rámci této práce.

Sekundární krajinná struktura, tedy i využití ploch (země) se v průběhu historie opakovaně měnila v závislosti na politických, ekonomických, technologických a demografických změnách (Rabbinge, van Latesteijn, Smeets 1996, cit. v Lipský 2010). Dnes jsou změny LU v různém měřítku klíčovými tématy mnoha vědních odvětví – geografie, sociologie, ekonomie, krajinná ekologie a dalších (Himiyama 2002, Leppers 2002, Naveh 1991, Worster 1985, Žigrai 1996, cit. v Bičík, Anděl, Balej 2010), neboť jsou přímým důsledkem a zároveň ukazatelem dlouhodobých přírodních a společenských interakcí (Bičík, Jeleček, Chromý, Kupková, Šefrna 2002). Jsou ovlivňovány širokou škálou faktorů, pro které se v českém vědecko-výzkumném prostředí vžil termín „hybné síly“ (z anglického „*driving forces*“), (Jeleček 2002). Za nejpodstatnější z nich můžeme považovat ekonomické, technologické,

---

⁶ Pojmu „land use“ odpovídají v české literatuře i někdy používaná spojení jako „využití země“, „využití půdy“, „využití půdního fondu“ či „využití krajiny“ (Bičík 2010). Pojem „land use“ nemůže být zaměňován za pojem „land cover“, neboť ten označuje konkrétní „krajinný pokryv“. Zatímco tak např. mýtina uprostřed lesa bude v pojetí land coveru evidována, z pohledu land use může být evidována stále jako „lesní plocha“. Vzhledem k rozpolupnosti definic a vnímání LU a LC se dnes často využívá zkratka LUCC (Land use/land cover changes).

politické, institucionální a kulturní faktory (Mather 2002, Lambin, Geist 2007, cit. v Bičík, Kabrda, Najman 2010), s jejichž zásadním vlivem musíme počítat i do budoucna a měli bychom je zohlednit i při interpretaci výsledků této práce.

Otázkám ohledně LU byla věnována pozornost již od dob vzniku prvních městských států, kdy se tehdejší vládcí zajímali o to, co se kde nachází a pěstuje (Boltziar, Olah 2009). V evropském prostředí byl první výrazný nárůst zájmu o problematiku LU zaznamenán v meziválečném období ve Velké Británii (Geddes a ve 30. letech Stamp). Stamp – zakladatel pojmu „land use“ – se také stal v 50. letech jednou z vůdčích osobností iniciativy s názvem „World land use survey and classification“ (Trávníček 2011). Roku 1948 byla založena Mezinárodní geografická unie (IGU), která tématu využití ploch a jeho změn doposud věnuje značnou pozornost (Bičík, Jeleček 2003) a v tomto směru dominuje v mezinárodním prostředí. Ve středoevropském prostoru měla patrně největší vliv (zejména co se týče metodologie v rámci LU) polská škola, především pak mnohé práce Kostrowického, který také vymezil typologii využívání zemědělské půdy (Trávníček 2011, Bičík, Jeleček 2003). Právě polské studie značnou měrou ovlivnily i přístupy k výzkumu LU na území Česka (Rašín 2010).

Ve 20. století je možno celkově zaznamenat dvě fáze výzkumu, resp. účelu zkoumání LU. Nejprve šlo zejména o monitoring agro-produkčního potenciálu krajiny (viz výše), díky němuž bylo nashromážděno velké množství dat. Druhá fáze, jejíž kořeny sahají přibližně do konce 80. let, pak odpovídala identifikaci hlavních trendů ve vývoji krajinných změn, přičemž byly hledány hlubší souvislosti a vztahy, a docházelo k analýzám příčin a faktorů působících na změny krajiny (Rašín, Chromý 2010). Stranou nestály ani studie dopadů krajinných změn na životní prostředí⁷, ani predikce možných scénářů ve vývoji krajiny (Rašín 2010, Bičík, Jeleček 2003). Tato druhá fáze dominuje výzkumům LU dodnes, a to i na poli české geografie.

Éra samotných vědeckých výzkumů s počátkem ve 20. století však neznamenala zároveň i prvopočátek sběru dat. Evidence stavu využití ploch (LU), případně krajinného pokryvu (LC), probíhaly mnohdy již o staletí dříve. Např. na území Česka byla zaznamenávána první data na základě taxačních a vojensko-politických potřeb od 17. století (Rašín 2010), viz Rámeček 4.

---

⁷ Změny krajinného pokryvu a využití ploch byly společně se ztrátou biodiverzity, změnou složení atmosféry a globální změnou klimatu zařazeny mezi čtyři hlavní globální environmentální problémy současnosti (Walker, Steffen 1997; Walker 1998; cit v Rašín 2010), což dodalo tématu na důležitosti.

Rámeček 4: Počátky evidence stavu LU a LC na území Česka

Potřeba danit majetek předcházela vzniku prvním dílům zaznamenávajícím využití ploch⁸. Na našem území vznikl první rozsáhlý záznam v 17. století. Byla jím Berní rula obsahující první statistiky a zemědělská data, která odpovídají dnešnímu pojetí LU. V první polovině 19. století pak probíhalo mapování v rámci tzv. stabilních katastrů, jež měly tvořit stálý a dokonalý seznam pozemků podrobených dani, a u nichž se předpokládalo, že budou již navždy sloužit svému účelu (proto „stabilní“), (Rašín 2010). Výsledkem bylo vyhotovení téměř 41 tisíc mapových listů vztahujících se k celkem 12 696 katastrům Čech, Moravy a Slezska (Kuchař 1958; Bumba 2007; Bičík, Kupková 2005, cit. v Rašín 2010). K mapám stabilního katastru byl vytvořen ještě písemný operát dokumentující rozlohu jednotlivých ploch, jehož data se stala součástí zemědělských statistik a využití ploch. Za první topografické záznamy krajinného pokryvu (v dnešním pojetí land cover) našeho území pak můžeme považovat mapy z období I. vojenského mapování v druhé polovině 18. století (doba habsburské monarchie), které měly původně sloužit k lepší orientaci armády při pohybu v terénu Rašín 2010). Mapy stabilního katastru i vojenského mapování dnes představují důležité prameny pro výzkum a studium změn vývoje krajiny (Bičík, Chromý 2006).

Výzkum historického LU (a změn krajiny vůbec) je dnes v Česku, stejně jako v dalších zemích střední Evropy, široce rozšířen a stává se předmětem studia jak geografie, tak krajinné ekologie (Lipský 2010). V obou těchto oborech sahá tradice českého výzkumu LU až do 60. let 20. století (Bičík, Jeleček 2003). Lze tvrdit, že dnešní šíře a úspěšnost výzkumu historického LU na našem území je mj. podmiňována existencí a přístupností dlouhodobých srovnatelných kartografických a numerických dat z archivních a statistických pramenů vzniklých za přibližně 170 let katastrální evidencí (Bičík 2010)⁹. Trend výzkumu LU na základě těchto dat sbíraných již v době bývalého Rakousko-Uherska, je pak pro střední Evropu typický. Vznikají zde dokonce speciální výzkumné týmy, které spolu úzce spolupracují, a to i přesto, že jejich způsob práce je poněkud odlišný (Rašín 2010).

Vzhledem k tomu, že zaznamenávání historických tendencí využití ploch je předpokladem ke zhodnocení souvislostí v rámci dlouhodobých interakcí mezi společností a přírodou a současně pro možnost tvorby dalších prognóz (Bičík, Jeleček 2003), jsou výchozí podmínky a příležitosti (díky množství a stáří záznamů) pro český geografický a krajinně-ekologický výzkum velmi dobré, a výzkumné týmy dnes těchto výhod intenzívně využívají.

⁸ Vůbec první dílo vzniklo již v 11. století v Anglii (Domesday Book).

⁹ Blíže k archivním a mapovým pramenům výzkumu LU viz Bičík (2010).

Mezi nejvýznamnější projekty v rámci výzkumu historického LU v našem prostředí patří bezpochyby databáze LUCC Czechia¹⁰, jež vznikala na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze od roku 1998. Její vytvoření bylo základním předpokladem pro možnost studia dlouhodobých změn makrostruktury krajiny na našem území (lucc.ic.cz). Vzhledem k zmiňovaným bohatým katastrálním záznamům o využití ploch od období vzniku stabilního katastru jsme dnes díky této databázi schopni poměrně spolehlivě určit změny v jejich využití, a to vzájemně mezi letopočty 1845, 1896, 1948, 1990, 2000 a 2010, za které byla data sledována. Využití databáze LUCC a hodnocení jejích dat se stává hlavní metodickou součástí této práce, kterou přibližuje kapitola 1.2.

Jak konstatuje Ryant (2010), od doby vzniku databáze bylo v Česku vytvořeno již mnoho studií, které se o ni opírají. Některé byly zaměřeny na konkrétní oblasti a regiony Česka ve snaze zachytit dlouhodobé trendy ve vývoji ploch a změny jejich prostorového vzorce (např. Štych 2001, Kabrda 2003; Winklerová 2003; Bičík, Kupková 2006 aj.), jiné věnovaly pozornost změnám v období socio-ekonomické transformace v Česku (např. Bičík, Jeleček 2009), analýze historicko-geografického vývoje v kontrastu se změnami ve využití ploch (např. Rašín 2005, Semeráková 2005) či souvislostem dlouhodobých změn v krajině s identitou místních obyvatel (Chromý 2003a, Chromý 2003b). Objevují se i studie hledající souvislosti mezi LU a fyzickogeografickými faktory (např. Štych 2003, Gabrovec 2000).

Z pohledu této práce se však jako nejdůležitější jeví problematika LU ve vztahu k pohraničním oblastem, neboť státní hranici můžeme s jistou mírou nadsázky přirovnat k hranici VÚ. Odděluje totiž území s odlišnou správou, odlišnými podmínkami pro život, právy, atd., a vykazuje omezenou prostupnost (viz kapitola 2.3). Změnami LU v pohraničí se zabýval např. Štěpánek (1992, 2002), Ryant (2007), Bičík, Kabrda (2008) či Najman (2008), Rašín (2010), Rašín, Chromý (2010), a další. Např. ze studií Bičíka a Kabrdu (2008) či Rašína, Chromého (2010) vyplývá, že ačkoliv se LU při státních hranicích liší v porovnání s oblastmi více ve vnitrozemí, více než sama státní hranice zde působí specifické místní faktory (přírodní podmínky, úroveň prostorové marginality, proces vysídlení českých Němců, aj.).

Ačkoliv v současném spektru studií můžeme zaznamenat jisté snahy o zjištění vlivu VÚ na krajinnou sféru za svými hranicemi (např. Pechal 2011), ještě žádná studie nezkoumala tyto vlivy primárně na bázi údajů o využití ploch.

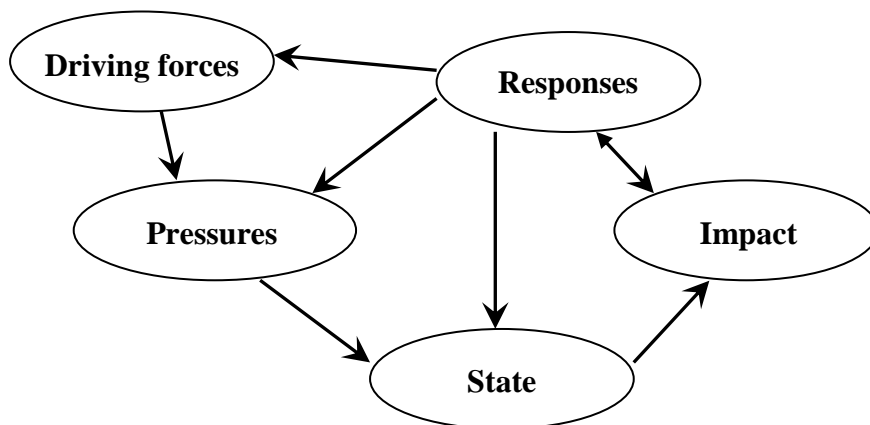
S analýzami změn krajiny jsou dnes kromě samotného monitoringu člověkem způsobených změn a identifikace jejich hlavních hybných sil zkoumány i souvislosti mezi změnami

---

¹⁰ Blíže k databázi viz webové stránky lucc.ic.cz.

krajiny a dalšími procesy souhrnně vyjádřenými v tzv. konceptu DPSIR¹¹ (Driving forces, Pressures, State, Impact, Responses), jehož podstatu zachycuje Obrázek 5. Tento koncept pohlíží na změny krajiny a jejího využití jako na komplexní soubor bilaterálních vztahů mezi člověkem a přírodou a umožňuje patřičné nasměrování analýz změn krajiny a jejího využití (Rašín 2010). DPSIR bude v našem výzkumu představovat jakési konceptuální „pozadí“ při vlastních analýzách.

Obrázek 5: Schéma vazeb v konceptu DPSIR

Pozn: Hybné síly (driving forces) vyvíjí tlaky (pressures) na okolí. Pod jejich vlivem dochází ke změně stavu (state) krajiny a jejího využití. Změny stavu krajiny pak mají dopady (impacts) na přírodu i lidskou společnost. Pokud je charakter těchto dopadů negativní (není vždy nutnosti), obvykle vyvolá reakci/odpověď (responses) společnosti, která se negativní dopady svých aktivit snaží tlumit. Povaha reakcí de facto odpovídá principu zpětných vazeb a může být namířena k ovlivnění hybných sil, tak tlaků i změn stavu (Rašín 2010).

Zdroj: Kabrda (2008), Feranec, Šuri, Ořahel' a kol. (2001), cit v Rašín (2010), s. 31.

¹¹ blíže viz Feranec, Šuri, Ořahel' a kol. (2001); Bičík, Kupková (2007) či Kabrda (2008).

2.2 Periferie a marginalita

Pojmy periferie a marginalita jsou v rámci geografie bezprostředně spjaty výzkumem polarizace prostoru, kdy se stávají součástí kontinua jádro-semiperiferie-periferie-marginalita. O polarizaci prostoru hovoříme tehdy, když prostor členíme na základě vymezení území (regionu) vůči svému okolí jednotlivými znaky/zvolenými ukazateli a s nimi souvisejícími limity. Mluvíme tedy o stavu či jevu, jenž vzniká různým postavením konkrétních územních celků v regionálním systému. Současně je však nezbytné zdůraznit, že záleží na měřítkové úrovni sledování a aplikaci ukazatelů a jejich konkrétních limitů (Seidl 2008).

Vzhledem k velkému množství studií, v nichž je často podrobně rozebrán vývoj myšlení a výzkumu v souvislosti s polarizací prostoru, resp. v souvislosti s periferiemi (viz např. Havlíček, Chromý, Jančák, Marada 2005), nepovažujeme za potřebné zde tyto texty znovu replikovat a široce se tématem zabývat. Nicméně protože jsou VÚ v českých studiích obecně považovány za marginální oblasti a jejich zázemí vykazuje podle doposud provedených analýz převážně periferní charakter (viz např. Ženíšková 2006, Seidl 2008, Svoboda 2009, Pechal 2011), je třeba oba pojmy definovat, vymežit mezi nimi základní rozdíly, a současně objasnit, jak jsou vnímány v rámci naší práce.

Hned zpočátku nám výše uvedený záměr může zkomplikovat skutečnost, že pojmy periferie a marginalita patří mezi ty, které geografie jako vědní obor jednoznačně nedefinuje (podobně jako krajinu). V odborné literatuře lze nalézt velké množství definic a pojetí, přičemž tato odlišnost vyplývá z různých úhlů pohledu jednotlivých autorů na danou problematiku a z použití individuálně zvolených kritérií, jež jsou aplikovány pro různě zaměřené studie (Pechal 2011, Havlíček, Chromý 2001). Jistou objektivitu a jednoznačná východiska tak lze spatřovat pouze v obecných pojetích, v rámci nichž můžeme polarizaci prostoru vnímat jako přirozený, multifaktoriálně podmíněný jev, jež má dynamický charakter, resp. vyvíjí se v prostoru a čase. Podobně můžeme vnímat i vznik periferií, popř. marginálních území. Zmiňovaná „přirozenost“ zde ovšem musí být velmi široce chápána, neboť vznik, vývoj, popř. zánik některých periferních/marginálních ale např. i jádrových území je často přímo podmíněn politickými rozhodnutími (většinou na státní/regionální úrovni) vycházejícími z charakteru a idejí dané doby¹². Stejně tak i samotné VÚ, které jsou dnes považovány za jediné marginální oblasti v Česku (viz dále), vznikly na základě politického rozhodnutí, které jejich specifické zařazení do polarizačního „žebříčku“ v podstatě předurčilo. Jak potvrzuje Seidl a Chromý (2010), „marginalizace oblastí je podmíněna zlomovými, mnohdy

---

¹² Vzpomenout můžeme na dobu socialismu a tehdejší normalizační tendence, které v tomto období poměrně úspěšně potlačovaly „přirozený“ vývoj prostorových rozdílů, a to např. umělým šířením některých aktivit do oblastí, které pro ně nebyly vhodné.

politickými rozhodnutími v centrech, která mají zásadní význam pro budoucí postavení těchto území v regionálním systému.“ (Seidl, Chromý 2010, s. 50). Jejich dopady se však bezesporu územně rozšiřují i na oblasti v zázemí. Jak potvrzuje např. Seidl (2008), Svoboda (2009), Pechal (2011), periferní charakter blízkého zázemí VÚ můžeme z části přisuzovat právě existenci VÚ.

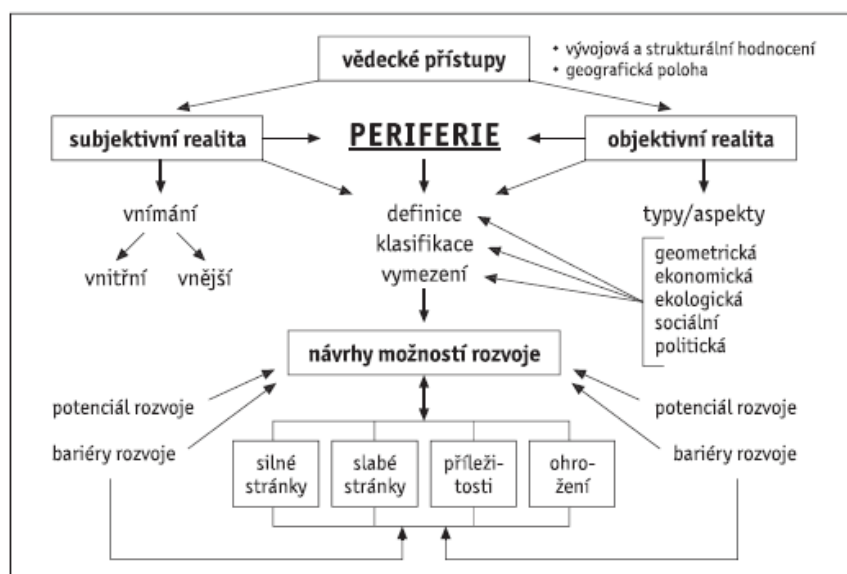
Vzhledem k tomu, že v této práci zkoumáme změny v LU, je důležité, abychom přistupovali k označení území za periferní či marginální obezřetně. Krajinu (její podobu a využití) můžeme totiž považovat za obraz vzájemného prolínání přírodního i společenského vývoje, jenž určuje, které vlastnosti a prvky v oblasti (krajíně) vyniknou, a které budeme nejsilněji vnímat. V některých aspektech tak území může vykazovat určité „oslabení“ (perifernost, marginalitu), které však může podmiňovat či být podmíněno vznikem některých vlastností, jež mohou být vnímány jako „výhodné“ (viz dále).

V nepřehledném množství definic a pohledů na perifernost/marginalitu bychom tedy měli hledat takové, které samy o sobě umožňují jistou významovou flexibilitu, avšak zároveň dostatečně vymezují daný pojem vůči jiným. Tuto podmínku splňuje svým chápáním periferních území např. Havlíček a Chromý (2001), kteří tvrdí, že periferie je „specifické území s poruchou funkčně prostorových a sociálně prostorových vztahů, které jsou výsledkem nerovnoměrného působení vzájemně se podmiňujících sociálních, ekonomických, politických, kulturních i fyzikogeografických faktorů“ (Havlíček, Chromý 2001, s. 2, Chromý 2003, s. 248). Definice vystihuje podmínky (prolínání faktorů), které polarizaci prostoru ovlivňují a určují. Je však třeba ještě najít hranici mezi periferií a marginalitou. Tu obecně a zároveň výstižně vysvětluje sám Andreoli (1989), který spatřuje hlavní rozdíl mezi periferním a marginálním územím v jejich pozici v rámci regionálního systému. Zatímco oba typy území vykazují v určitých ohledech svou „slabost“ (viz definice periferie výše), zůstávají periferie funkční součástí vazeb a vztahů v rámci regionálního systému. Marginální oblasti jsou naopak z tohoto systému vyloučené (Andreoli 1989). Zároveň, na rozdíl od periferií, nejsou schopny iniciovat vlastní rozvoj, a proto je zde nutná vnější intervence (Seidl, Chromý 2010). Charakteristiku marginálních území lze ještě doplnit např. Leimgruberem (1994), který je navíc chápe jako území plně závislá na centru, s nedostatkem inovačního potenciálu a s jistou mírou izolovanosti (Leimgruberem 1994, cit. v Pechal 2011). Zda jsou tyto hypotézy platné, budeme ostatně moci posoudit v situaci, kdy dojde k plánovanému osamostatnění sídel uvnitř VÚ, z nichž některé se sloučí a dají vzniku novým obcím (viz kapitola 2.3.1).

S odkazem na výše uvedené je z našeho pohledu potřeba hodnotit perifernost (ale i marginalitu) území z jednotlivých perspektiv, a přistupovat k označení území za periferní či marginální značně kriticky. Posuzování míry perifernosti území by mohlo být taktéž

inspirováno vnímáním Leimgrubera (1994), který uvádí přehled více různých přístupů k vymezení periferních a marginálních území. Rozlišuje perifernost/marginalitu geometrickou (geometricky okrajová část regionu), ekonomickou (např. regiony s nízkým HDP), sociální (podle lokalizace menšin nebo sociálně okrajových skupin obyvatel) a ekologickou (Pechal 2011). Pojetí Leimgrubera rozšiřují dnešní vědecké přístupy k periferním oblastem, které obvykle v konečném důsledku vyústí v návrhy možností jejich rozvoje (viz Obrázek 6).

Obrázek 6: Schéma vybraných aspektů a vztahů periferních regionů

Zdroj: Havlíček, Chromý, Jančák, Marada (2005) dle Smidt (1998).

V rámci geometrické dimenze označuje Leimgruber (1994) za periferní/marginální oblasti v geometricky okrajové části regionu (Pechal 2011). Pokud za region považujeme krajskou úroveň, mohli bychom VÚ teoreticky označit za geometricky periferní/marginální, neboť se všechny (s výjimkou VÚ Boletice) nacházejí při hranicích krajů. Např. VÚ Hradiště je však sice situován při krajské hranici, ale současně i velmi blízko krajskému centru Karlovy Vary. Jeho marginální charakter je tak z tohoto pohledu dosti diskutabilní. Za obtížné by se jevílo i stanovení geometrické perifernosti zázemí VÚ. Z těchto důvodů se z našeho pohledu nehodí hodnocení na základě pozice v pohraničí (která zde také jistě hraje svou roli), ale spíše hodnocení exponovanosti území vůči rozvojovým centrům a osám, které podmiňují i dimenze ostatní.

Podle Hájka (2010) VÚ jednoznačně nemohou být posuzovány jako marginální v oblasti ekologické, ba naopak. K vytvoření místního přírodního bohatství přispívala zejména jejich dlouhodobá uzavřenost vůči veřejnosti v kombinaci se skutečností, že vojenský výcvik probíhal a probíhá pouze na dílčích územích (VVP), (Seidl 2007). Právě poměr intenzity

vojenských cvičení a velké rozlohy VÚ umožňuje natolik kvalitní regeneraci přírody, že je hodnota místních ekosystémů v tomto smyslu srovnatelná s CHKO či NP (Komár, Šaroch 1995). V rámci této práce budeme moci zjistit, zda by existence VÚ mohla vytvářet podmínky pro vznik ekologických hodnot i v jejich zázemí.

Jak potvrzuje Hájek (2010), VÚ můžeme z důvodu svého statutu, specifické historie a podmínek (např. zákaz vstupu, nemožnost soukromého vlastnictví nemovitého majetku, atd.) považovat za marginální v oblasti sociální a ekonomické. Důkazem je např. studie Seidla (2008), který hodnotil území VÚ Boletice prostřednictvím indexu DSI¹³. Nízké hodnoty tohoto indexu byly zaznamenány jak uvnitř újezdu, tak v obcích v jejich blízkém zázemí. O podobnou analýzu se pokusili, a k podobným výsledkům došli také Ženíšková (2006) při výzkumu zázemí tří stávajících VÚ v Čechách, či Svoboda (2009) a Pechal (2011) v rámci zájmových území vymezených za hranicemi VÚ Brdy. Autoři však zdůrazňují, že ačkoliv se vliv VÚ na hodnoty DSI obcí pravděpodobně projevuje, jeho míru prakticky není možné určit, neboť příčiny je třeba hledat ve více faktorech (blíže viz kapitola 2.3.3.3).

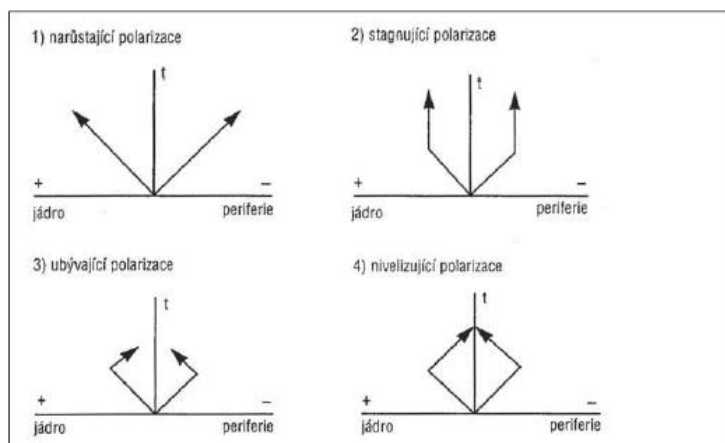
Za podstatnou považujeme i politickou úroveň perifernosti/marginality. Zde může být využito mnoha indikátorů, které by se však daly shrnout jediným ukazatelem, jímž je politický zájem. Nabízí se využít výsledky výzkumů Seidla (2008), Ženíškové (2006) či Pechala (2011), kteří zjišťovali názory na vybrané VÚ u představitelů dotčené místní, regionální a státní správy. Na základě nich můžeme soudit, že význam VÚ není ani pro jednu úroveň opomenutelný, což lze sledovat zejména v souvislosti s problematikou zpřístupňování/rušení VÚ. Právě díky ní se v současnosti stávají VÚ i jejich okolí nezbytným, nikoliv tedy marginálním, tématem politických jednání na všech správních úrovních (blíže viz kapitola 2.3.3.3).

Na závěr kapitoly je nutno zmínit dva zásadní aspekty, které je při zkoumání polarizace prostoru nutné vnímat. Prvním je relativní charakter marginality (v našem pojetí i perifernosti) území, na který upozorňuje Cudlínová a kol. (1999). Podle ní má marginalita „charakter relace, ve které je nutné definovat, co se nachází vůči čemu.“ (Cudlínová a kol. 1999, s. 7). Nemůžeme ji proto nikdy chápat jako absolutní. Druhý aspekt se týká vývoje polarizace prostoru v čase. Faktory podmiňující perifernost/marginalitu území se v čase mění, stejně jako intenzita jejich působení, a proto se může měnit i postavení území v rámci kontinua „jádro-periferie“ (Havlíček, Chromý, Jančák, Marada 2005), viz Obrázek 7.

---

¹³ Index DSI se určuje v souvislosti s polarizací prostoru a jeho nízké hodnoty určují stupeň perifernosti území. Jedná se o aritmetický průměr čtyř indexů tvořených ukazateli: hustota zalidnění, podíl ekonomicky aktivních na trvale bydlícím obyvatelstvu, podíl zaměstnaných v primárním sektoru hospodářství a podíl neobydlených domů na celkovém počtu domů v území (Seidl, Chromý 2010).

Obrázek 7: Abstraktní vývojové typy polarizace prostoru

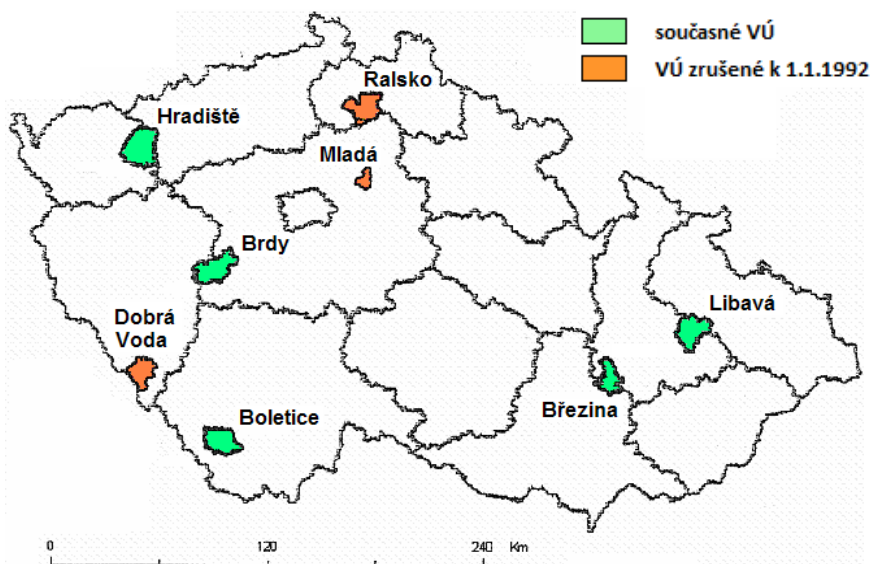
Zdroj: Havlíček, Chromý (2001)

Vývojové aspekty polarizace prostoru se s postupným zpřístupňováním a rušením VÚ budou zcela jistě projevovat. Pravděpodobně tak budeme moci pozorovat jednak vliv přirozené reakce prostředí, do něhož bylo „zasaženo“ rozhodnutím o vzniku VÚ, jednak vliv dalších rozhodnutí týkajících se samotného charakteru uvolňování VÚ.

2.3 Vojenské újezdy

VÚ reprezentují velkoplošná vojensky využívaná území vymezená pro účely obrany státu¹⁴ a k výcviku ozbrojených sil (MO ČR). Z hlediska územního členění představují VÚ obce, které jsou však – na rozdíl od ostatních obcí - spravovány výhradně MO ČR (Komár 1993).

Obrázek 8: Vojenské újezdy na území Česka

Název VÚ	Název WP	Kraj	Okres	Rozloha (km ²)*
Boletice	Boletice	Jihočeský	Český Krumlov	219,5
Brdy	Jince	Středočeský	Příbram	260,0
Březina	Dědice	Jihomoravský	Vyškov	158,2
Hradiště	Hradiště	Karlovarský	Karlovy Vary	330,2
Libavá	Libavá	Olomoucký	Olomouc	327,3
Dobrá Voda	Dobrá Voda	Píseňský	Klatovy	170,8
Mladá	Mladá	Středočeský	Mladá Boleslav	58,8
Ralsko	Mimoň	Liberecký	Česká Lípa	250,2

Zdroj: Ilustrační mapa: upraveno dle Baxa (2006).

Tabulka: Rozloha současných VÚ; dle „Základní informace o vojenských újezdech České republiky“, v Mičica (2007)

Rozloha bývalých VÚ; dle „Přehled voj. újezdů k 1.1.1991“, viz Komár (1993)

Státní správu včetně spolupráce na ochraně životního prostředí vykonává v každém VÚ Újezdní úřad VÚ (ÚÚřVÚ)¹⁵. Jeho nařízením podléhají další subjekty, které ve VÚ působí,

¹⁴ V rámci účelů obrany státu jsou VÚ určeny 1) k výcviku ozbrojených sil ČR v době míru; 2) ke společnému výcviku se zahraničními jednotkami v rámci NATO a k výcviku zahraničních jednotek na komerční bázi; 3) k výcviku rozvinovaných a vytvářených útvarů za stavu ohrožení státu; 4) ke zkušební činnosti při zavádění nových zbraňových systémů a zkoušek munice (Mičica 2007).

¹⁵ ÚÚřVÚ zajišťují kromě obrany státu a výcviku ozbrojených sil i koordinaci vojenského a hospodářského využití území újezdu, práva a povinnosti fyzických osob s povolením pobytu na území újezdu nebo zabezpečují

a které realizují jeho celkový chod. Za zmínku jistě stojí státní podnik Vojenské lesy a statky (dále jen VLS), který zajišťuje hospodářské využívání újezdu.

Území VÚ můžeme dle způsobu využívání rozdělit na dvě kategorie. Každý VÚ má svůj vojenský výcvikový prostor (dále jen VVP), což je část území újezdu určená pro samotnou přípravu vojsk. Tvoří ho jednotlivá výcviková zařízení, komunikace a prostory pro výcvik (Mičica 2007). Každý VVP je svým způsobem specifický (zejména z hlediska fyzickogeografického), z čehož pak vyplývá i jeho určení/charakter výcviku. Zbýlý prostor můžeme označit za vojensky „neaktivní“. Na jeho území tak probíhá hospodářská a ochranná činnost.

Historicky je vstup do VÚ či průjezd jeho územím za normálních okolností zakázán a je možný jen na zvláštní povolení příslušného ÚÚřVÚ. Do jisté míry tak VÚ může působit jako komunikační bariéra obcí při jeho opačných stranách.

2.3.1 Současný stav a aktuální problematika vojenských újezdů Česka

V současnosti se na území Česka nachází celkem pět funkčních VÚ – Boletice, Brdy, Hradiště, Březina, a Libavá (viz Obrázek 8), které svou celkovou rozlohou 1 296 km² zabírají 1,64 % rozlohy území Česka. Tento podíl je v porovnání s jinými zeměmi¹⁶ stále poměrně vysoký. Dnes ovšem z vojenských, ekonomických, společenských i ekologických důvodů dochází k redukci jejich rozlohy, v případě VÚ Brdy bylo dokonce rozhodnuto o jeho zrušení s následným vyhlášením nové CHKO. Na základě vládou schváleného materiálu „Optimalizace vojenských újezdů“, jenž tyto kroky stanovil, by se celková rozloha VÚ měla zmenšit až o třetinu (Pejšek 2013).

Na území stávajících pěti VÚ žije dnes dohromady okolo dvou tisíc obyvatel, kteří jsou povinni respektovat zdejší specifické právní podmínky týkající se zejména vlastnických a volebních poměrů – není zde možné vlastnit jakýkoliv nemovitý majetek nebo volit do obecního zastupitelstva. I tato situace se schválením výše uvedeného dokumentu změní, neboť všechny sídelní útvary budou z VÚ vyčleněny. Na základě vyhodnocení anket mezi obyvateli VÚ bylo rozhodnuto, že některá vyčleněná sídla „dají vzniku“ celkem šesti novým obcím, ostatní se pak stanou součástí obcí stávajících. Místní obyvatelé tak budou moci zodpovídat i za správu nejnižších samosprávních jednotek, ve kterých žijí, a vlastnit majetek, který jim byl až doposud pouze pronajímán (Šindelář 2013). Stane se tak poprvé od doby

---

potřeby obyvatel újezdu (www.voujezd-boletice.cz). ÚÚřVÚ zároveň vykonávají i funkci orgánu ochrany přírody a krajiny (Mičica 2007). V čele každého ÚÚřVÚ stojí přednosta – voják z povolání (Kubisa 2010).

¹⁶ Hodnoty se většinou pohybují okolo 0,5 %.

vzniku VÚ. Stát se také vzdá vlastnictví většiny sakrálních a historických památek, které se nacházejí většinou v okrajových částech újezdů (MO 2012).

S rozhodnutím o VÚ Brdy vzniklo současně velké množství zásadních otázek, z nichž na některé doposud neznáme odpověď. Ačkoliv je tak např. jisté vyhlášení CHKO ve zdejší oblasti, Středočeský a Plzeňský kraj prozatím nemůže nalézt shodu v otázce začlenění území VÚ Brdy pod krajskou správu. Zatímco Plzeňský kraj se snaží o jistý „kompromis“, tedy aby část území zrušeného újezdu spadala pod jeho správu a část pod správu kraje Středočeského, Středočeský kraj požaduje zahrnout celé území pod svou zodpovědnost, přičemž se odkazuje na historický průběh krajských hranic. Konečné řešení bude klíčové pro budoucí přístup k rozvoji oblasti, jež se stane součástí odlišného strategického plánování toho či onoho kraje.

Stejně tak k vyčleněným sídlením útvarům či zpřístupněným částem území VÚ po jejich zmenšení bude muset být přístupováno velmi obezřetně s ohledem na místní rozvojový potenciál, který lze spatřovat ve zdejších přírodních hodnotách.

Do poloviny roku 2014 by mělo dojít ke schválení letos předložených nových znění zákonů a aplikace veškerých změn pak nastane roku 2015 (MO 2012). Tento rok tak budeme moci spolu s předchozími rozhodnutími považovat za zásadní mezník historického vývoje českých VÚ, a to od roku 1991, kdy bylo rozhodnuto o zrušení tří VÚ, a tím snížení jejich celkového počtu z osmi na současných pět.

2.3.2 Historický vývoj českých vojenských újezdů

Z výše uvedeného vyplývá, že počet VÚ byl v průběhu minulosti nestálý. První z nich byl na našem území založen již za dob Rakousko-Uherska (BVÚ Mladá), další dva následovaly za první republiky (dnešní VÚ Brdy a VÚ Březina)¹⁷. Důvodem jejich vzniku byla potřeba plošného výcviku vojsk, resp. simulace válečného prostředí. Proces zakládání újezdů byl ovšem spojen s nuceným vystěhováním místních obyvatel do okolí a zničením *de facto* veškerých známek zdejšího kulturního života. Tento proces se znovu opakoval, když se prvorepublikové armádě za dob druhé světové války nepodařilo udržet kontrolu nad žádným ze zmiňovaných VÚ. Obsadila je německá vojska, která jejich rozlohu ještě zvětšila. Vyostření mezinárodní situace v raném poválečném období vytvářelo hrozbu budoucího válečného konfliktu mezi sovětským blokem a „angloamerickým imperialismem“

---

¹⁷ Prvotně se velkoplošná vojenská území neoznačovala jako VÚ, ale jako vojenské výcvikové tábory (VVT), které byly po roce 1950 přejmenovány na vojenské výcvikové prostory (VVP). Ty měly oficiálně sloužit pro účely obrany státu a byl v nich zakázán volný pohyb civilních i vojenských osob (Novák 2008). Pojem VÚ se začal oficiálně používat až na samém konci první poloviny minulého století, přičemž VVP začal označovat prostor vymezený uvnitř VÚ, na kterém probíhá výcvik českých (dříve československých) i zahraničních vojsk, případně složek záchranného systému.

(Seidl, Chromý 2010). Proto se na území ČSR hledaly lokality pro možnost zřízení dalších vojenských výcvikových areálů, které by zaručily strategickou pozici vycvičené armády v blízkosti plánovaného nasazení.

Geografické charakteristiky jako nízká exponovanost území, odlehlost, nízká hustota zalidnění, ale také pozice v regionálním systému po roce 1945 až 1946 ovlivněná politickými a sociodemografickými změnami představovaly při výběru vhodných území upřednostňované znaky. Rozhodování o lokaci újezdů bylo v konečném důsledku podmíněno zejména snahou využít pohraniční oblasti ovlivněné odsunem českých Němců, pro něž byla typická destabilizace a řídké osídlení, a současně snahou zaujmout strategickou pozici v blízkosti železné opony (v případě jihozápadního pohraničí), (Seidl, Chromý 2010).

Rok po skončení války bylo nakonec rozhodnuto o zřízení různě rozsáhlých VÚ: BVÚ Prameny, BVÚ Ralsko, VÚ Boletice, VÚ Libavá¹⁸. Jejich hranice navrhovalo tehdejší Ministerstvo národní obrany (Tomíček 2006). Následoval podobný scénář jako v případě dříve založených újezdů, které byly po válce opětovně rozšířeny. V důsledku záboru území mnoha desítek obcí se i přes relativně nízký stav počtu obyvatelstva nebylo možné vyhnout jejich vystěhování – území museli opustit jak zbylí Němci, tak čeští obyvatelé (Tomíček 2006, Smolová, Fňukal, Sczyrba 2005, MO 2006, www.voujezd-boletice.cz). Ještě v průběhu 50. let zanikl v důsledku příležitosti těžby uranových rud VÚ Prameny (www.vojenstvi.cz), jehož úlohu následně převzal nově vzniknuvší VÚ Hradiště v Doupovských horách, který se svou rozlohou přes 33 tisíc hektarů stal největším VÚ v Česku (Raška 2007).

Doposud založené VÚ se v průběhu dalších dekád staly předmětem střídavého zájmu. Zatímco se např. 60. léta nesla ve znamení poklesu zájmu armády o VÚ, 70. léta měla zcela opačný charakter a vedla k zesílení intenzity výcviku vojsk (Komár 1993). V roce 1968 obsadila sovětská vojska VÚ Mladá, Dobrá Voda, Ralsko a Libavá a zůstala zde až do roku 1991 (Ženíšková 2006), zatímco ostatní újezdy patřily tehdejší ČSLA. Pobyt sovětské armády mnohdy znamenal velké změny charakteru krajiny, ať už hovoříme o výstavbě početných obytných či výcvikových komplexů a zařízení, nebo o devastaci tehdy veřejností neznámých velmi cenných přírodních a ekologických lokalit. To vše potvrdily biologické výzkumy (prováděné zejména v 90. letech minulého století), které v tomto smyslu explicitně porovnávaly sověty okupované VÚ s VÚ pod „vedením“ ČSLA. Jediným sovětskou armádou obsazených VÚ, který takovýchto vlivů ušetřen, byl BVÚ Dobrá Voda na Šumavě (Baxa 2006).

---

¹⁸ V literatuře lze dohledat i zmínky o VÚ Pannenská (jižní Čechy). Tato oblast měla oficiálně splňovat statut VÚ mezi lety 1952 a 1957 (www.vojenstvi.cz).

Poté, co vojska Sovětského svazu v roce 1991 po předchozí dohodě mezi ČSFR a SSSR opustila české území, byl zřízen Úřad pro řešení důsledků pobytu sovětských vojsk na území ČSFR, jenž na územích okupovaných VÚ prováděl hydrogeologické průzkumy, sanace a demolice zničených objektů. Úřad řešil i otázky náhrad škod osobám (Řehounek 2006) a umožňoval prodej veškerého majetku po sovětské armádě (Baxa 2006).

Po roce 1989 způsobil rozpad Sovětského svazu a následné stažení statisíců vojáků ze států východní Evropy změnu vojenské doktríny většiny států světa. Rozsáhlé vojenské prostory se zdály být nepotřebné, a tak v rámci východní Evropy dochází k jejich postupnému zániku (Lafek 2011). I na území Česka byly VÚ po změně politické situace a pádu železné opony mnohdy považovány za přežitek. Jevily se jako nepotřebné a vzrůstal tlak některé z nich zrušit. VÚ (zejména ty opuštěné sovětskou armádou) si žádaly důkladnou sanaci a jejich využívání mělo být optimalizováno. Vzrůstaly také tlaky na radikální změny jejich hranic. Některé skupinové zájmy zpřístupnit VÚ se zakládaly na touze odkrýt utajovaný stav místního životního prostředí, další zase na vizi potenciálního využití VÚ pro výdělečné účely (Kozel 1998). V souvislosti s novou vojenskou doktrínou bylo pak po důkladném uvážení rozhodnuto o zrušení VÚ Mladá, Ralsko a Dobrá Voda¹⁹ a jejich převedení pod civilní státní správu, přičemž MO mělo právo dále hospodařit s některými pozemky, objekty a zařízeními potřebnými pro účely obrany státu (Komár 1993, Kozel 1998). Stav VÚ před jejich zrušením zachycuje Obrázek 9.

Obrázek 9: Vojenské újezdy a vojenské výcvikové prostory na území ČSFR využívané do roku 1991

Pozn.: Mapa neznázorňuje VÚ Prameny (VVP Lázně Kynžvart) a VÚ Pannenská (VVP Tisá)
Zdroj: Upraveno dle Komár (1993, s. 75)

¹⁹ Všechny tři VÚ byly zrušeny k 31.12.1991.

Zatímco VÚ Dobrá Voda byl téměř ihned po zrušení zahrnut pod NP Šumava (Petříček, Plesník 2007), v případě VÚ Mladá a Ralsko bylo přistoupeno k rozsáhlé revitalizaci (Kozel 1998). Vláda byla přesvědčena, že o zrušené VÚ budou mít zájem zahraniční investoři. Zájem v podobě návržení několika projektů sice existoval, nicméně žádný z nich nebyl vyhodnocen jako vyhovující, a tak měla revitalizace již od počátku formu standardní privatizace, kterou komplexně zajišťovala až do roku 2006 státní organizace PRIVUM (Baxa 2006, Řehounek 2006, Ženíšková 2006). Majetek, jenž nebyl zprivatizován, byl následně převeden pod správu krajů/okolních obcí (Ženíšková 2006). VÚ Ralsko se stal ještě v první polovině 90. let předmětem studie mezinárodní komise NATO/CCMS (Committee on Challenges of Modern Society), (Seidl, Chromý 2010), jejímž cílem byl transfer zkušeností v plánování a organizaci postupu očisty bývalých vojenských lokalit a řízení procesu jejich dalšího využití (Komár 1998b). Řešení problematiky revitalizace a rozvoje bývalých VÚ však samozřejmě podléhalo zejména vnitrostátní správě s možností využití finanční podpory např. z EU. Vzniklo mnoho státních a regionálních programů, které umožnily čerpat finanční prostředky na odsouhlasené projekty. Velký zájem v tomto ohledu prokázaly i obce či jednotlivé spolky, které navrhly nemalé množství možných řešení²⁰. Zrušené VÚ Mladá a Ralsko jsou dnes pro veřejnost přístupné a bydlí zde i poměrně velké množství (zejména mladých) obyvatel.

Na území Česka dodnes plní svou funkci pět z celkových osmi VÚ, které si uchovaly svou funkci až do počátku 90. let (Hájek 2010). Intenzita jejich využívání je však v porovnání s dobami socialismu o dost nižší. Důvod je možné hledat zejména ve státních úsporách a v postupném snižování stavu české armády. To vše doprovází i zájem o zcivilňování VÚ, který se projevuje již od dob odchodu sovětské armády. Zájem na jejich úplném zrušení se však objevuje až v posledním desetiletí. Ačkoliv jedny z posledních studií poukázaly na vhodnost zachování stávajícího počtu VÚ²¹, připustily také možnost zpřístupnění jejich okrajových částí. V posledních letech proto dochází k uvolňování poměrně významných ploch při okrajích VÚ, což vítají zejména příznivci turistiky, neboť vstup na území VÚ je za normálních okolností zakázán. Pokles potřeby armády využívat VÚ můžeme mj. sledovat i na příkladě postupného zmenšování výcvikových ploch, resp. VVP některých újezdů (Hájek 2010).

Jak jsme již uvedli v předchozí podkapitole, v roce 2010 bylo zejména z důvodu nízké intenzity využívání VÚ Brdy a možnosti poměrně rozsáhlých státních finančních úspor z nákladů na provoz všech VÚ rozhodnuto o jeho zrušení. Po odborných analýzách

---

²⁰ Podrobněji o realizovaných či nerealizovaných projektech viz např. Baxa (2006) o BVÚ Ralsko či Dufek (2005) o BVÚ Mladá.

²¹ Důvodem byla mj. příležitost zachování stávajícího přírodního prostředí či zisk finančních prostředků z pronájmu VÚ k výcviku zahraničních armád (Seidl, Chromý 2010).

a debatách o osudu území VÚ Brdy, bylo nakonec ujednáno, že zde vznikne nová CHKO, která bude zasahovat i na území několika obcí v jeho okolí. To prozatím můžeme považovat za dílčí podnět podporující naši hypotézu o přírodních hodnotách, které se možná právě díky přítomnosti VÚ vytvořily za jeho hranicemi.

2.3.3 Literatura a zdroje o VÚ

Cílem této kapitoly není vyjmenovat a podat informace o veškerých zdrojích pojednávající o českých VÚ. Vzhledem k rozsáhlému a kontinuálně se rozšiřujícímu spektru studií, ale zejména pak mediálních zpráv či článků zabývajících se – ať už explicitně nebo implicitně, odborně či populárně – VÚ, by nebyl tento úkon v našich silách. Záměrem je spíše prostřednictvím uvedení a rozboru příkladů různých pramenů nastínit, z jakých perspektiv lze na VÚ pohlížet, a co bylo v souvislosti s nimi již zkoumáno, popř. která problematika je aktuální, a které oblasti výzkumu byly doposud spíše opomíjeny.

Prameny o VÚ se dílčím způsobem zabývala již bakalářské práce Hájka (2010), jehož snahou bylo shromáždit dostupné zdroje, které pak byly dále roztříděny a mnohé z nich diskutovány. Tato práce, spolu s prací Lafka (2011), nám tak poskytla důležitý podklad pro možnost sledování zájmu o VÚ v české literatuře, resp. studiích. Rozšířením a aktualizací zdrojů a jejich rozbořem budeme schopni porovnat, jak se vyvíjel zájem o VÚ z pohledu různých vědních oborů a disciplín, a následně se pokusíme zjistit, zda by tento zájem mohl vycházet z různých etap historického vývoje a strategických rozhodnutí o VÚ.

Mohli bychom odhadovat, že množství i povaha pramenů vztahujících se k VÚ bude v porovnání s prameny pojednávajícími o nejrůznějších oblastech či územních jednotkách na území Česka odlišná. Postačí totiž, když si uvědomíme dlouhodobý politicko-správní statut VÚ, ze kterého druhotně vyplývají *de facto* všechna jejich ostatní specifika. Zatímco tak např. v obecních kronikách a jiných historických záznamech budeme schopni nalézt kontinuálně zachycený kulturní či sociální vývoj a záznamy o jednotlivých událostech, pátrání po zdrojích a informacích o VÚ není zdaleka tak snadné.

Specifický typ využití území, jeho odlišná správa a desítky let trvající izolace vůči okolnímu prostředí z VÚ vytvořila „*terra inkognita*“, jejichž taje se částečně daří odkrývat až v posledních dvou dekadách. Pokud by k uzavření, resp. k (informační) izolaci VÚ vůči veřejnosti nedošlo, mnohé výzkumy by zcela jistě probíhaly i na jejich území a zřejmě bychom dnes měli k dispozici např. geografické studie, jejichž vznik by pravděpodobně sledoval postupný tematický i metodologický vývoj výzkumu systému osídlení (např. Hampl, Gardavský, Kunhl 1987) a polarizace prostoru v Česku, resp. historický vývoj

výzkumu problémových a zaostávajících regionů, jimž byla věnována zvýšená pozornost od 80. let 20. století (viz např. Musil 1988, Illner 1988, Červenka 1989). První ucelenější informace, studie a zprávy o VÚ (většinou ekologického zaměření) se tak do rukou veřejnosti postupně dostávají až od 90. let, tedy několik desítek let po samotném vzniku VÚ.

Fakt, že se o VÚ podrobněji dozvídáme až s takovým zpožděním však nenasvědčuje sníženému zájmu a zvědavosti laické i vědecké veřejnosti, která zde byla od již počátku existence VÚ. Ty se dokonce dostaly do popředí zájmu ještě před svým vznikem. Tehdy však šlo většinou o pokusy odvrátit rozhodnutí o jejich zřízení (blíže viz Marková 2003, Ženíšková 2006). Zářným příkladem může být za dob první republiky vzniknuvší VÚ Brdy²², jenž se stal v mnohých očích symbolem ohrožení brdských přírodních a kulturních hodnot. Za přispění umělců i odborníků, kteří si v tomto smyslu představovali katastrofický scénář, proto např. v roce 1925 vznikla pod vedením hořovického rodáka a spisovatele Karla Sezimy monografie s názvem Brdy, jejich krásy, poklady a význam. Jejím cílem bylo interpretovat náladu panující ve společnosti v souvislosti s plánovaným zřízením VVP Brdy a proti tomuto záměru protestovat²³ (Horská 2012, www.brdy.org). S podobným cílem vznikaly i mnohé další studie (www.brdy.org).

Vznik VÚ na přelomu 40. a 50. let 20. století znamenal zesílení zákazu možnosti volného vstupu do těchto oblastí na několik desetiletí a zároveň začala éra, kdy o VÚ nebylo možné zveřejňovat prakticky žádné informace. Nemohly zde být prováděny *de facto* žádné výzkumy, a tak nezbyvalo než čekat na dobu, kdy se jejich striktně nastavený statut alespoň částečně změní. Doba 50. až 80. let 20. století se tedy nesla ve znamení velmi chudého spektra záznamů, povětšinou evidenčního a plánovacího charakteru, které sloužily téměř výhradně interním armádním potřebám.

V 50. letech proběhla ve VÚ např. detailní pozemková evidence parcel, vznikaly a byly vedeny lesní hospodářské mapy a mapy hospodářsko-technických úprav pozemků, které mohly být dále využity. Sloužily např. pro sestavení generálního plánu „Zvelebení zemědělského lesního a vodního hospodářství“ vojenských výcvikových prostorů z roku 1959. V této době vznikala rovněž potřeba zpracovat územní generely VÚ, nicméně výsledky, jejichž aplikace měla odstartovat ke konci 60. let, nebyly nakonec využity a byly uloženy pouze do archívů. Opačným příkladem jsou např. záznamy z komplexního průzkumu půd, které v 80. letech sloužily jako podklad pro bonitaci místního půdního fondu (Komár 1993). V té době byla rovněž zavedena automatizovaná evidence vojenských pozemků vypovídající o rozsahu a způsobu jejich dosavadního užívání. Byly zpracovávány

---

²² Tehdy se jednalo o velkou střelnici v Brdech.

²³ Protestní náladu tenkrát jistě umocňovala i skutečnost, že v roce 1920 padl v tehdejší poslanecké sněmovně návrh na zřízení národního parku na území Brd. Ten však neprošel a namísto toho bylo o šest let později rozhodnuto o zřízení VVP Brdy (Marková 2003, cit v Ženíšková 2006).

územně plánovací dokumentace, které se zaměřovaly na delimitaci pozemků, tj. jejich rozdělení do tří kategorií podle využití²⁴, a mj. i na územní rozvoj, v jehož strategiích byl kladen velký důraz na zachování místní ekologické rovnováhy a zlepšení ochrany životního prostředí. Takovéto dokumentace našly své využití např. na počátku 90. let, kdy sloužily jako podklad pro rychlé zajištění integrace zrušených VÚ Ralsko a Mladá do struktur svého okolí.

Před rokem 1989 byla možnost provádět jakýkoliv systematický přírodovědecký či ochranný výzkum na území VÚ více než vzácná (Petříček, Plesník 2007). V 70. a 80. letech zde byl výjimečně povolen rozsáhlý botanický výzkum, a to překvapivě i ve VÚ obsazených sovětskou armádou (BVÚ Mladá, Ralsko, VÚ Libavá). Jeho výsledky publikované na počátku 90. let (viz Husáková, Sádlo, Větvička 1992a, 1992b) v podstatě poprvé informovaly širší veřejnost o velmi dobrém stavu místních přírodních hodnot. Následně byly vyvozeny závěry, na jejichž základě byl mj. navržen stupeň potřebné ochrany (Ženíšková 2006, Petříček, Plesník 2007).

S uvolněním politických poměrů na počátku poslední dekády minulého století, došlo bezpochyby i k většímu přiblížení VÚ veřejnosti. A přestože v nich dodnes platí podmínka možnosti vstupu pouze na speciální povolení, stala se tato dříve „utajovaná“ území daleko otevřenějšími pro vědecké účely a současně zveřejňování informací o VÚ přestalo být tolik omezované. Z různých stran pak byly mnohdy slyšet požadavky na zmírnění zákazu vstupu do VÚ, na redukcii jejich ploch či dokonce jejich úplné zrušení pro nadbytečnost (viz výše). Zároveň se odborné i politické obci naskytl možnost řešit problematiku spojenou s rozvojem periferních/marginálních oblastí. Tu ovšem v 90. letech zastínila potřeba zabývat se transformačními otázkami v souvislosti s novou politickou érou. Z VÚ byla tehdy věnována pozornost zejména VÚ Ralsko a Mladá, zrušeným spolu s VÚ Dobrá Voda v roce 1991, a to ve spojitosti s procesem jejich integrace do regionálního systému.

Jak se snažíme nastínit, za posledních více než dvacet let můžeme obecně sledovat zvýšený zájem nahlédnout do tajů VÚ, a to jak ze strany veřejnosti, tak i z pohledu různých vědních oborů a disciplín. A tak, přestože lze VÚ stále ještě považovat za oblasti relativně neznámé, jsme svědky rozšiřování spektra literárních i jiných zdrojů o těchto územích a zároveň výzkumů a odhalování jejich specifik. Pro větší přehlednost proto rozčleníme příklady pramenů do jednotlivých kategorií, a to současně podle předmětu jejich zaměření, objektů jejich zájmu (jednotlivé VÚ a BVÚ), popř. chronologicky. Naším záměrem je současně uspořádat zdroje/jejich diskusi tak, abychom, pokud možno, přešli plynule k další

---

²⁴ Kategorie I – pozemky určené výhradně pro výcvik vojsk; kategorie II – pozemky určené pro výcvik vojsk s možností hospodářského využití, kategorie III – pozemky určené k hospodaření VLS. K roku 1986 byla kategorie II zrušena, a na území dnešních újezdů se tak nacházejí pouze pozemky kategorie I a III (Komár 1993).

kapitolám, které se již zabývají našimi zájmovými územími a vlivem VÚ na své zázemí. Proto, i přes geografické zaměření naší práce, začneme obecnou zmínkou o bezpochyby nejpočetnějších studiích o VÚ, studiích biologických/ekologických/ochranářských. Následují sociálně-geografické a strategicky zaměřené prameny o VÚ a poté se budeme věnovat zdrojům zaměřeným na vliv VÚ na své zázemí.

2.3.3.1 Studie biologické/ekologické/ochranářské

Nejpočetnější množství pramenů vztahujících se k VÚ má biologické, ekologické či ochranářské zaměření. Podrobněji se jimi zabývá např. práce Hájka (2010), a proto je zde nebudeme (i vzhledem k zaměření práce) blíže rozvádět. Obecně lze tvrdit, že biologická/ekologická orientace výzkumu VÚ je nejpůvodnější (již 80. léta 20. století). Již první výsledky poukázaly na jedinečnost VÚ zejména z hlediska jejich druhové rozmanitosti, výskytu vzácných druhů rostlin i živočichů, či zachovalosti přírodního rázu na „nevýcvikových“ plochách. Přibývajících studie zejména od 90. let minulého století pak začaly postupně definitivně vyvracet představy o armádou zdevastovaných krajinách (výjimkou byla de facto pouze území intenzivně využívaná sovětskou armádou), a zároveň byly impulsem k navrhování a zřizování ochranářských opatření. Vzhledem ke stabilitě a praktické neměnnosti místního prostředí co se týče zásahů člověka proto i dnes zejména v rámci biologie pokračuje trend, resp. přetrvává zájem studentů i odborných pracovníků a ústavů o VÚ, o čemž svědčí kontinuálně se rozšiřující řada studií, viz např. Prach (2009).

2.3.3.2 Sociálně-geografické a strategicky zaměřené prameny o VÚ

Zásadním časovým mezníkem, který ovlivnil směr a intenzitu badatelského zaměření na VÚ, byl raný počátek devadesátých let. V roce 1991 byly na území Česka zrušeny hned tři VÚ: Mladá, Ralsko a Dobrá Voda. V souvislosti s posledním jmenovaným újezdem nebylo potřeba řešit prakticky žádné zásadní environmentální problémy způsobené zdejším výcvikem, a vzhledem k jeho geografické poloze bylo nasnadě zahrnout tento prostor přímo pod správu nově zřízeného NP Šumava (Seidl, Chromý 2010). V případě VÚ Ralsko a Mladá se však jednalo o zcela odlišnou situaci, která vycházela především z potřeby rozsáhlé asanace obou újezdů po odchodu sovětské armády. Samotný integrační proces a plánování budoucího rozvoje obou oblastí pak zcela logicky přitahovaly větší pozornost odborníků a zároveň vyžadovaly velmi důkladný a zodpovědný integračně-strategický přístup. To byl částečně i důvod k tomu, proč se zpočátku 90. let převážně objevovaly, s nadsázkou řečeno „na úkor ostatních VÚ“, koncepční dokumenty a výzkumné studie zaměřené právě na VÚ Ralsko a VÚ Mladá. S potřebou rychlé integrace zrušených VÚ

do regionálního systému započala éra tvorby plánů, studií a návrhů na vhodné přístupy k oběma územím.

BVÚ Ralsko

BVÚ Ralsko – větší z obou újezdů – se pokusila obecně charakterizovat již práce Hány (1992), který nastínil potenciál oblasti pro hospodářský rozvoj. Roku 1994 schválila vláda ČR Územní plán velkého územního celku Ralsko (ÚPN VÚC Ralsko) zpracovaný již roku 1991. S využitím různých analýz byl zaměřen na eliminaci negativních projevů a disproporcí v území, vymezení způsobu jeho využití či zapojení interakcí. Navrhoval např. vhodnou alokaci sociálně-ekonomických činností a současně kladl důraz na umožnění rehabilitace místního přírodního prostředí (Dařílková 1998)²⁵.

Již zmiňované přesvědčení vlády o zájmu zahraničních investorů, kteří měli zajistit rozvoj území Ralska, úzce souviselo se studií prezentovanou roku 1995 pod názvem „Ralsko a jeho region – potřebuje hodnocení pro ekonomický rozvoj“. Práce hodnotila postavení, strukturu a rozvojové příležitosti území právě z hlediska zahraničních investic. O rok později pak byla publikována „Strategicko-rozvojová studie Ralska“ rovněž předkládající varianty možného rozvoje oblasti, a to při zohlednění místních, politických i ekologických zájmů. Některé velké rozvojové ambice ve vizích zainteresovaných osob byly touto studií poněkud umírněny, neboť z jejích výsledků vyplývalo, že tak citlivá oblast, jako je právě Ralsko, není připravena na výraznější změny (Dařílková 1998)²⁶. K roku 2000 byla vytvořena práce podobného významu s názvem „Rozvojová studie mikroregionu Podralsko“.

Environmentální citlivost místní oblasti vnímal např. i Vačkář (1998), jenž ve své práci a při snaze o rozvoj území výslovně doporučoval klást důraz na aktivity spojené s cestovním ruchem, rekreací či sportem. K podobným revitalizačním doporučením na základě vyhodnocení geografických a urbanistických předností území dochází i Dařílková (1998). Tyto práce tak tematicky navazují na studii z roku 1997 „Možnosti využití oblasti Ralska pro potřeby cestovního ruchu“. Jednotlivé vize pro budoucí vývoj Ralska s vymezení problematických oblastí, které je nutno primárně řešit, předkládá i Ryšlavý (1999). Na poškození prostoru vojenským výcvikem poukazuje Komár (1998a).

Zájem pomoci řešit otázku vhodného přístupu ke zrušeným VÚ však nebyl pouze vnitrostátní. Vstřícnost a inspirace přicházela i ze zahraničí. V roce 1997 bylo území BVÚ Ralsko spolu s některými dalšími vojenskými prostory ve střední Evropě zahrnuto do pilotního projektu NATO/CCMS pojmenovaného „Environmentální aspekty využití

---

²⁵ Informace o územním plánování na území VÚ předkládá např. Bořecká (2007).

²⁶ Výstupy z této studie diskutuje např. Maier (1998), který doporučuje postupně odstranit jednotlivé bariéry omezující možnost normálního využívání oblasti (Ženíšková 2006).

bývalých vojenských území“, jež vyústil v návrh metodologie pro marketingový projekt asanace a pomoc územím při jejich realizaci a rozvoji. Problematikou revitalizace v souvislosti s tímto projektem se zabývá např. Poštolka (1998b). Výstupem tohoto zahraničního, resp. přeshraničního projektu je odborná studie s názvem „Re-use of former military lands“ jež navrhuje vhodnou metodiku pro revitalizaci a transformaci postiženého území po odchodu armády (Lafek 2011). Proces revitalizace ve spojitosti s využitím bývalých vojenských území ve střední i východní Evropě byl pak objektem zájmu Komára (1998b), jež upozornil na nezbytnost aktivního přístupu a zájmu lokálních, regionálních i státních úřadů a podpory vlády (Hájek 2010).

Jako příklad státní/regionální iniciativy řešit problematiku revitalizace BVÚ bychom mohli uvést od roku 1999 probíhající „Regionální program podpory obnovy a výstavby technické infrastruktury v bývalých vojenských újezdech Ralsko a Mladá“ (Ženíšková 2006) nebo také některé body programů rozvoje kraje (Baxa 2006).

Změnami v celkovém využití BVÚ Ralsko v souvislosti s jeho revitalizací se zabývala práce Baxy (2006). Autor se zde mj. zaměřil na pojetí revitalizace z pohledu státní, krajské i obecní úrovně, a poukázal na způsob předávání zodpovědnosti za území BVÚ mezi těmito hierarchickými úrovněmi. Na obecní úrovni pak autor sleduje vymezení jednotlivých částí újezdu a možnosti využití území obcemi. Konstatuje, že i přes veškeré snahy o rozvoj, je mj. i díky neúspěšné kupónové privatizaci BVÚ Ralsko doposud hospodářsky slabou a strukturálně postiženou oblastí (Baxa 2006). Podobnou problematiku pak zkoumal Mocek (2003), na lokální (katastrální) úrovni Vaňhát (2004), který se zaměřil na změny ve využití krajiny v katastrálním území Holičky.

Výčet uvedených příkladů zdrojů informací o BVÚ Ralsko je také vhodné doplnit o příklady pramenů zabývajících se ať už plně nebo částečně historií tohoto území. Za zmínku stojí např. práce Novákové (2011), jež zachycuje mnohé události spojené s BVÚ Ralsko v rozmezí let 1950 –1968. Základní historické mezníky vývoje od dob zrušení VÚ Ralsko sledoval např. Poštolka (1998a) či Vačkář (1998). Lze konstatovat, že charakteristiku stavu a vzhled do dějin BVÚ Ralsko nám alespoň ve stručnosti nabízí mnoho z výše uvedených pramenů/strategií, neboť vnímání minulosti území je samozřejmě nezbytným předpokladem pro volbu a hodnocení vhodného přístupu k řešení jeho problémů.

Na BVÚ Ralsko bylo též zaměřeno několik studií zabývajících se místním obyvatelstvem a osídlením. Územních plány sídelních útvarů a urbanistických studií sídel z roku 1996 jsou k nalezení v již zmiňovaném sborníku ČGS (1998). Snaží se o přiblížení minulosti, současného stavu a o nástin/návrh možného rozvoje místních sídel. Touto problematikou se zabývá Pecháčková (1998), která spatřuje sílu oblasti v mladé struktuře obyvatelstva

a množství imigrantů přicházejících za bydlením a pracovními příležitostmi (Hájek 2010). Matoušek (2005) ve své publikaci podává přehled zaniklých sídel v souvislosti se vznikem VÚ Ralsko. Historii obcí a vývoj osídlování nastiňují i kvalifikační práce Vaňhata (2004) a Baxy (2006).

Lze tvrdit, že BVÚ Ralsko byla z pohledu geografie věnována komplexní pozornost pouze v monotematickém čísle Geografie – Sborníku ČGS z roku 1998, ze kterého pochází některé výše zmíněné studie. Další důležité informace bychom mohli najít např. v rozvojových dokumentech Libereckého kraje.

BVÚ Mladá

Jak můžeme pozorovat na příkladu BVÚ Ralska, hlavní oblastí zájmu v souvislosti s potřebou řešit situaci po zrušení újezdu byla logicky problematika revitalizace a začlenění území zpět do regionálního systému (transformace). Zatímco však v případě Ralska máme k dispozici mnoho pramenů, jak potvrzuje Lafek (2011), obecně i odborně zpracované informace o transformaci a revitalizaci BVÚ Mladá zcela chybí nebo nejsou dohledatelné. K podobnému závěru dochází i Hájek (2010), který v souvislosti s tímto zaniklým újezdem zmiňuje pouze existenci územních plánů. Za zřejmě jedinou, relativně nově vytvořenou studii o BVÚ Mladá, která hodnotí dosavadní snahy o jeho rozvoj, můžeme považovat právě diplomovou práci Lafka (2011). Tento autor zde mj. zachycuje i místní populační vývoj.

Historickým etapám existence VÚ Mladá se věnovala např. Vahalíková (2001) Řehounek (2006) či Čapková, Tatarová (2004). Dějiny tohoto BVÚ však v sobě zahrnují i jiné práce jako např. Dufek (2002, 2005), Lafek (2011), či Kusovská (2010). Minulost BVÚ Mladá v souvislosti s přítomností sovětských vojsk rekonstruuje Haklová (2009).

Ačkoliv každý z VÚ vyžaduje specifický přístup, neboť je svým způsobem jedinečný, staly se BVÚ Ralsko a Mladá dohromady objektem zájmu mnoha (často i srovnávacích) studií (viz dále). V této části kapitoly je vhodné uvést např. práci Rambouska (2000), který srovnává vývoj obcí Milovice a Kuřivody, tedy obcí na území BVÚ Mladá a Ralsko. Oba BVÚ byly také zahrnuty do společných rozvojových programů, jako např. „Regionální program podpory obnovy a výstavby technické infrastruktury v bývalých vojenských újezdech Ralsko a Mladá“ probíhajících od roku 1999 (Ženíšková 2006). Od roku 2000 až do současnosti jsou také území obou BVÚ zařazeny v rámci Strategie regionálního rozvoje mezi regiony se soustředěnou podporou státu a to kvůli zhoršení jejich ekonomické situace ke konci prvního desetiletí nového milénia (denik.obce.cz, cit. v Hájek 2010).

VÚ Libavá a Březina

Poměrně překvapující je z našeho pohledu skutečnost, že jsme k oběma moravským VÚ (Libavá a Březina) nenašli žádnou rozsáhlejší geograficky zaměřenou studii jako v případě stávajících újezdů v Čechách (viz dále). Můžeme snad jen poukázat např. na článek Smolové, Fňukala, Scyrby (2005) pojednávající o krajině a osídlení VÚ Libavá.

VÚ Boletice

Jedním ze stávajících VÚ na území Česka, kterému byla zejména v posledním desetiletí věnována pozornost, je VÚ Boletice. Z geografů se jím podrobně zabýval především Seidl, který nejprve zhodnotil rozvojový potenciál příhraničního regionu Boletice (viz Seidl 2005, 2007) a poté se detailně zabýval možným procesem integrace VÚ Boletice do regionálního systému (viz Seidl 2008) s důrazem na roli destinačního managementu²⁷ při tomto procesu. Výsledky práce se zaměřením na integrační problémy újezdu pak shrnuje Seidl, Chromý (2010). Ze studie Seidla (2008) rovněž vychází i článek Seidl, Chromý, Habartová (2010), kde se autoři snaží o promítnutí jejích výsledků do obecných možností způsobu integrace marginálních oblastí Česka (tedy VÚ) do okolních struktur, a současně o analýzu role veřejné správy a aktérů regionálního rozvoje v rámci tohoto procesu. Autoři zde upozorňují na konflikt vizí budoucího směřování vývoje újezdu na různých stupních řízení/správy.

VÚ Hradiště

VÚ Hradiště, jehož zázemí se v této práci stává jednou ze zájmových oblastí, byl vůbec prvním ze stávajících VÚ, kterému byla z hlediska geografie věnována zvláštní pozornost. V rámci monotematického čísla Geografie – Sborníku ČGS z roku 1993 se jím zabývalo nemalé množství různě zaměřených studií. Historický vývoj tohoto újezdu zachycuje např. Rubeš (1993), Valtr (1993), Král (1993), ale nastíněn je i v později zpracované práci Šlechty (2003) a dalších. Raška (2005) např. provádí ve své studii analýzu vývoje místní kulturní krajiny (krajiny Doupovských hor). Kromě faktických a tematicky jinak zaměřených analýz nalezneme ve Sborníku i vize týkající se možností budoucího využití oblasti, jímž se věnuje Valtr (1993) či Poštołka (1993). Práce Poštołky (1993) zároveň specifikuje historii a současný stav osídlení VÚ Ralsko, podobně jako později Šlechta (2003) nebo Raška (2007), přičemž autor spekuluje o možnostech budoucího rozvoje zdejší oblasti s ohledem na místní biologické a ekologické hodnoty. V tomto smyslu vyjadřuje obavu před zaváděním rekreačního „průmyslu“. Perspektivy VÚ obecně zkoumá také příkladová studie Rašky (2005).

---

²⁷ Destinační management je označení pro soubor technik, nástrojů a opatření, používaných k organizaci, komunikaci, koordinaci a plánování procesů rozvoje dané destinace zejména z hlediska cestovního ruchu. Výsledkem jsou konkurenceschopné produkty cestovního ruchu, společné logo, značka kvality, rezervační systém, propagace, aj. (Pásková, Zelenka 2003, cit. v Lafek 2011).

VÚ Brdy

Brdy byly vždy objektem zvýšeného zájmu dotčené veřejnosti. Na rozdíl od většiny ostatních VÚ se VÚ Brdy ani jeho nejbližší zázemí neřadí do vysídlených oblastí po 2. světové válce (blíže viz např. Kučera 2006), a proto je s brdskou oblastí spjata poměrně silná identita místního obyvatelstva. Důkazem může být mj. existence a početné aktivity místních skupin, spolků či sdružení (např. Brdy – Res publica). Zejména o krajině Brd a o místním životě najdeme v archívech a knihovnách velké množství publikací. Pokud však pátráme po geografických studiích zabývajících se samotným újezdem, nacházíme jich spíše pomálu. Lze se však domnívat, že jejich produkci a zaměření zásadně ovlivnily dva mezníky v novém tisíciletí. Prvním z nich je plánování výstavby amerického radaru, druhým pak úvahy a konečné rozhodnutí o zrušení VÚ Brdy. Po studii Růshové (2009) zaměřující se na vývoj krajiny Brd v období industrializace na příkladu obcí Komárov a Čenkov, a ročníkové práci Markové (2003), která se z historicko-geografického hlediska zabývala rozvojovým potenciálem centrálního území Brd, bychom tak mohli jmenovat např. práce Svobody (2009), Pechala (2009, 2011) či Horské (2012). Protože se tyto studie zabývají zázemím VÚ Brdy, resp. vzájemnými vlivy „újezd–zázemí“ (většinou v kontextu možností rozvoje regionu), budou vzhledem k předmětu zkoumání předkládané diplomové práce podrobněji rozebrány ve zvláštní podkapitole níže. Na VÚ Brdy se zaměřuje i kartografická práce Jelénka (2010), který se pokoušel o 3D vizualizaci místních zaniklých obcí.

2.3.3.3 Studie zaměřené na vliv VÚ na své zázemí

Přítomnost, specifická a problematika spojená s VÚ je bezprostředně konfrontována se všemi základními úrovněmi územního, resp. správního členění Česka. Zjednodušeně řečeno, zatímco státní úroveň nese za VÚ plnou zodpovědnost a z její strany jsou k nim vydávána veškerá rozhodnutí, krajská a obecní úroveň je nucena se vypořádat s dopady, které z těchto rozhodnutí a samotných specifík VÚ vyplývají. Poměry se ovšem mění, pokud na pokyn státu dojde ke zrušení některého z VÚ. Tuto situaci jsme mohli pozorovat na počátku 90. let uplynulého století (zrušení VÚ Ralsko, Mladá a Dobrá Voda) a můžeme ji sledovat i dnes, kdy je již rozhodnuto o zrušení VÚ Brdy k roku 2015 (viz Bílá kniha o obraně 2011 či publikace Optimalizace vojenských újezdů 2012). Státní úroveň se tímto krokem *de facto* oprostí od přímé správní odpovědnosti za území a veškeré „otěže“ či příležitosti v tomto smyslu případnou na příslušné kraje a přilehlé obce v zázemí. Nabízí se proto obecná otázka, jaký vliv má VÚ na své zázemí v době své existence, resp. jaké změny by mohly nastat v jeho zázemí v případě jeho zrušení a následného začlenění do regionálního systému?

Odpověď na tuto otázku hledalo doposud jen relativně malé množství prací. Naším úkolem v této kapitole je proto shromáždit dostupné studie zabývající se vlivem VÚ na své okolí (či jeho vnímáním) a tyto zdroje diskutovat. Získáme tak ucelený přehled o zaměření, metodice a dosavadních zjištěních v této problematice, které budeme moci následně propojit s naším výzkumem.

Za práce zaměřující se ať už explicitně nebo implicitně na vliv VÚ na své zázemí můžeme považovat především tyto: Ženíšková (2006), Seidl (2008), Svoboda (2009), Pechal (2011), Kusovská (2012), Horská (2012).

Ženíšková (2006) se ve své práci zabývá otázkou, zda VÚ představují bariéru pro rozvoj sousedních regionů. Pro svůj výzkum zvolila tři modelová území – VÚ Boletice, Brdy a Hradiště. Použitá kvantitativní metoda se zakládala na zjišťování hodnot příslušných ukazatelů perifernosti, kvalitativní pak na dotazníkovém šetření (starostové s újezdy hraničících obcí) a řízených rozhovorech (krajské úřady). Statistické výsledky poukazují na různou míru perifernosti obcí v zázemí VÚ, která ovšem vyplývá zejména z polohových charakteristik (faktor „mezopolohy“) a dalších, pro každou modelovou oblast specifických geografických podmínek. Autorka došla závěru, že mezi roky 1991 a 2001 nedošlo (oproti očekávání) ke snížení počtu periferních obcí (ve VÚ Brdy a Boletice se počet naopak zvýšil). Zajímavá jsou zjištění dotazníkových šetření. Většina starostů okolních obcí vnímá VÚ z hlediska přírodního jako mimořádně cenné území, které však na druhou stranu představuje určitou komunikační (zejména dopravní) bariéru a překážku pro rozvoj cestovního ruchu. Ve VÚ však spatřují i pozitiva – pracovní příležitosti ve VLS, ochranu přírody a krajiny. Při tehdejších úvahách o zpřístupnění/zrušení, se starostové nejčastěji obávali negativních dopadů způsobených přílivem turistů a využitím území pro komerční účely. Starostové obcí v zázemí VÚ Brdy a Hradiště měli (co se týče procentuálního poměru) podobné názory na úplné zrušení VÚ, kdy se většina vyjádřila proti (opak oproti Boleticku), a pokud by k němu došlo, většina by preferovala vyhlášení CHKO či NP (opak proti Boleticku). Lišily se i názory krajských zastupitelstev. Zatímco např. Jihočeský kraj plně podporuje zrušení VÚ Boletice, Středočeský kraj pouze částečné zpřístupnění VÚ Brdy.

Stejnou otázku jako Ženíšková si položil ve své diplomové práci i Seidl (2008), který se v tomto případě podrobně zaměřil na VÚ Boletice. Mimo jiné problematiku zjišťoval, jak je vnímán potenciál tohoto újezdu na jednotlivých stupních veřejné správy²⁸ a zabýval se současnými trendy rozvoje obcí v jeho zázemí. Nejprve však (podobně jako Ženíšková)

---

²⁸ Cílovou skupinu terénního výzkumu zastupovali představitelé obcí, dále pak odborní pracovníci vybraných odborů městských úřadů správních center ORP. Šlo o specialisty z odborů územního plánu a regionálního rozvoje, případně strategického plánu a také činitele z odborů životního prostředí a cestovního ruchu. Na krajské úrovni pak cílovou skupinu tvořili taktéž odborní pracovníci – ve sféře regionálního rozvoje, územního plánování, stavebního řádu a investic, cestovního ruchu a životního prostředí (Seidl 2008).

zjišťoval míru perifernosti zájmové oblasti, kdy došel k podobným výsledkům jako výše uvedená práce Ženíškové – tedy, že prstenec obcí při hranicích újezdu vykazuje zvýšenou míru perifernosti, která ovšem také závisí na exponovanosti území a dalších faktorech. Prokázal také, že se mezi roky 1991 a 2001 perifernost zájmového území prohloubila vůči „makroregionu“ a naopak stagnovala či mírně klesala v poměru k průměrným hodnotám „mezoregionu“. Seidl též zdůraznil trend zvyšování permeability újezdní hranice, což na jedné straně může přinést určitý rozvojový impuls, na druhé může být ohrožena únosnost území v souvislosti s negativními projevy turismu. Potenciál zájmového území vidí Seidl v množství zdejších unikátních přírodních hodnot a doporučuje tak pro rozvoj území využít šetrných forem turismu v rámci strategie dlouhodobě udržitelného rozvoje regionu. Krajská úroveň však preferuje tvrdé formy turistiky z důvodu zlepšení problémů sezonní nezaměstnanosti. Dotazníková šetření a interview poskytla odpověď na otázku ohledně vnímání VÚ Boletice jako bariéry pro rozvoj a vnímání jeho potenciálu. Zde se respondenti rozdělují na dvě názorově odlišné skupiny. Jedna (většina obcí) se přiklání ke zlomovému projektu, jenž by měl možnost zvrátit polarizaci území, druhá (občanská sdružení, správa a ochrana životního prostředí) naopak k alternativním způsobům využití území. Seidl však vyhodnocuje návrhy obou „táborů“ jako nevyhovující, neboť jeden přístup by nezaručil potřebný ekonomický rozvoj území, druhý by na druhou stranu nesplňoval legislativní podmínky ochrany životního prostředí. Až tři čtvrtiny všech respondentů však považují zcivilnění VÚ za výrazný impuls rozvoje obcí.

Vlivem VÚ Brdy na své zázemí se zabývají studie Svobody (2009), Pechala (2011) a Horské (2012). Cílem bakalářské práce Horské bylo popsat vliv VÚ Brdy na život obyvatel v jeho zázemí. Práce se kromě popisu historie oblasti zabývá vztahem místních obyvatel s vojáky, propustkami a omezením pohybu, izolací obcí vůči okolí, ekonomickými benefity, volnočasovými aktivitami provozovanými na území újezdu, místními svazky obcí, spolky a sdruženími, regionální identitou, nebezpečím a riziky, americkou základnou a budoucností VÚ. K šetření využila metodu moderovaného rozhovoru (s pamětníky) a dotazníky (pro převážně mladší obyvatele). Z výsledků výzkumu např. vyplývá, že se místní obyvatelé necítí být izolováni vůči okolí, respektive, že si na přítomnost VÚ už zvykli, a navíc, že by případná izolace vycházela už jen z místního terénu, nikoliv pouze z přítomnosti VÚ. Z pohledu ekonomického mělo negativní dopad rušení posádek, neboť kupní síla vojáků zde byla poměrně výrazná. Na druhou stranu VÚ zaměstnává poměrně velké množství lidí v místních hospodářských útvech (Vojenská lesní správa) a je vnímán i jako zdroj přivýdělku pro sběrače kovů či lesních plodů (i přes zákaz vstupu). Vztah k VÚ Brdy je zde upevňován prostřednictvím aktivit brdských sdružení a spolků, pořádajících mj. různé vzdělávací akce pro obyvatele. Podle Horské však vstoupil VÚ Brdy do povědomí místní

i širší veřejnosti zejména v souvislosti s plánovanou výstavbou amerického radaru. Téměř všichni respondenti pak odpověděli, že VÚ považují za zdroj regionální identity. To si možná uvědomovali i aktéři krajských voleb, kteří se často snažili přilákat voliče na základě jejich vizí o VÚ. Co se týče budoucího zrušení VÚ Brdy, jedna skupina obyvatel plně vítá nově vzniknuvší CHKO, druhá má v tomto ohledu strach o poničení místních hodnot nájezdy turistů a komerčním využitím území.

Hlavním cílem práce Svobody (2009) bylo zjistit, do jaké míry ovlivňuje existence VÚ Brdy rozvoj přilehlé oblasti na jihozápadě od újezdních hranic, a zda je tento vliv pozitivní, negativní či neutrální. Stejně jako Ženíšková (2006) i Seidl (2008) došel autor k závěru, že oblast od roku 1990 nezaznamenala výraznější rozvoj a docházelo spíše ke stagnaci. Většina zájmového území dosahovala podprůměrných hodnot agregátních ukazatelů perifernosti, přičemž nejnižší hodnoty byly zaznamenány v případě některých obcí při hranici s újezdem. Svoboda, ačkoliv odhaduje, že VÚ na zájmovou oblast působí jako bariéra pro rozvoj, zároveň zdůrazňuje, že za projev perifernosti území mohou ještě další faktory (poloha oblasti v rámci vnitřní periferie, exponovanost či celkový charakter regionu). Kvalitativní analýza provedená prostřednictvím řízených rozhovorů s představiteli jednotlivých obcí zjistila, že postupné zpřístupňování újezdu je vnímáno jako prospěšné prozatím pouze pro obce při hranici s újezdem, ostatní obce zájmového území výhody zvyšování permeability újezdních hranic nepocítují. Dalším zjištěním je, že obce na jednotlivých stranách újezdu (zvláště v oblastech možného rozvoje) spolu navzájem téměř nekomunikují. Tuto skutečnost autor přikládá stále ještě relativně uzavřené hranici újezdu a jeho bariérovému efektu. V závěru práce je navržen možný rozvoj zaměřený zejména na zatraktivnění oblasti zavedením nevšedních forem cestovního ruchu. Potenciál regionu se podle něj skrývá v oblasti přírodní, kulturní a historické.

Na studii Svobody de facto navazuje práce Pechala (2011), který si kladl za cíl identifikovat vnitřní rozvojový potenciál obcí v zázemí VÚ Brdy, analyzovat záměry a vize budoucího využití VÚ Brdy mezi jednotlivými aktéry regionálního rozvoje (obce, kraje, MO), a v neposlední řadě posoudit varianty možného vývoje VÚ Brdy podle autorem diskutovaných možností konverze s cílem najít jakési „kompromisní“ řešení. Pechal se věnoval širší oblasti zázemí (obcím při všech stranách VÚ). Práce zprvu potvrzuje závěry Svobody, který zjistil zvýšenou míru perifernosti a stagnace jihozápadního zázemí VÚ Brdy, stejně jako možnost jeho rozvoje, která tkví ve využití místního přírodního, kulturního a historického potenciálu. Vnitřní rozvojový potenciál hodnotil Pechal především pomocí analýzy lidského, sociálního a člověkem vytvořeného kapitálu, přičemž zjistil, že různé oblasti v zázemí VÚ vykazují různou míru hodnot jednotlivých kapitálů, a to v závislosti na poloze vůči VÚ. Do jaké míry zde však působí přítomnost VÚ podle Pechala nelze vyjádřit.

Autor dále potvrzuje pozitivní (ochranářský) i negativní vliv (prostorová a komunikační bariéra) hranice VÚ na své zázemí umocněný přítomností krajské hranice. Tím dochází k omezení rozvoje přiléhajících obcí, které si však na přítomnost VÚ „zvykly“ a vnímají ji výrazně pozitivně. Starostové obcí ve VÚ nespátřují podle průzkumu bariéru pro komunikaci mezi obcemi. K té však ale ani nedochází. Byli také většinou proti možnému zrušení VÚ. Krajská úroveň byla v otázkách budoucnosti VÚ spíše pasivní a vyčkávala na rozhodnutí státu. Na základě syntézy výsledků výzkumu považuje Pechal za nejvhodnější řešení budoucnosti VÚ Brdy vyhlášení CHKO, k němuž nakonec skutečně dojde.

Práce Kusovské (2012) se zabývala vojenským újezdem jako specifickým faktorem populačního vývoje mikroregionu. Jejím cílem bylo popsat a prokázat rozdílný vliv existujících a zrušených VÚ na demografické chování obyvatelstva obcí ležících v těsném zázemí újezdů. Práce zkoumala vývoj počtu a struktury obyvatel, přirozený a mechanický pohyb obyvatelstva, včetně analýzy směrů migrací. Autorka dochází ke zjištění, že obce Milovice a Ralsko (BVÚ Mladá a Ralsko) se výrazně odlišují od ostatních území mladou věkovou strukturou, vysokou úrovní úhrnné plodnosti a intenzitou imigrace. Podle autorky lze VÚ lze považovat za determinant populačního vývoje daného mikroregionu, přičemž velmi záleží na způsobu vojenského využití újezdu a v případě zrušení také na budoucím civilním využití.

2.4 Shrnutí

V první části kapitoly jsme se zabývali teoreticko-metodologickými východisky souvisejícími s krajinou. Nastínili jsme (mezioborovou i interdisciplinární) rozdílnost v chápání krajiny, která do jisté míry může komplikovat její výzkum a interpretaci. Stěžejní pro tuto práci je kombinace geografického a krajinně ekologického pojetí krajiny. Lze konstatovat, že oba obory chápou krajinu jako výsledek nekonečné interakce přírodního prostředí a společnosti podmíněný působením mnoha faktorů. Jejich výzkum je proto zaměřen na hledání příčinných souvislostí spojených s konkrétními krajinnými projevy, resp. změnami v krajině. Představili jsme také způsoby, jakými lze nejčastěji krajinné změny v geografii zkoumat. Vzhledem k zaměření této práce a k jedinečné dostupnosti dlouhodobých dat za území Česka jsme pro zkoumání změn v krajině a jejího využití v zázemí VÚ založili výzkum na využití databáze dlouhodobých změn ve využití ploch Česka. Ačkoliv ještě žádná studie explicitně tyto změny v zázemí VÚ nezkoumala, můžeme se inspirovat studiemi zaměřenými na pohraniční oblasti při státní hranici, kterou lze, zjednodušeně řečeno, svým charakterem přirovnat právě k hranici VÚ.

Dále jsme stručně rozebrali pojem marginalita a periferie, které jsou podle dosavadních geografických výzkumů úzce spojovány s VÚ a jejich blízkým zázemím. Rozdíl mezi periferními a marginálními územími vnímáme především v míře integrovanosti do regionálního systému a schopnosti iniciovat vlastní rozvoj. Zároveň však upozorňujeme na faktickou a časovou relativitu těchto pojmů. Marginální/periferní území nemusí tuto vlastnost vykazovat ve všech ohledech (viz např. VÚ a jejich přírodní bohatství) a natrvalo. Dnes však při hodnocení v geografii většinou dominují pohledy ekonomické a sociální (viz hodnocení na základě indexu DSI), a proto jsou i VÚ automaticky považovány a označovány za marginální. Je zde však nutno vnímat multifaktorovou podmíněnost. Dále musíme brát zřetel na fakt, že polarizace prostoru má dynamický charakter a přívlastek marginální/periferní nemusí danému území zůstat natrvalo. V neposlední řadě také záleží na tom, „co“ (jaké území) přirovnáváme vůči „čemu“ (jakému území).

Ve třetí části kapitoly jsme blíže představili VÚ z hlediska jejich statutu, aktualit a historie. Cílem bylo v těchto ohledech poukázat na specifickou VÚ, již je potřeba vnímat v průběhu celého našeho výzkumu a již je nutno vnímat jako jeden z důvodů výběru tématu této práce. Zároveň jsme chtěli upozornit na aktuálnost a potřebu hlubšího zkoumání problematiky spojené s VÚ, které se dnes stávají místem mnoha proměn, jež budou mít zcela jistě vliv i na své zázemí. Tato potřeba se také stala jedním z důvodů, proč jsme do práce zařadili kapitolu zaměřenou na literární zdroje o VÚ. Záměrem bylo poskytnout přehled o tom, z jakých perspektiv bylo doposud na VÚ pohlíženo a jaká problematika byla v souvislosti s nimi zkoumána (viz cíl I). Uvedení a aktualizace příkladů zdrojů vedlo současně k vytvoření jakéhosi rejstříku, který by mohl budoucím pracím a studiím vážícím se k VÚ výrazně ulehčit dostupnost informací, resp. jejich hledání. Zároveň jsme si sami v tomto smyslu připravili podklad pro výzkumnou část naší práce.

Na tomto místě již můžeme odpovědět na část výzkumných otázek, které jsme si na začátku práce položili. Ptali jsme se, za jakým účelem byly zpracovány studie vážící se k VÚ, a které podstatné poznatky přinesly; které problémy spojené s VÚ se dnes řeší, a které jsou spíše opomíjeny; zda lze sledovat spojitosti mezi zaměřením studií a historickým vývojem VÚ.

Obecně lze tvrdit, že velká část pramenů o VÚ má určitý ochranný podtext, ať už se tento stal záměrným východiskem či k němu jednotlivé studie dospěly. Přednost území VÚ, případně potenciál jejich rozvoje, je spatřována právě v místních přírodních kvalitách (viz doporučení o šetrných formách turismu, atd.) vytvořených díky specifickému historickému vývoji a statutu VÚ omezujícímu vlivy člověka. Přírodní/ekologické bohatství se také stalo předmětem zájmu prvních výzkumů, které v souvislosti s VÚ probíhaly, často však za účelem zjistit poškození zdejšího prostředí vojenským výcvikem. Ekologické/ochranné stejně jako ostatní práce a strategie (včetně geograficky zaměřených) se zprvu logicky

soustředily většinou na újezdy, které byly zrušeny v roce 1991, a to jak z pohledu návrhu možných řešení revitalizace, tak zpětným hodnocením úspěšnosti realizovaných plánů. Ostatním stávajícím újezdům byla větší pozornost věnována spíše až v novém tisíciletí, kdy tlaky na jejich uvolnění ještě zesílily, a kdy na ně zejména geografové pohlíželi jako na marginalizované oblasti, jimž je třeba věnovat pozornost v kontextu jejich potenciálního budoucího vývoje při procesu integrace do regionálního systému. V tu chvíli se do popředí vědeckého zájmu dostávají nejen samotné VÚ, ale i obce v jejich zázemí, které jsou přítomností VÚ a jejich osudem bezpochyby ovlivňovány. Důležitou součástí výzkumu se v tomto smyslu stala kvalitativní šetření, která zjišťovala názory představitelů dotčené veřejné správy různých úrovní (obecní, krajské i státní) na existenci a okolnosti potenciálního uvolnění VÚ. Ty se ukázaly být dosti odlišné. Pozornosti se také dostala míra perifernosti obcí v zázemí, kdy byla hledána možná souvislost s přítomností VÚ. Obce sice často vykazovaly zvýšený periferní charakter, ale nebylo možné určit, do jaké míry se na něm podílí VÚ, neboť polarizace prostoru je podmíněna mnoha faktory. Vychází také najevo územně nerovnoměrná tvorba geografických studií, neboť některým VÚ byla věnována poměrně značná pozornost (VÚ v Čechách, zejména Brdy, Hradiště a BVÚ Ralsko), některým naopak doposud střídmá (moravské VÚ). V posledních letech se velké pozornosti dostává VÚ Brdy, který má být k roku 2015 zrušen.

Na otázku „jaká problematika je v současných studiích opomíjena“ nezbyvá než odpovědět do jisté míry vyhybavým způsobem. Z našeho pohledu se přinejmenším geografie VÚ stále doposud dostatečně nevěnovala (i přes zvětšující se zájem) a dále tak zůstává velké množství prostoru pro tvorbu studií zaměřujících se jak na samotné VÚ, tak na jejich vztahy (vlivy) se svým zázemím, potenciál rozvoje atd. Tento prostor se zcela jistě bude dále rozšiřovat s dynamikou změn, kterými VÚ v současnosti procházejí, resp. které je čekají v následujících letech. Je třeba avizovat, že doposud neexistuje studie, která by se zabývala VÚ na území Česka komplexně (pokus můžeme spatřovat v práci Hájka 2010), nicméně podklady v podobě specificky zaměřených studií, na jejichž základě by bylo možné tento krok realizovat, se pomalu rozšiřují.

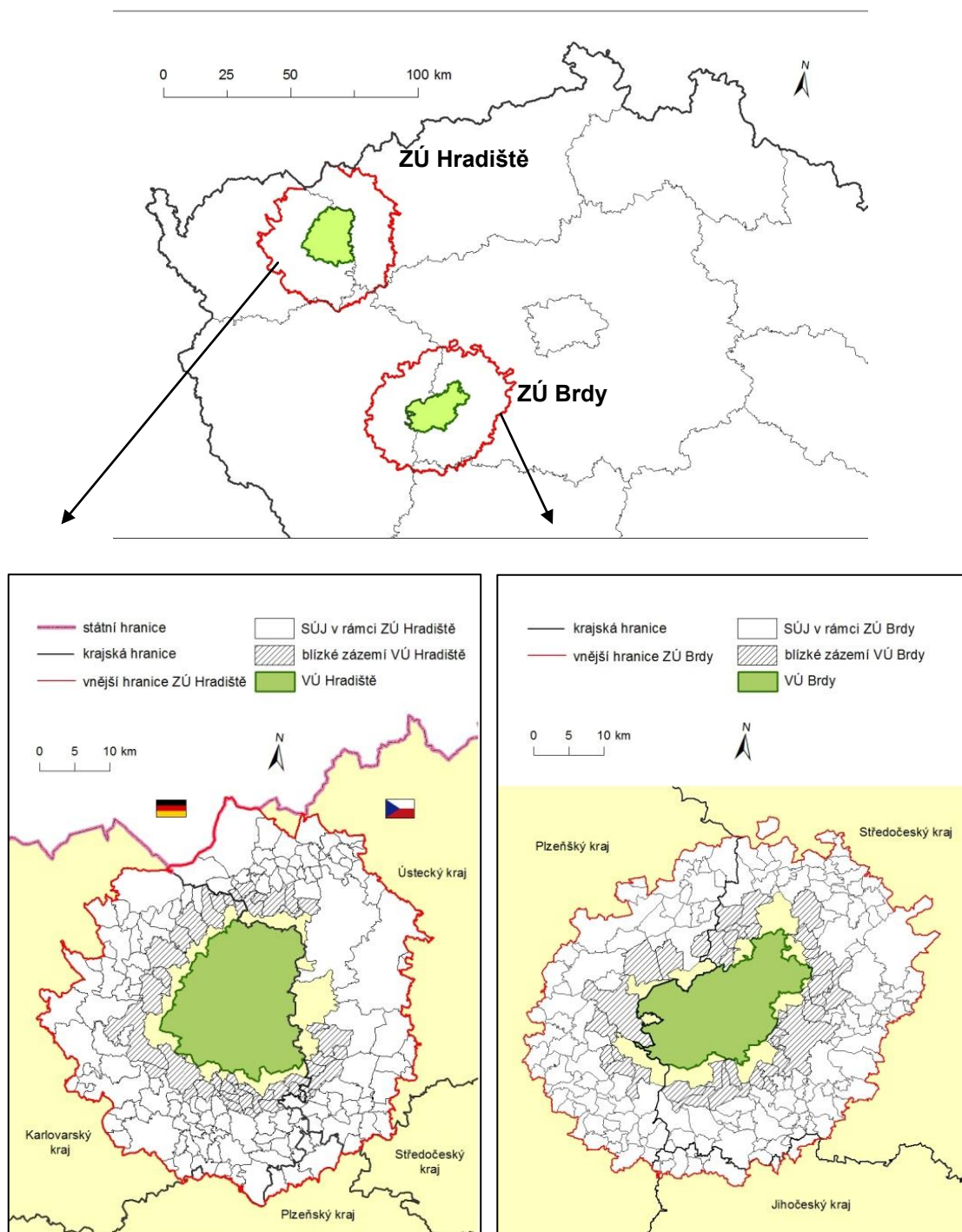
Prozatím můžeme studie VÚ rozdělit podle předmětu zkoumání do následujících kategorií (které se navzájem nevyklučují):

- a) obecně zaměřené studie spojené se statutem VÚ;
- b) historické rekonstrukce vývoje VÚ či jejich aspektů;
- c) strategické studie možností revitalizace či integrace VÚ;
- d) studie sídelního systému VÚ a demografické studie;
- e) ekologicky/ochranářsky zaměřené studie;
- f) studie vlivů VÚ na své zázemí.

3 Vymezení zájmových území

Cílem této kapitoly je geograficky vymežit a podrobněji přiblížit naše zájmová území, v rámci nichž budeme následně zkoumat změny ve využití ploch – jejich charakter a dynamiku.

Obrázek 10: Vymezení zájmových území

Zdroj: autor

Dále se seznámíme s místními (geografickými) podmínkami a některými mezníky historického vývoje, které souvisí s vývojem LU. Tuto pak bude doplňovat (zejména z pohledu sledovaného období) sama výzkumná část (kapitola 4), ve které budou zmíněny základní hybné síly podílející se na konkrétních změnách LU v našich ZÚ. Obě zájmová území tak podrobíme vzájemné komparaci, a zjistíme, které vlastnosti jsou jim společné, a ve kterých se naopak liší. Výstupy z této kapitoly nám budou k dispozici při interpretaci výsledků hodnocení dlouhodobých změn LU.

Objektem našeho zájmu se v této studii stává:

- a) zázemí VÚ Hradiště („zájmové území Hradiště“/ dále jen „ZÚ Hradiště“);
- b) zázemí VÚ Brdy (zájmové území Brdy“/ dále jen „ZÚ Brdy“)

Vymezení obou zájmových území včetně „blízkého zázemí VÚ Hradiště“ a „blízkého zázemí VÚ Brdy“ sledujeme na Obrázku 10, jednotlivě pak na Obrázku 12 a 13.²⁹

Ke zvolení zmíněných ZÚ nás vedlo více důvodů, v první řadě jsme však v zájmu docílení objektivnější povahy výstupů při zjišťování potenciálního vlivu VÚ na změny LU v zázemí chtěli porovnat území rozdílnou polohou v rámci území Česka a současně s odlišným historickým vývojem. Dalším aspektem výběru byla i relativně dobrá dostupnost informací, resp. existence studií o daných VÚ a jejich interakcích se svým zázemím (viz předchozí kapitola). Tím jsme *de facto* omezili náš okruh možného výběru pouze na VÚ v Čechách (Boletice, Brdy a Hradiště). VÚ Brdy jsme zvolili primárně kvůli jeho poloze v rámci kontinuálně se vyvíjejícího vnitrozemí. VÚ Hradiště, který, stejně jako VÚ Boletice, můžeme považovat za újezd pohraniční vzniknuvší až v 50. letech minulého století, byl kromě samotné polohy v pohraničí vybrán z důvodu předpokladu vyšší intenzity krajinných změn v jeho okolí (v porovnání s VÚ Boletice) v důsledku významného hospodářského rozvoje (a s ním souvisejícím rozvojem systému osídlení) severního pohraničí ve druhé polovině 20. století.

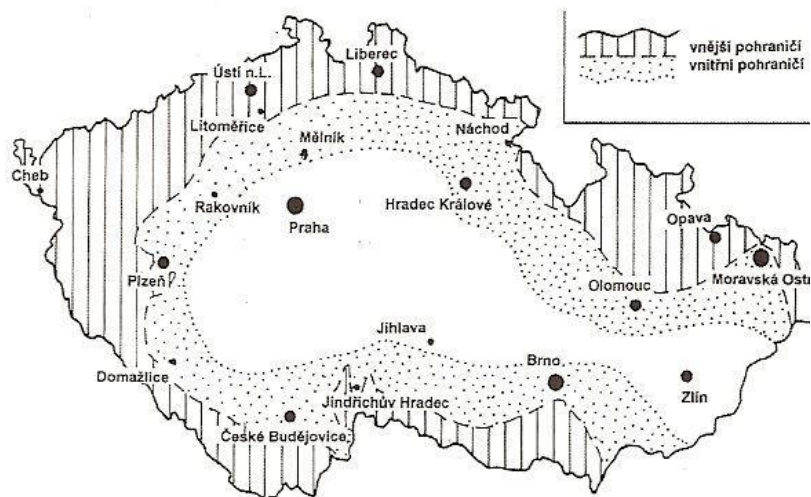
Hlavní rozdíly mezi oběma zájmovými územími tedy vycházejí primárně ze samotných kritérií našeho výběru – odlišné geografické polohy v rámci území Česka a druhotně z odlišného historického vývoje. Porovnáváme územní pásy s rozdílnými přírodními podmínkami obklopující vnitřní (VÚ Brdy) a vnější sociálně-politicko-ekonomickou marginalitu (VÚ Hradiště), a představující hospodářsky převážně dlouhodobě slabou (venkovskou) oblast (ZÚ Brdy) a strukturálně postiženou oblast (ZÚ Hradiště). Z historického pohledu pak srovnáváme území s dlouhodobým a výrazně odlišným kulturním vývojem pramenícím z rozdílného národnostního složení místního obyvatelstva

---

²⁹ Metodické vymezení obou oblastí bylo popsáno v kapitole 1.2.

(„české“ ZÚ Brdy a „německé“ ZÚ Hradiště), viz členění území Česka na vnitřní a vnější pohraničí (Obrázek 11).

Obrázek 11: Vnější a vnitřní pohraničí podle Quida Kastnera

Zdroj: Quido Kastner (1999), cit. v Mikšíček (2006), s. 45

3.1 Zájmové území Hradiště (ZÚ Hradiště)

3.1.1 Prostorové vymezení a geografická charakteristika

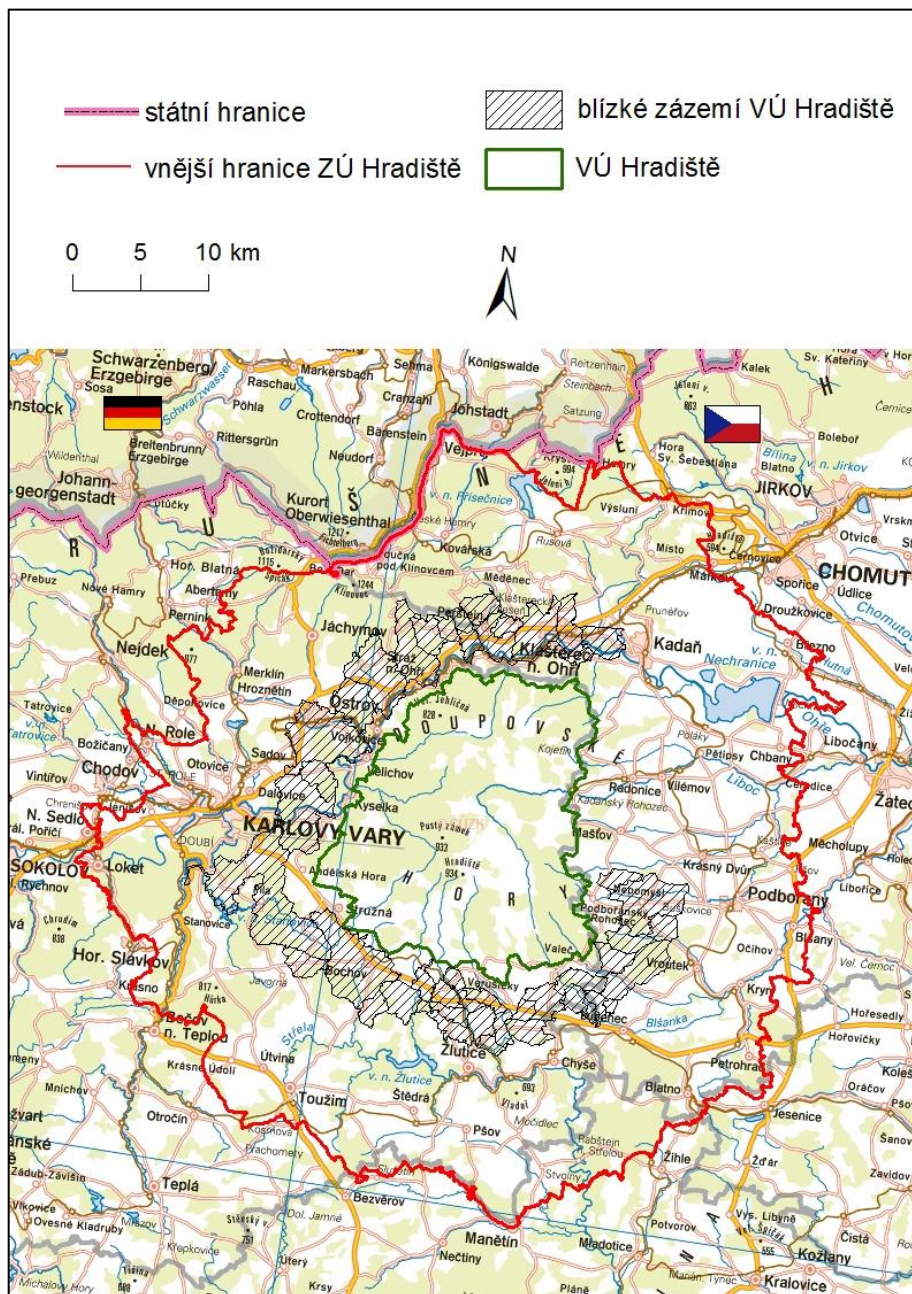
ZÚ Hradiště (viz Obrázek 12) tvoří územní prstenec okolo Doupovských hor, jejichž téměř celou plochu zaujímá samotný VÚ Hradiště. Zahrnuje 180 SÚJ o celkové ploše cca 165 640 ha z čehož blízké zázemí VÚ Hradiště tvoří 46 SÚJ o rozloze cca 28 780 ha. ZÚ Hradiště zasahuje na území tří krajů - Karlovarského, Ústeckého a částečně i Plzeňského (Obrázek 10). V území se nacházejí plošně většinou poměrně velké obce, které vykazují převážně venkovský charakter (viz Příloha 1). Severní hranice ZÚ Hradiště kopíruje část státní hranice s Německem.

ZÚ Hradiště představuje převážně horské a podhorské oblasti Krušných hor, Doupovských hor a Tepelské vrchoviny, které se vyznačují poměrně pestrými členitostí terénu (hornatý/vrchovinný charakter na západě a severu; ploché, níže položené oblasti na východě). Terénní podmínky spolu s vyššími nadmořskými výškami (s příslušným klimatem) a převážně horskými typy půd vytváří na velké části ZÚ Hradiště prostředí s předpokladem pro nižší produkční schopnost půdy (viz Příloha 2), a tím pádem limitované možnosti jejího využití pro pěstování zemědělských plodin. Oblasti vhodné pro intenzivní zemědělství jsou situovány v jihovýchodní a zejména pak východní části ZÚ Hradiště. Za relativně úrodnou můžeme považovat i oblast při toku řeky Ohře. Jednoznačnou zónalnost lze spatřovat také v ochraně přírodních hodnot, na které je zcela bezpochyby bohatší část ZÚ Hradiště spadající pod Karlovarský kraj, a které jsou významným regulátorem lidských zásahů do krajiny. Kromě velkého množství zejména přírodních rezervací a přírodních památek (viz Příloha 4) zasahuje z jihozápadu na území ZÚ Hradiště i část CHKO Slavkovský les (viz Příloha 3). Součástí ZÚ Hradiště jsou např. i evropsky významné lokality a ptačí oblasti (Doupovské hory). Podstatnou regulační roli v ekonomickém využití krajiny hraje i zvýšená ochrana vodních zdrojů, v případě ZÚ Hradiště spadají pod ochranu v rámci CHOPAV povrchové vody Krušnohoří a podpovrchové vody na jihozápad od VÚ Hradiště.

Na základě výsledků zkoumání perifernosti dle hodnot DSI, který provedla v podobně vymezeném území Ženíšková (2006), lze v ZÚ Hradiště identifikovat výrazné jádrové oblasti (Karlovarsko, oblast Ostrova nad Ohří, Kadaně a Chomutova), naopak jižní část modelového území je značně periferní (Toužimsko, Žluticko, Podbořansko). Tyto oblasti jsou podle Hampla (2003) a Kuldové (2005) klasickými příklady vnitřních periférií, což ve své práci zaznamenává i Musil a Müller (2008), viz Příloha 6. Jedná se převážně

o venkovské, ekonomicky slabé a trvale depopulační jednotky (Hampel 2003, cit. v Ženíšková 2006) v důsledku multifaktoriální podmíněnosti (slabý vliv industrializace,

Obrázek 12: Zájmové území Hradiště

Zdroj: autor, podkladová mapa z www.arcdata.cz

historicky podmíněný charakter osídlení, odsun Němců po 2. světové válce, nevýhodná poloha v rámci vyšších územně správních celků, atd.), (Ženíšková 2006). Jak ovšem upozorňuje Kuldová (2005), při rozvoji záleží na pojetí periferních území ze strany

samotných krajů³⁰. ZÚ Hradiště jakožto širší součást Krušnohoří a Podkrušnohoří se vždy vyznačovalo dostatečnou surovinovou základnou organického i anorganického původu, která vytvářela potenciál pro budoucí využití zdejší krajiny. Místní lesy, které ještě ve 12. století pokrývaly téměř 100 % území, zde byly od dob německé kolonizace oblasti ve 13. a 14. století v různé míře káceny pro energetické a řemeslné využití. Rudy (při státních hranicích) či ložiska hnědého uhlí v pánvích se z historického pohledu staly hlavním těžebním artiklem *de facto* celého Krušnohoří a Podkrušnohoří, nicméně v rámci ZÚ Hradiště byla celková těžba těchto komodit ještě relativně nízká (do oblasti zasahuje východní cíp sokolovské a západní cíp mostecké hnědouhelné pánve). Při hrubém výčtu přírodního bohatství oblasti musíme taktéž řadě zmínit i léčivé prameny na Karlovarsku, které, jak uvidíme dále, sehrály v oblasti velmi důležitou roli, co se týče intenzity průmyslových aktivit. Jednoznačně nejvíce vlivů na změny ve využití krajiny působilo v rámci ZÚ Hradiště v průběhu 20. století. Vznik nových státních útvarů, změny administrativního členění, politických režimů a idejí a s nimi spojené hospodářské a ochranné smýšlení, světové války a následné procesy vysídlování, změny způsobu života – všechny tyto aspekty působily tlak na zdejší krajinu, do které se ve větší či menší míře promítaly.

Většina dnešních okresů Krušnohoří a Podkrušnohoří je díky charakteristické minulosti podmíněné zejména sociálními a demografickými změnami a nešetrným ekonomickým využitím objektem soustředěné podpory státu (viz Příloha 5). V rámci ZÚ Hradiště se jedná o části strukturálně postižených okresů (Chomutov) a regionů s vysoce nadprůměrnou nezaměstnaností (okres Louny a ORP Ostrov). Hlavní rozvojovou osou ZÚ Hradiště je jádrová oblast při roku řeky Ohře (viz Příloha 7), při níž se nacházejí hlavní městská centra. Oblast směrem na jih od této osy můžeme považovat za venkovskou a z hlediska hustoty zalidnění spíše nevýraznou (viz Příloha 1). Prochází jí osa regionálního významu spojující Karlovy Vary s Prahou. Je důležité upozornit na skutečnost, že obě zmíněné rozvojové osy procházejí velkou částí blízkého zázemí VÚ Hradiště.

Jak již bylo naznačeno výše, ZÚ Hradiště spadá do oblasti tzv. severních (bohatých) Sudet, které se táhnou od Ašského výběžku přes Karlovarsko, pánevní okresy Liberecko až po Jesenicko (Perlín 1998, cit v Ženišková 2006). Jeho socio-ekonomický a socio-kulturní vývoj, který dlouhodobě vytváří tlak na zdejší podobu krajiny a její využití, lze proto vnímat v kontextu hlavních událostí a trendů vývoje do poloviny 20. století, spojených se specifickou sudetskou historií. Při hledání příčinných souvislostí s dlouhodobými

---

³⁰ Např. program rozvoje Ústeckého kraje označuje za periferní především strukturálně postižené oblasti Severočeské hnědouhelné pánve (Kuldová 2005).

změnami zdejší kulturní krajiny se proto musíme ohlédnout za specifiky života a hospodaření sudeto-německé menšiny.

3.1.2 Vybrané aspekty historického vývoje ZÚ Hradiště

Sudetská krajina byla poprvé masivně osídlována ve dvou fázích v průběhu 12. až 14. století v rámci středověké kolonizace, během níž se její původně zcela lesnatý ráz začal proměňovat v pestrou mozaiku přírodních a kulturních ploch. Český stát měl totiž zájem na stabilizaci hraničních oblastí prostřednictvím stálého obyvatelstva a současně na dobývání místních rud (Matějka, Mikšíček, Spurný, Zetsch, 2004, cit. v Dufková 2010). Příliv českých obyvatel do pohraničních oblastí v první fázi však nebyl dostatečný, a tak následovalo cizinecké dosídlení tzv. vnějšího pohraničí³¹, kam spadá i ZÚ Hradiště. Přicházeli sem, resp. byli sem zváni zejména Němci³² a zanedlouho tak došlo ke vzniku regionů obývaných převážně, nebo výlučně německým obyvatelstvem (České pohraničí 1991, cit. v Marková 2010), které zde vytvořilo po dobu několika staletí stabilní sociální, kulturní a hospodářské prostředí. Němci původně přicházeli zejména do horských oblastí, kde se těžila ruda, a zakládali zde hornická sídla, ze kterých se brzy vyvinuly velké vesnice a později i slavná hornická města (Gross, 1954, cit. v Dufková 2010). Struktura dodnes existujících sídel v nižších polohách Karlovarska byla dotvořena již ve 14. století a samotné Krušné hory se až do roku 1947 staly nejobydenějšími horami v Čechách (a pravděpodobně i v Evropě)³³, (Zeman 2004, cit. v Dufková 2010).

Odlíšnosti oproti české kultuře jsme v krajině mohli (a doposud mnohdy můžeme) sledovat v několika rovinách, zejména urbanistické, architektonické a hospodářské.

Velké množství zemědělské půdy představovaly výměry do pěti hektarů, které sloužily pouze vlastní potřebě rodiny, jež na nich hospodařila. Takto byla půda využívána do velmi vysokých nadmořských výšek (až do 1000 m n.m.), (Mikšíček 2006). Pásl se zde také dobytek a v pánevní oblasti pod Krušnými horami se dařilo plodinám málo náročným na srážky (obilí, chmel, luštěniny, ovoce)³⁴. Rozvoj zaznamenalo i rybářství (Říha 2006).

---

³¹ Vnější pohraničí představovalo autonomní oblast jednotného jazykového úzu spravovanou zdejšími správními centry s působností ve velkých městech situovaných po celém obvodu území. Zatímco ekonomické vazby vnějšího pohraničí směřovaly směrem do vnitrozemí, kulturně (ale i obchodně) byly tyto oblasti silně provázány s Německem. Specifická byla relativní nezávislost na správě a fungování českého státu, němečtí osadníci zde žili v legislativní autonomii (Mikšíček 2006).

³² Tzv. „vnější kolonizace“ ve 13. a 14. století

³³ Další výrazné vlny přistěhovalců se České země dočkaly až v době pobělohorské v souvislosti s podporou rekatolizace zdejšího protestantského prostředí (Marková 2010).

³⁴ Velké polnosti v nížinách však mnohdy nepostačovaly potřebě obyvatelstva zdejších měst a hor, a proto byly potraviny dováženy z vnitrozemí (Mikšíček 2006).

V Krušnohoří se ve středověku rozvíjela také průmyslová činnost spočívající zejména v povrchové těžbě stříbra, železa a cínu („cínová horečka“). Prostředí tak lákalo horníky z Čech (Poohří, Chebska) i z Německa, a s příchodem nového obyvatelstva zde začala vznikat větší řemeslnická, obchodní a průmyslová města³⁵ (Gross 1954, cit. v Dufková 2010). Od 17. století však vlivem ubývajících dostupných zásob surovin docházelo k přeorientování obyvatel na jinou výdělečnou činnost. Tou se stala nejčastěji domácí řemeslná výroba drobných spotřebních předmětů, textilií, apod. (Mikšíček 2006). Právě textilní a oděvní průmysl horský i podhorský region do jisté míry symbolizoval (Bucharovič 1997, cit. v Dufková 2010). Protože místní oblasti byly hojně zalesněné, rozvíjel se také průmysl dřevozpracující.

Od počátku 18. století, kdy dochází k soustřeďování řemeslné výroby, zaznamenala rozvoj i mladší města na území ZÚ Hradiště (např. Nejdek, Ostrov nad Ohří, aj.) (Říha 2006). Významným zásahem do tehdy převážně zemědělské krajiny Podkrušnohorské pánve byl však počátek průmyslového využívání uhlí na konci 18. století. Jeho tehdy povrchovou těžbu (zejména na úpatí Krušných hor a Českého středohoří) vystřídala ještě v první polovině 19. století specializovaná a postupně se rozšiřující důlní činnost, což v konečném důsledku znamenalo vzrůst počtu obyvatel v těžebních oblastech, kteří se sem stěhovali za pracovními příležitostmi (Dejmal 2006).

Celkově však můžeme hospodářské (zejména těžební) aktivity v rámci ZÚ Hradiště do roku 1848 v porovnání se širším zázemím hodnotit jako relativně slabé³⁶.

Průmyslová revoluce v 19. století znamenala postupný zánik domácí výroby a mnoha malých řemeslných podniků. Nastala éra továrních velkovýroben. Z důvodu úpadku malovýroby a nahrazení ručních prací stroji bylo Krušnohoří zdejšími obyvateli hromadně opouštěno (Mikšíček 2006) a docházelo k rozrůstání průmyslových středisek a růstu počtu obyvatel a budov městského typu i v ryze zemědělských obcích (Dejmal 2006). Nárůst koncentrace obyvatel v průběhu druhé poloviny 19. století zaznamenávají především příhraniční průmyslové okresy (v rámci ZÚ Hradiště Karlovy Vary a Chomutov). Jižní a jihovýchodní oblasti směrem od VÚ Hradiště si zachovávají svůj zemědělský charakter – v zemědělském sektoru pracuje velký podíl zdejších obyvatel. V souvislosti s hospodářskou činností se v 2. polovině 19. století utvořila v území také základní dopravní síť přetrvávající do současnosti.

I přes veškeré zásahy lidské společnosti lze říci, že až na výjimky (hlubinné doly, odvaly z důlních děl, nové průmyslové závody ve městech a při vodních tocích) bylo soužití člověka

---

³⁵ Nález stříbra při hranici s Německem daly např. vzniku města Jáchymov (1516)

³⁶ Hlavní hospodářská (zejména těžební) činnost v krajině probíhala na západ od Karlových Varů a na východ od Kadaně (obě města při hranicích ZÚ Hradiště).

s přírodou do konce 19. století ještě poměrně málo konfliktní. Krušné hory a Podkrušnohoří se vyznačovaly poměrně bohatou sídelní strukturou zasazenou do pohledné kulturní krajiny a tento stav, dá se říci, vydržel až do období první republiky (Říha 2006). V zemědělství pokračoval trend pěstování obilí v nížinách a píce v horských oblastech při hranicích, průmyslu v ZÚ Hradiště dominuje mj. těžba kamene, zeminy, výroba keramiky a porcelánu a textilní výroba.

Po první světové válce a rozpadu Rakousko-Uherska podléhala krajina Krušnohoří a Podkrušnohoří další exploataci, neboť zde převažovaly skupiny, které v ní spatřovaly pouze zisk. Často tak přišla o své pečovatele a zastánce (Dejmal 2006). Pokračoval růst obyvatel v průmyslových okresech Karlovy Vary a Chomutov, naopak ostatní regiony byly spíše ztrátové. Charakter a lokace zemědělské a průmyslové činnosti z dřívějších dob v zásadě přetrvává.

Za 2. světové války se do sudetské krajiny významně promítlo říšské hospodářství, které ve velkém využívalo místní přírodní bohatství pro potřeby Německa. Díky těžbě dřeva v Krušnohoří ubývalo lesů a současně se zvyšovala těžba uhlí (rozsáhlá lomová těžba).

Napětí, které se v různé míře v průběhu historie drželo mezi českou a německou společností, vygradovalo poválečným odsunem Němců a následnou komunistickou snahou zlikvidovat materiální i hmotné projevy jejich zdejší minulosti. Cíl dosídlit pohraniční oblast byl naplněn jen z části a obecně došlo k zprerhání veškerých kulturních vazeb k území, neboť zdejšími novými obyvateli se stávaly skupiny a národy (zejména Slováci), které místní prostředí neznaly a neměly k němu žádný vztah (blíže viz Říha 2006). Podpora těžkého hutního, strojírenského, stavebního a chemického průmyslu a zakládání JZD³⁷ po roce 1948 zcela změnila původní povahu hospodářství a přístupu ke krajině Krušnohoří a Podkrušnohoří. Povrchová těžba uhlí byla od roku 1945 zahájena i v severní části ZÚ Hradiště. Na její úkor zaniklo v celé podkrušnohorské oblasti velké množství sídel (v rámci ZÚ Hradiště zejména při severu), která spolu s kulturními památkami nakonec hojně zanikala i v souvislosti se zřízením VÚ Hradiště v první polovině 50. let 20. století³⁸. Mnoho menších sídel pak bylo odsouzeno k úpadku ve spojitosti se zavedením střediskové soustavy osídlení. V důsledku všech těchto procesů tedy ubylo lidských obydlí, přibylo lesa, louky zplaněly a dříve pečlivě obdělávaná pole zarostla plevelem. Krajina získávala divočejší a charakter, avšak její opuštěnost poklesla již v 70. letech v důsledku masové expanze chalupářské a chatařské módy (Bucharovič, Wieser 2006). V rámci ZÚ Hradiště se dnes objekty druhého bydlení nacházejí zejména v severní (krušnohorské) oblasti. V důsledku intenzifikace průmyslové

---

³⁷ V oblasti převládaly spíše státní zemědělské závody.

³⁸ Ještě v roce založení VÚ Hradiště v Doupovských horách bylo z místních 67 obcí a osad vystěhováno asi 600 rodin, kterým bylo nabídnuto bydlení v okolních po válce vysídlených oblastech. (Wieser 2006).

činnosti a využívání uhlí jako paliva značně utrpěla krajina i životní prostředí, což bylo možné pozorovat zejména na masivním odumírání krušnohorských lesů. První plošná opatření na ochranu zdejšího přírodního i kulturního prostředí byla přijata až po roce 1989, kdy nastala doba regenerace místního přírodního i kulturního prostředí, což způsobilo postupný růst jeho atraktivity. Ta se projevuje přílivem lidí za dočasným pobytem (turistika, lázeňství) ale i trvalým pobytem (Bucharovič, Wieser 2006).

I přes značný pokrok, které regiony v severním a severozápadním pohraničním prostoru od doby převratu učinily, se následky specifické historie dodnes v některých oblastech projevují sociálními a ekonomickými problémy.

Sudetská krajina se obecně navrácí zpět do stadia nezemědělské krajiny, kdy přeměna úrodné půdy v les započala na mnohých místech již vysídlením sudetských Němců. Zemědělská krajina zanikla na mnoha místech sudetské krajiny, ovšem naštěstí nezanikla její kulturní paměť (Lapka 2006).

3.2 Zájmové území Brdy (ZÚ Brdy)

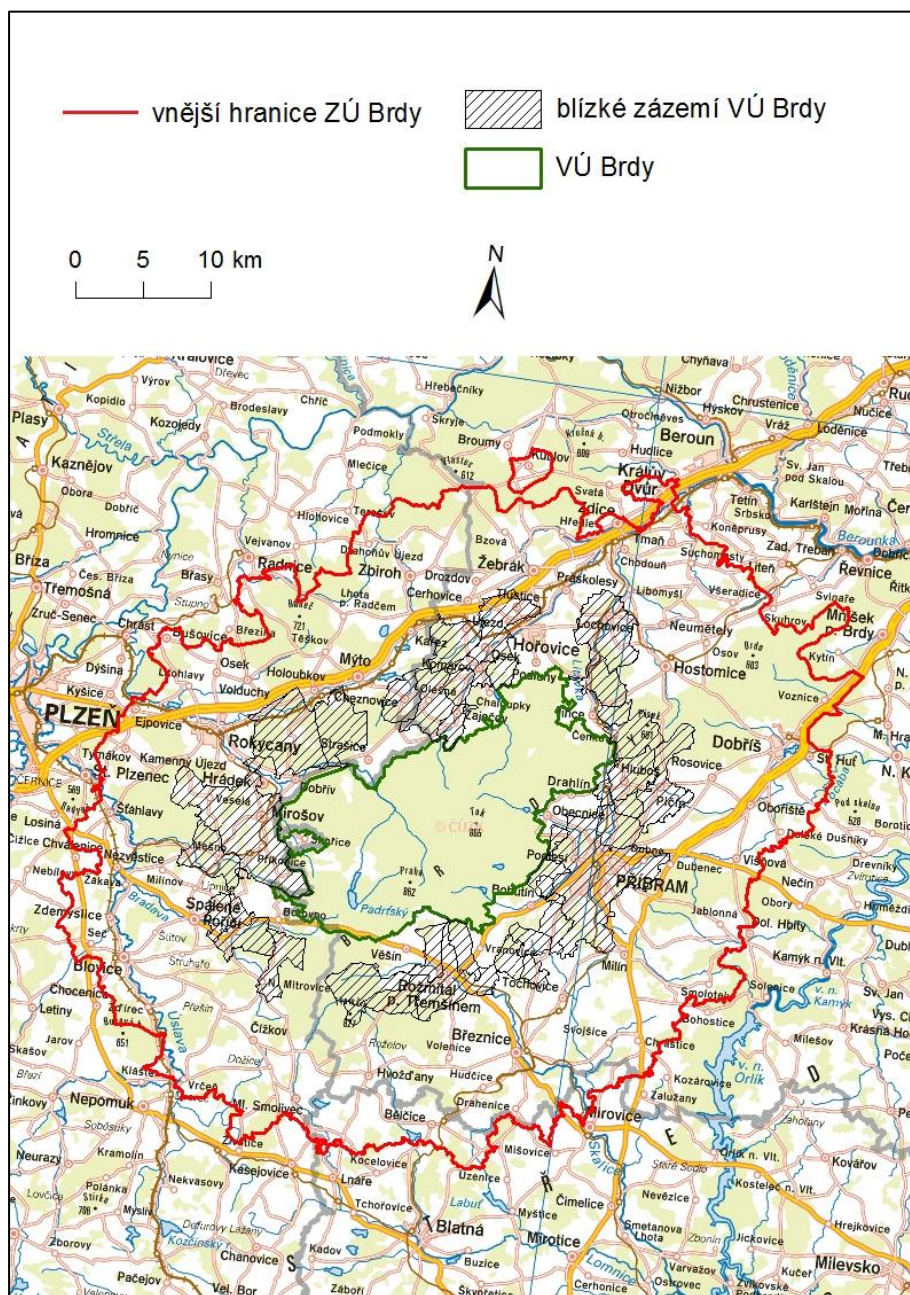
3.2.1 Prostorové vymezení a geografická charakteristika

ZÚ Brdy tvoří územní prstenec okolo VÚ Brdy, který zabírá velkou část brdského pohoří. Zahrnuje 195 SÚJ o celkové ploše cca 163 415 ha, z čehož blízké zázemí VÚ Brdy tvoří 39 SÚJ o rozloze cca 36 573 ha. ZÚ Brdy zasahuje na území kraje Středočeského, Plzeňského a Jihočeského (Obrázek 10). V území se nacházejí plošně většinou relativně malé obce s různou mírou hustoty zalidnění, které vykazují převážně venkovský charakter (viz Příloha 1).

ZÚ Brdy má pahorkatinný/vrchovinový charakter a jeho plochu tvoří převážně mozaika lesních porostů a zemědělské půdy, která vykazuje spíše průměrnou či mírně podprůměrnou výnosnost (viz Příloha 2). Vrcholové části Brd patří do mírně chladné oblasti, nejbližší okolí do oblasti mírně teplé, mírně vlhké, vrchovinové (Röschová 2009). Pohoří Brd můžeme zároveň vnímat jako pomyslný předěl mezi poměrně suchou, teplou a od pravěku kolonizovanou oblastí směrem na sever a většinou až od středověku osídlenou chladnější lesní oblastí směrem k jihu (Cílek, Ložek a kol. 2011). Co se týče zdejší ochrany přírody, v bližším zázemí VÚ Brdy (zejména v severozápadní a jihozápadní části ZÚ Brdy) nacházíme četné národní přírodní rezervace/národní přírodní památky (viz Příloha 4). V oblasti také nacházíme chráněná území v rámci soustavy Natura 2000, které jsou však zanedbatelného rozsahu. Přísně je ovšem VÚ Brdy spolu s nejbližším zázemím chráněn z hlediska vodních zdrojů (CHOPAV - 1. stupeň ochrany).

ZÚ Brdy je exponované vůči dvěma hlavním centrům – Praze na severovýchodě a Plzni na západě. Z blízké polohy vůči Praze nejvíce profituje okres Beroun (severní část ZÚ), který v posledních letech zaznamenává i silnou imigraci pražských obyvatel (Pechal 2011). V samotném ZÚ Brdy pak (na základě výzkumu Ženíškové 2006) dominují tři úzce vymezené jádrové oblasti: Rokycansko v západní, Příbramsko ve východní a Hořovicko v severní části. Ostatní území pak dotvářejí převážně periferní oblasti. Významnou vnitřní periferii v rámci ZÚ Brdy je Třemšínsko, které se nachází při hranici tří krajských jednotek, a dále pak např. Blovicko či Zbirožsko a Radnicko. Okres Strakonice, do něhož naše zájmové území rovněž zasahuje, patří podle hodnocení Hampla, Gardavského a Kühnla (1987), kvantitativního hodnocení Marady (2001), ale také např. podle Fialové (2001) z pohledu druhého bydlení mezi periferní oblastí (Marada 2001, Fialová 2001, cit. v Bělohlavová 2002). ZÚ Brdy prochází dvě rozvojové osy (Praha-Plzeň a Praha-Příbram-Strakonice), z nichž osa Praha-Plzeň má nadnárodním význam (viz Příloha 7).

Obrázek 13: Zájmové území Brdy

Zdroj: autor, podkladová mapa z www.arcdata.cz

ZÚ Brdy představuje z historického pohledu oblast trvalého osídlení českým obyvatelstvem³⁹, která může být z větší části označována jako jedno z hlavních těžebních a zpracovatelských „center“ železné rudy na území Česka/bývalého Československa. spolu se zemědělskou činností (a později také strojírenstvím) stalo dlouhodobým zdrojem obživy místních obyvatel.

³⁹ Svou nejzápadnější částí se přibližuje k oblasti tzv. vnitřního pohraničí, kterým Kastner (1999) označuje „...úzké teritorium českého vnitrozemí těsně přiléhající k etnicky německému pohraničí Čech, Moravy a Slezska“ (Kastner 1999, cit. v Mikšíček 2006). Územím probíhala neustále proměňovaná národnostní česko-německá hranice, a jež se v historii často stávalo oblastí českého národního uvědomění (Mikšíček 2006).

3.2.2 Vybrané aspekty historického vývoje ZÚ Brdy

Vzhledem k tomu, že jsme při popisu historického vývoje ZÚ Hradiště vycházeli z poměrně jednotné historie Krušnohoří a Podkrušnohoří, pokusíme se i v následujících odstavcích klást důraz na identifikaci hlavních vývojových mezníků společných pro většinu ZÚ Brdy. Lze vycházet např. z historie oblasti/územního celku zvaného Podbrdsko⁴⁰, které tvoří jeho poměrně velkou část. Polák (1974–1975) za Podbrdsko označuje historický útvar, kde jednotícím činitelem je lesnaté pásmo s výraznou geologickou stavbou a značným rudným bohatstvím (Polák 1974–1975). Brdy můžeme podle tohoto autora vnímat jako pojítka, ovšem i jako fyzickogeografický předěl, který je překážkou vzájemného styku mezi krajinami ležícími na opačných stranách hor.

Podbrdsko bylo od dob středověku jedním z historických správních celků Českého království. Hlavním zdrojem obživy obyvatel Podbrdsk a se stalo zemědělství, zdejším společným znakem však bylo od středověku až do první čtvrtiny 20. století zpracovávání železné rudy a výroba železných výrobků – oblast Brd a jejich blízkého okolí po několik staletí obecně představovala dominantní železářskou oblast Čech. Železná ruda zde byla těžena především od 16. do 19. století a v oblasti nechyběly ani základní zdroje pro její zpracování – dřevo, resp. dřevěné uhlí (palivo) a voda (energie). I potřeba těchto zdrojů se promítla i do krajiny (milířové plošiny pro výrobu uhlí v brdských lesích či složité vodohospodářské soustavy v centrálních Brdech, např. Padrt'ské rybníky), (Röschová 2009).

Těžba železných rud měla většinou povrchový nebo mělce podpovrchový charakter a teprve od 19. století přechází v těžbu hlubinnou pomocí dolů a štol (www.brdy.info). Těžební, popř. zpracovatelská činnost se tedy promítala do krajiny, ať už samotnými těžebními plochami či doly, nebo – druhotně – výstavbou, rozšiřováním a rozvojem zdejších zejména městských sídel. I v rámci Podbrdsk a můžeme identifikovat tradiční, výrazně zemědělská území, kterým de facto chybí zastoupení průmyslu. Takovým regionem je např. Hostomicko⁴¹, resp. hostomická kotlina (Vágner 1994), která byla (a stále spolu s územím severní části ZÚ Brdy zůstává) součástí plošné obilnářské oblasti.

Co se týče vývoje územního rozšíření těžby a zpracovávání železné rudy, lze pozorovat její postupné šíření v čase (od 16. do 19. století) podél VÚ Brdy, resp. centrálních Brd směrem

---

⁴⁰ Hranici Podbrdsk a lemují obce Beroun, Nenačovice, Nižbor, kopec Velíz, dále pak hranice pokračovala těsně k Rokycanům, Padrti a Lázu. Na jižní straně protínala Vysokou, Modřovice, Lazsko, Rtišovice a Bohostice, Zbraslav, Malou Chuchli a Loděnice (Čáka 1988, cit. v Horská 2012). Jak ovšem upozorňuje Vágner (1994), označení „Podbrdsk a“ je poměrně vágní a je spojeno pouze s přibližným vymezením. Do 15. století existoval kraj Podbrdský, který byl vymezen na základě těžby železné rudy. Zahrnoval dvě významná centra – Příbram a Hostomice (obojí součástí ZÚ Brdy).

⁴¹ Hostomickem označuje Vágner (1994) jihovýchodní část okresu Beroun protáhlého tvaru podél úpatí Hřebenů, Brd a hranic s okresem Příbram. Hlavním centrem oblasti jsou Hostomice, jež jsou od 18. století centrem perifernější části Podbrdsk a a střediskem zemědělské a řemeslné výroby.

od severu⁴². Jižní část ZÚ Brdy (Blovičko až Třemšínsko) byla těchto činností „ušetřena“ a měla vždy spíše zemědělský charakter, což dokládá vysoký podíl zaměstnaných v priméru.

Již od poloviny 19. století začíná těžební činnost upadat, pravděpodobně i díky konkurenci z ciziny (www.brdy.info). Již v této době se však kromě výrobních činností spojených se železem, které v oblasti přetrvávají ještě velmi dlouhou dobu, na území Podbrdská tradovala i další řemesla (rukavičkářství, sklářství atd.), a to včetně řemesel lesních, z nichž nejvýznamnější bylo uhlířství. Na severozápad od VÚ Brdy se těží také kamenné uhlí, a v průběhu 2. poloviny 19. století byly také již patrné hlavní dopravní/rozvojové osy (viz výše).

Hospodářská odvětví ZÚ Brdy zůstávají až do období socialismu prakticky nezměněná. Migraci obyvatel za průmyslem můžeme pozorovat např. na jejich zvyšující se koncentraci v průmyslových regionech (severní Příbramsko, Rokycansko) mezi lety 1880 a 1930 oproti depopulačním oblastem jihu. Prakticky stejnou diverzifikaci lze ostatně zaznamenat i při sledování změn hustoty zalidnění v průběhu celého 20. století.

Období socialismu znamenalo pro oblast ZÚ Brdy několik změn. Docházelo k intenzifikaci zemědělství a především průmyslu⁴³ (zejména hutnického a strojírenského), což mělo za následek výrazný úbytek obyvatel ve venkovských obcích a nárůst počtu obyvatel v již tradičních centrech (Příbram, Rokycany)⁴⁴. Rozšíření původního vojenského výcvikového prostoru v Jincích ve VÚ Brdy na přelomu 40. a 50. let 20. století vedlo k depopulaci centrálních Brd⁴⁵. V neposlední řadě se také projevilo zavedení střediskové soustavy obcí (růst střediskových obcí a úpadek obcí nestřediskových).

Fenoménem ZÚ území Brdy (ale i širšího zázemí) je druhé bydlení, jež má dodnes zejména na Rokycansku, v okrese Plzeň-jih a na Příbramsku velmi významné postavení (Vágner, Fialová a kol. 2004).

---

⁴² Největší koncentraci tzv. železnorudných žil představuje v rámci Podbrdská příbramský železnorudný revír na východě Zú Brdy (www.brdy.info), těžba či zpracování však intenzivně probíhala i v dalších oblastech (Rokycany, Hořovice, Zbiroh, atd.)

⁴³ Ještě v období socialismu však došlo také k útlumu některých průmyslových aktivit, např. ukončení těžby rudy u Ejpovic, ukončení těžby černého uhlí na Rokycansku (Veselá 1988).

⁴⁴ Např. okres Rokycany se v rámci ČSSR vyznačoval jedním z největších podílů ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v průmyslu (Veselá 1988).

⁴⁵ Okres Příbram zaznamenává v důsledku přítomnosti VÚ Brdy na svém území a v důsledku počátku těžby uranu nepřírozený vývoj (Vágner 1994).

3.3 Shrnutí

Z obou podkapitol (3.1 a 3.2) je patrné, že obě zájmová území jsou svým způsobem specifická, nicméně v mnoha směrech na ně lze pohlížet jako na oblasti velmi podobného charakteru. Obě obklopují pohoří (Brdy, Doupovské hory), jehož plochu z velké části zabírá VÚ, obě mají své rozsáhlé oblasti vhodné pro extenzivní i intenzivní zemědělské využití, a současně i typické tradiční průmyslové oblasti. Společným historickým „pojítkem“ se mj. stala surovinová těžba. Obě území též disponují přítomností typických periferních a jádrových zón (příčemž užší zázemí vykazuje především periferní charakter), oběma procházejí významné rozvojové osy. Společný mají současně např. i převážně venkovský charakter obcí, polohu vzhledem ke krajským hranicím, poměrně bohaté rekreační využití, apod. Tyto a další analogie nám při hodnocení výsledků umožňují lépe porovnat vliv obou VÚ na změny LU v jejich zázemí. Na druhé straně však nacházíme mezi oběma ZÚ poměrně zásadní odlišnosti, které vyplývají zejména z jejich rozdílné polohy (vnitřní poloha ZÚ Brdy a příhraniční poloha ZÚ Hradiště) a současně z historie osídlení (Čechy kontinuálně osídlené ZÚ Brdy a Němci dlouhodobě osídlené a po jejich odsunu dosídlené území ZÚ Hradiště). S nimi pak souvisely další podstatné historické rozdíly (kultura, způsob hospodaření a obživy, politické a hospodářské vazby na Prahu jakožto centrum rozvoje, atd.), ale také následky (dnešní regiony se soustředěnou podporou státu v ZÚ Hradiště). Na základě výsledků výzkumu budeme moci posoudit, zda a do jaké míry hrají tyto odlišnosti roli při vývoji charakteru a intenzity změn LU a případném působení existence obou VÚ.

4 Změny ve využití ploch v zájmových územích od poloviny 19. století.

Předchozí kapitoly nám poskytly obecná i konkrétní východiska, která nám nyní pomohou při interpretaci výsledků provedeného kvantitativního výzkumu. Byla v nich věnována pozornost nejen krajině, periferiím/marginalitám i VÚ jako pojmu a objektu studia současných věd, ale také charakteristice a vybraným aspektům historického vývoje obou ZÚ, jež nastínily dřívější způsob využití, resp. „úlohu“ zdejší krajiny.

Tato kapitola se věnuje samotnému výzkumu změn LU v zájmových oblastech, tedy v cca 15 km širokých územních pásech okolo VÚ Hradiště a VÚ Brdy. Jejím hlavním cílem je zhodnotit změny LU a jejich intenzitu v jednotlivých obdobích v časovém horizontu od poloviny 19. století do současnosti, a zároveň v tomto ohledu identifikovat případné rozdíly mezi ZÚ a blízkým zázemím VÚ, které by mohly nasvědčovat vlivu VÚ na proměny krajiny ve svém zázemí.

V následujících podkapitolách tedy budeme sledovat stav a změny LU v celkem šesti časových obdobích (1845, 1896, 1948, 1990, 2000 a 2010), za která byla shromažďována statistická data o LU v rámci databáze LUCC Czechia. Jejich existence vytváří ideální podmínky pro hodnocení stavu a vývoje LU v našich zájmových oblastech dostatečně dlouhou dobu před vznikem obou VÚ (1845–1896–1948) i po něm (1948–1990–2000–2010). Mimo jiné tak budeme moci v závěru práce lépe zhodnotit a interpretovat odpověď na hlavní výzkumnou otázku týkající se vlivu VÚ na změny LU ve svém zázemí.

4.1 Struktura využití ploch ve vztahu k přírodním podmínkám

Jak vyplývá z teoretické části práce, využití krajiny, resp. využití ploch vychází z obecného vztahu mezi primární, sekundární a terciární krajinou strukturou. Prvotně však závisí na přírodních podmínkách (primární struktura krajiny), jež možnosti využití ploch, resp. charakter a intenzitu zásahů sociální sféry do krajiny do značné míry předurčují.

Spojivosti mezi přirozenými podmínkami a LU můžeme nejlépe demonstrovat na územním rozložení podílu lesních ploch a zemědělské půdy (zejména orné půdy), neboť právě tyto kategorie jsou obecně plošně nejvýznamnější a současně reflektují původní, přirozené prostředí. Podíl mezi zemědělskou a lesní půdou je považován za významný ukazatel

charakteru krajiny, který odráží specifika přírodních podmínek (Hurbánek 2005, cit. v Bičík a kol. 2010).

Tato podkapitola by nám měla pomoci vytvořit si prvotní představu o základní struktuře LU v našich zájmových oblastech a o úrovni její závislosti na přírodních podmínkách, se kterými jsme se rámcově seznámili již v předchozí kapitole.

V případě obou našich ZÚ jsou patrné poměrně silné vazby mezi využitím ploch a přirozenými (fyzickogeografickými) podmínkami. Obrázky A, B a C v Přílohách 8 až 19 (ZÚ Hradiště) a Přílohách 20 až 31 (ZÚ Brdy) nám umožňují porovnat podíl jednotlivých vybraných kategorií LU (kromě lesních ploch a orné půdy také TTP a zastavěné plochy) ve čtyřech vybraných letech (1845, 1948, 1990, 2010).

Aniž bychom se nyní blíže zabývali konkrétními podíly v jednotlivých SÚJ či jejich skupinách a hledali v jejich rozdílech mezi sledovanými lety (obrázek C) hlubší vysvětlení⁴⁶, porovnáním obrázků A a B zjistíme, že z hlediska územního rozložení zůstává druhotná struktura krajiny, co se týče podílu lesních ploch a orné půdy, v hrubých rysech dlouhodobě zachována. Jinými slovy, i přes různé etapy politického a socioekonomického vývoje a různé míry exploatace přírodních zdrojů v průběhu uplynulého půl druhého století, se kterým souvisely konkrétní projevy změn LU, tak sledujeme v obou zájmových územích obecně platný trend zachování vysokých podílů lesních ploch (často nad 60%) ve výše položených oblastech⁴⁷. Naopak plošně, relativně níže položené oblasti jsou obvykle dlouhodobě využívány k pěstitelským účelům, tedy k intenzivnímu zemědělskému využití, což značí vyšší podíl orné půdy. V našem případě se jedná zejména o rozsáhlou západní část Žatecka a periferní oblast od Toužimska, Žluticka a Podbořanska v ZÚ Hradiště, a o širokou oblast Třemšínska a oblast severně od Hostomicka a Hořovicka v území ZÚ Brdy.

V případě ZÚ Brdy se tedy vysokým zastoupením podílu lesních ploch plošně dlouhodobě vyznačuje pohoří Brd, stejně jako v případě ZÚ Hradiště Krušné hory či Karlovarská/Tepelská vrchovina. V obou zájmových územích však lze pozorovat stabilní rozšíření relativně vysokého podílu lesních ploch/nízkého podílu orné půdy i v oblastech, ve kterých tento jev nelze jednoznačně přisoudit nadmořské výšce, resp. terénním podmínkám/sklonitosti. V rámci ZÚ Brdy hovoříme zejména o rozsáhlé oblasti na severozápadě, tj. oblasti směrem od Rokycanska po Zbirožsko, a to v celé šíři územního pásu, v rámci ZÚ Hradiště pak vykazuje vysoký podíl lesních ploch oblast Žluticka a Blatenska při krajských hranicích na jihovýchodě od VÚ. V předchozí kapitole byla obě

---

⁴⁶ Podrobnějšímu rozboru bude věnována větší pozornost v následujících podkapitolách.

⁴⁷ Lze předpokládat, že jedním z hlavních faktorů pro omezení intenzivního zemědělského využití je kromě samotné nadmořské výšky také sklonitost, resp. členitost terénu. Vzpomeňme však na německou menšinou obdělávané drobné polnosti sahající do poměrně vysokých nadmořských výšek v oblasti Krušných hor (viz kapitola 3.1.2).

tato území (ať už zčásti nebo celá) spojována se znaky perifernosti, vycházejícími mj. z blízkosti krajských hranic. Bylo by tedy možné hledat určité souvislosti mezi méně intenzivním zemědělským využitím a stupněm perifernosti podmíněným přítomností krajských hranic či jinými faktory (exponovaností vůči centrům rozvoje, vzdáleností od rozvojových os, řídkým osídlením atd.), avšak přesnější zjištění příčiny dlouhodobého zachování vyššího podílu lesních ploch vyžaduje podrobnější vhled do problematiky⁴⁸.

Lze tvrdit, že v případě ZÚ Hradiště je možno lépe pozorovat dlouhodobou územní diferenciaci poměru zastoupení lesních ploch a orné půdy v závislosti na přírodních podmínkách (lesní plochy převážně v západních a severních výše položených a terénně pestřejších oblastech oproti zemědělsky intenzivně využívaným plošším a níže položeným východním a jižním oblastem). V případě ZÚ Brdy je struktura geografického rozložení oblastí s vysokým/nízkým poměrem lesních ploch či orné půdy více rozdrobená/nepravidelná (srovnej s relativně homogenními fyzickogeografickými podmínkami při obou stranách pohoří Brd, např. výnosovost půdy), a pravděpodobně zde tak pozorujeme nižší stupeň přímé determinace LU přírodními podmínkami v porovnání se ZÚ Hradiště.

V rámci ZÚ Hradiště i ZÚ Brdy se také projevuje užší geografická spojitost mezi vyššími podíly lesních ploch a vyššími podíly TTP (Přílohy 14-16 a 26-28), na základě čehož můžeme velmi dobře identifikovat oblasti hospodářsky extenzivně zaměřené⁴⁹. Tento jev je více patrný v případě ZÚ Hradiště.

Při hrubém porovnání struktury LU (stále máme na mysli zejména lesní plochy a ornou půdu) v blízkém zázemí obou VÚ se zázemím širším, tj. při pohledu na Obrázky A a B v Přílohách 8 až 13 a 20 až 25, zjistíme, že se v obou ZÚ projevuje spíše radiální charakter diferenciacie. Jinými slovy lze pozorovat, že SÚJ s vyššími, resp. nižšími podíly lesních ploch/orné půdy tvoří často shluky či skupiny, které se rozkládají paprscitě směrem od VÚ. Závislost na vzdálenosti od hranic VÚ (tj. i v případě porovnání blízkého zázemí VÚ se zázemím širším) jsou zdaleka méně patrné a často jsou přímým projevem odlišností

---

⁴⁸ Zde můžeme jen poznamenat, že zmiňovaná oblast v rámci ZÚ Brdy spadá pod stejnou kategorii oblastí méně příznivých pro zemědělství (LFA) jako poměrně velká část ZÚ Brdy a úrodnost půdy je zde přinejmenším stejná jako v širším okolí (viz příloha 2). Podobně je tomu i v případě oblasti v ZÚ Hradiště. Současně ani jedna z uváděných oblastí nevykazuje výraznější odlišnosti v hustotě zalidnění v porovnání s širším zemědělsky intenzivněji využívaným územím v rámci ZÚ (viz Příloha 1). Nižší míry v tomto smyslu mohou sloužit jako indikátor menšího antropogenního tlaku na krajinu (viz Bičík, Kabrda 2008), což by případně mohlo vyšší podíl lesních ploch vysvětlovat. Na tomto místě můžeme pouze konstatovat, že zachování vyššího podílu lesních ploch na severozápad od VÚ Brdy v uplynulých dekáдах jistě přispívá přítomnost několika NPR či NPP (viz Příloha 4). V oblasti styku hranic Středočeského, Ústeckého, Karlovarského a Plzeňského kraje v rámci ZÚ Hradiště zas zaznamenáváme po celé období sledování LU nižší hodnotu poměru zastavěných ploch (jak je patrné z Obrázku A a B v Příloze 17-19).

⁴⁹ Na obrázcích zpravidla pozorujeme nejvyšší zastoupení podílu TTP v SÚJ se značným, ne však nejvyšším podílem lesních ploch.

např. v nadmořské výšce. V ostatních případech vykazuje asi nejvýraznější odlišnost od širšího zázemí oblast od Rožmitálska a Příbramska v rámci VÚ Brdy (nižší hodnoty podílu orné půdy oproti širšímu zázemí), v případě ZÚ Hradiště pak již zmiňovaná oblast Blovicka/Žluticka při styku krajských hranic (směrem od hranic VÚ nižší podíl orné půdy).

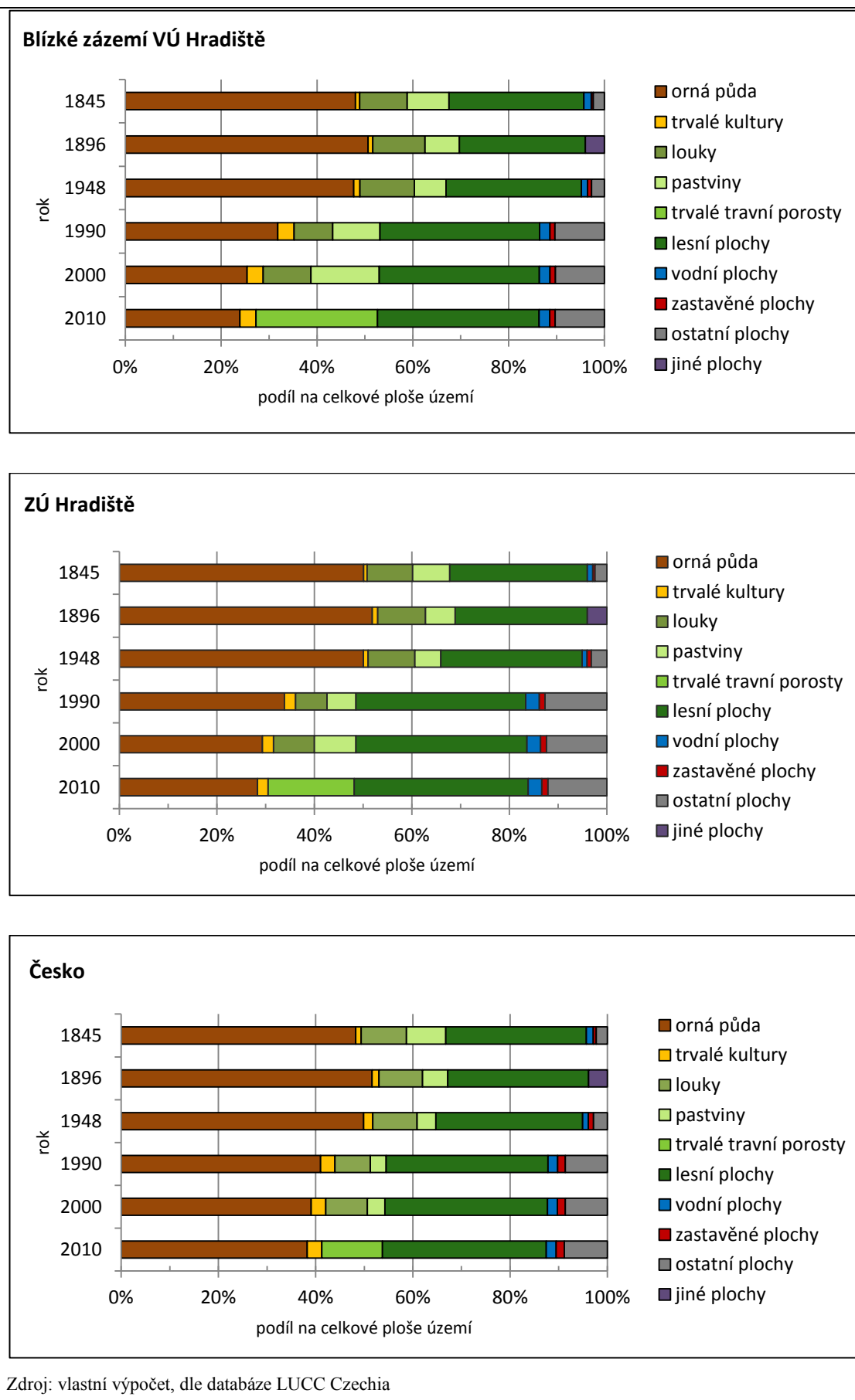
Lze tvrdit, že struktura LU v blízkém zázemí obou VÚ má v zásadě velmi podobný charakter jako v širším zázemí, což můžeme považovat za předběžnou známku spíše zanedbatelného vlivu VÚ. Zde ovšem musíme připomenout, že dva ze čtyř vybraných roků (1845 a 1948), za které jsme hrubou strukturu LU nyní sledovali, dokumentují stav před samotným založením obou VÚ. Případné odlišnosti v tomto období bychom tudíž nemohli předběžně přičítat VÚ, ale spíše hledat souvislosti s přítomností samotných pohoří (Brd a Doupovských hor), jejichž jsou oba VÚ součástí, a samozřejmě s dalšími faktory.

4.2 Analýza dlouhodobých změn využití ploch

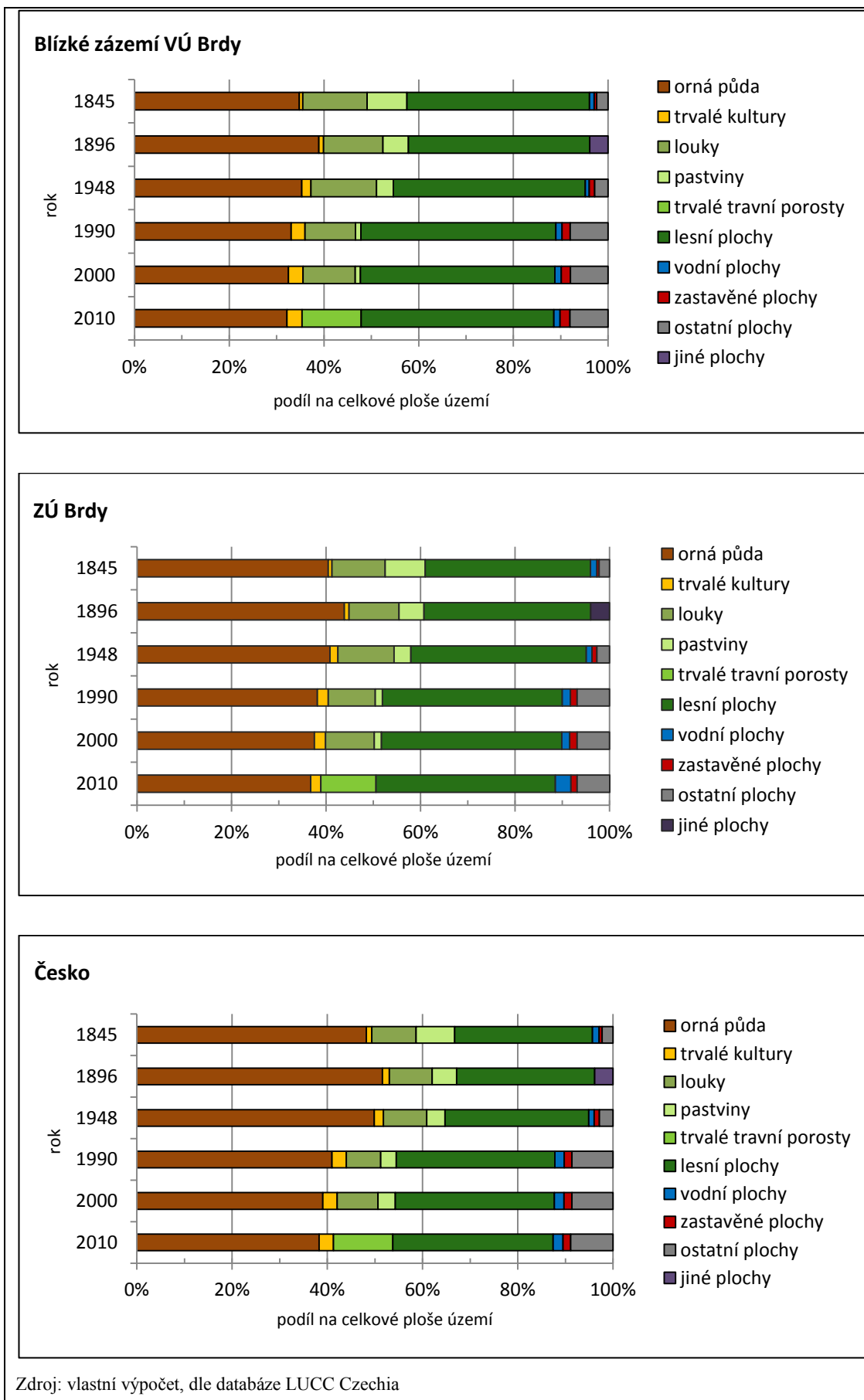
Tato podkapitola je stěžejní výzkumnou částí předkládané práce. Rozšiřuje a konkretizuje poznatky z předchozí podkapitoly, přičemž jejím hlavním cílem je analyzovat a porovnat dlouhodobé změny LU a jejich intenzitu mezi ZÚ a blízkým zázemím VÚ. Současně zjistíme, do jaké míry se obecné procesy vývoje struktury LU platné pro vnitrozemské a pohraniční (po válce vysídlené) oblasti Česka projevují v rámci obou sledovaných území. Předpokládáme, že ačkoliv jsou tato území svým způsobem specifická a působí na ně specifické regionální faktory (fyzickogeografické, socioekonomické, kulturní, aj.), podléhaly v průběhu historie tlakům převážně společných významných hnacích sil, které se charakteristickým způsobem projevovaly v krajině úbytkem, stagnací či naopak nárůstem podílů jednotlivých kategorií ploch, a tak i různou intenzitou změn LU.

Pohled na Obrázky 14 a 15 nám umožňuje porovnat průměrné procentuální hodnoty zastoupení jednotlivých kategorií ploch v rámci porovnávaných území ve sledovaných šesti letech. Lze si povšimnout značné podobnosti mezi ZÚ a příslušnými blízkými zázemími VÚ, a to jak ve struktuře LU, tak zejména jejím vývoji. Je to další dílčí poznatek, který prozatím potvrzuje výstupy kapitoly 4.1 o spíše zanedbatelných rozdílech mezi ZÚ a blízkým zázemím obou VÚ. Abychom však mohli vyvodit jednoznačné závěry, které budou či nebudou blíže nasvědčovat možnému vlivu VÚ na změny LU ve svém zázemí, je třeba se v dalších kapitolách soustředit na jednotlivá sledovaná období, hodnoty týkající se LU v nich podrobněji rozebrat a zjistit, popřípadě odůvodnit jejich územní diferenciaci.

Obrázek 14: LU v blízkém zázemí VÚ Hradiště, ZÚ Hradiště a Česku v období 1845-2010

Obrázek 15: LU v blízkém zázemí VÚ Brdy, ZÚ Brdy a Česku období 1845-2010

Pokud rámcově srovnáváme dlouhodobé trendy ve vývoj struktury LU mezi ZÚ či blízkým zázemím VÚ a Českem, lze sledovat velmi podobné procesy, co se týče úbytku, stagnace či nárůstu průměrného podílu jednotlivých kategorií ploch. Zde se však (podle našeho očekávání) častěji projevují zdaleka patrnější rozdíly v míře těchto změn, které můžeme přičítat působení specifických lokálních/regionálních faktorů, zejména přírodních podmínek.

Na tomto místě je také vhodné připomenout, že pokud budeme v následujících podkapitolách hovořit o „intenzitě změn“ či jen „změnách“ na základě pohledu na kartogramy, budeme mít na mysli intenzitu změn na základě výpočtu IZ pro tři sumární kategorie (lesní plochy, ZPF a jiné plochy), viz kapitola 1.2.

4.2.1 Využití ploch před vznikem vojenských újezdů

V této podkapitole sledujeme změny LU mezi lety 1845 a 1948, tedy v době, kdy VÚ ještě oficiálně neexistovaly⁵⁰. Na území Česka se toto období celkově projevovalo jen malými změnami LU, což bylo způsobeno často protichůdnými změnami rozlohy kategorií ploch (Bičík a kol. 2010) v důsledku změny způsobu hospodaření na konci 19. století.

Dostupnost dat nám umožňuje v tomto období zkoumat změny LU ve dvou časových úsecích: 1845–1896 a 1896–1948.

4.2.1.1 Období 1845–1896

Ve druhé polovině 19. století působila řada faktorů, které měly vliv na způsob přístupu ke krajině a jejímu využití. Rámcově je vystihuje Hampl (1992), který toto období označuje s ohledem na vztah mezi přírodou a společností jako období přechodu od úrovně determinace (přímé závislosti člověka na přírodních podmínkách ke konkurenci (společnost konkuruje silám přírodním), (Hampl 1992, cit v Bičík a kol. 2010).

Hlavním a zastřešujícím faktorem ovlivňující stav a vývoj struktury LU byl extenzivní způsob hospodaření, v konkrétním pohledu pak zejména vliv diferenciální renty I⁵¹. Výsledné projevy ve změně struktury LU znázorňuje Tabulka 4. Konec období (80. a 90. léta) se nesl ve znamení postupnému přechodu k intenzivnímu způsobu hospodaření a působil zde vliv diferenciální renty II či konkurence obilovin z Ameriky. Celkově však v těchto dvou desetiletích ke změnám struktury LU spíše nedocházelo (Bičík, Chromý, Jančák, Janů, Kupková, Štěpánek, Winklerová (2001).

---

⁵⁰ VÚ Brdy byl sice oficiálně založen až roku 1950, nicméně již od roku 1926 zde fungovala plošně rozsáhlá střešnice/VVT Jince (viz kapitola 2.3.2)

⁵¹ Blíže k diferenciálním rentám viz např. Bičík a kol. (2010) či Bičík, Chromý, Jančák, Janů, Kupková, Štěpánek, Winklerová (2001)

Tabulka 4: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1845–1896

růst rozlohy	úbytek rozlohy	stagnace rozlohy
orná půda	TTP (ubývají pastviny)	lesní plochy
trvalé kultury	vodní plochy	
zastavěné plochy		

Zdroj: dle Bičík a kol. (2010)

Změny pozorovatelné v rámci území Česka (viz Tabulka 4) se v zásadě projevují i v našich sledovaných územích (viz Obrázek 14 a 15). V případě ZÚ Hradiště i blízkého zázemí VÚ Hradiště) však dochází spíše k úbytku lesních ploch a stagnaci TTP, což značí, že rozloha orné půdy rostla převážně na úkor lesních ploch a nikoliv TTP.

Jak můžeme sledovat v Tabulce 5, index změny za období 1845–1896 dosahuje jak v případě ZÚ Brdy a blízkého zázemí VÚ Brdy, tak v případě ZÚ Hradiště a blízkého zázemí VÚ Hradiště větších hodnot v porovnání s Českem.

Tabulka 5: Index změny v období 1845–1896

<u>1845-1896</u>	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	2,81	2,79	1,90	1,90	0,46
pr. roční IZ	0,06	0,05	0,04	0,04	0,01
IZ (ZPF)	3,08	3,17	6,77	6,15	5,05
pr. roč. IZ (ZPF)	0,06	0,06	0,13	0,12	0,10

Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny

- hodnoty jsou udávány v procentech

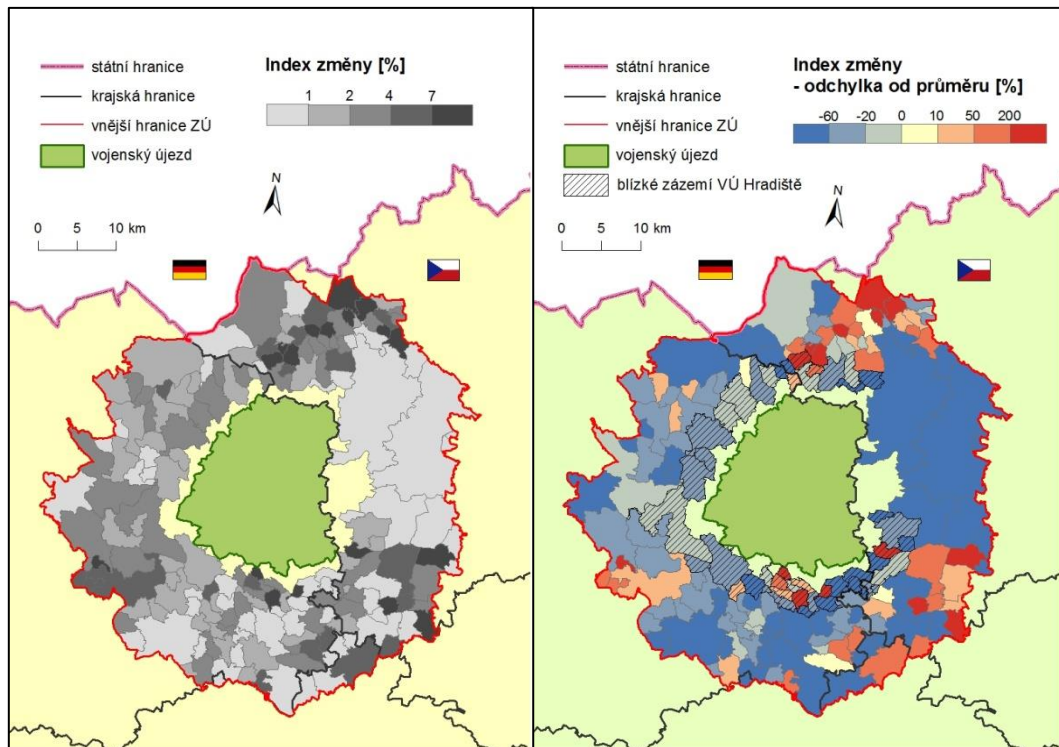
Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

Hodnoty indexu změny v rámci ZPF jsou v porovnání s Českem vyšší v případě ZÚ Brdy a blízkého zázemí VÚ Brdy a naopak nižší v případě ZÚ Hradiště a blízkého zázemí VÚ Hradiště. To může vysvětlovat výše uvedený problém, neboť k výraznějšímu přesunu v zázemí VÚ Hradiště docházelo spíše mezi ZPF a lesními plochami (rozloha orné půdy patrně rostla na úkor lesních ploch než na úkor TTP).

Mezi jednotlivými ZÚ a k nim patřícími blízkými zázemími VÚ nezaznamenáváme prakticky žádné rozdíly v hodnotách indexu změny ani indexu změny pro ZPF.

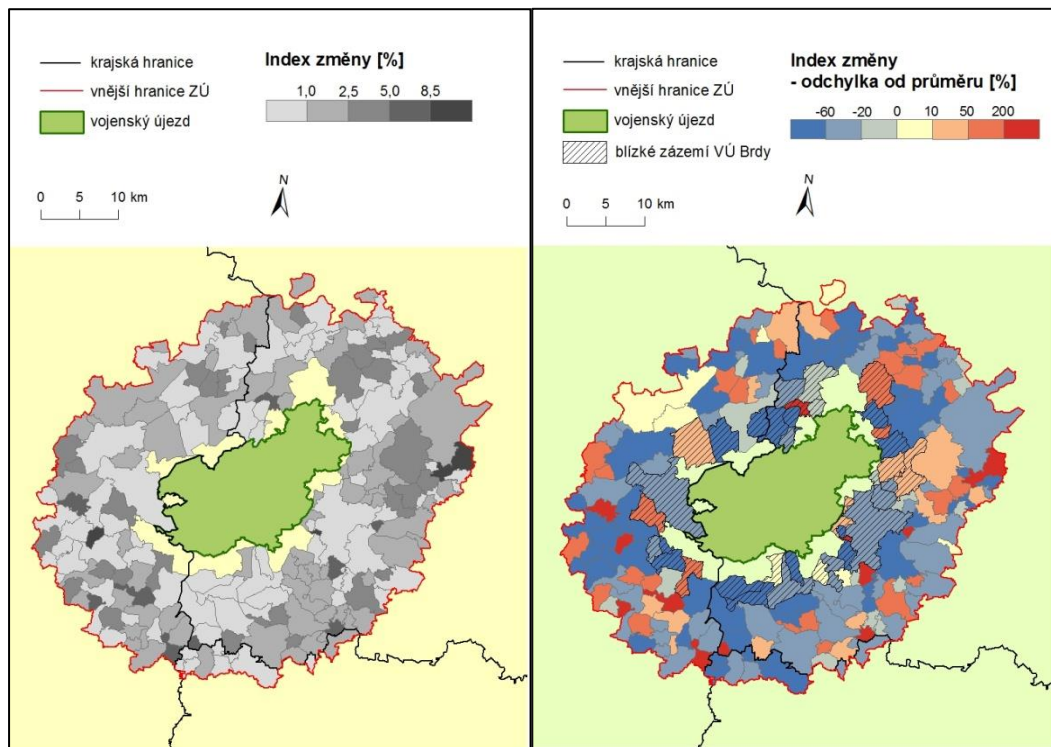
Co se týče územní diferenciace intenzity změn (viz Obrázek 16 a 17), pozorujeme především, že v rámci ZÚ Hradiště docházelo k nejmenším změnám v typicky zemědělsky intenzivně využívaných oblastech (Ize vysvětlovat přinejmenším neklesajícím vysokým podílem orné půdy – nad 60 % plochy SÚJ) a naopak k největším změnám v oblastech

Obrázek 16: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1845-1896

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 17: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1845-1896.

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

k těmto územím přiléhajícím a s relativně vyšším podílem lesních ploch, který zde patrně klesal na úkor rozšiřujících se orných ploch. Tyto poznatky potvrzují výše uvedené výstupy, které korelují i se změnami probíhajícími v rámci ZÚ Brdy. Zde většinou dochází k nejvýraznějším změnám v oblastech (skupinách SÚJ), kde je orná půda zastoupena spolu s vyšším podílem TTP (jejichž plocha klesá patrně na úkor rostoucí rozlohy orné půdy). Stabilní rozložení (hrubá struktura) ploch zůstává zejména na území pohoří Brd. Ani v případě ZÚ Hradiště ani v případě ZÚ Brdy však nelze spatřovat rozdíly v intenzitě změn mezi ZÚ a blízkým zázemím VÚ.

4.2.1.2 Období 1896–1948

Období 1896–1948 můžeme označit především jako období rozvoje intenzifikace zemědělství v důsledku technologického pokroku. Docházelo v něm ke změnám LU, jež znázorňuje Tabulka 6. V průběhu tohoto období také došlo ke vzniku první republiky a ke dvěma světovým válkám. Ty ovšem nepřinesly významější změny ve struktuře využití půdy (Bičík a kol. 2010). Na samém konci období (1945–1948) však proběhl zásadní zlom v dějinách Česka, který stál na počátku významných událostí v českém pohraničí, a který výrazně odlišil další dění a situaci v příhraničních oblastech od té ve vnitrozemí. Máme na mysli odsun českých Němců a nástup komunistické éry při vzniku ČSSR.

Tabulka 6: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1896–1948

růst rozlohy	úbytek rozlohy	stagnace rozlohy
lesní plochy	orná půda	
trvalé kultury	TTP (ubývají pastviny)	
zastavěné plochy		
ostatní plochy		

Zdroj: dle Bičík a kol. (2010)

Trend nárůstu podílu lesů a poklesu podílu orné půdy můžeme zaznamenat v rámci obou našich ZÚ (včetně blízkých zázemí VÚ), viz Obrázek 14 a 15. Ačkoliv nemáme k dispozici data za vodní, zastavěné a ostatní plochy z roku 1896, nárůst podílu jiných ploch do roku 1948 značí, že i vývoj těchto kategorií by mohl korelovat s vývojem zaznamenaným v rámci území Česka, tedy jejich nárůstem. Odlišnosti sledujeme ve vývoji TTP a trvalých kultur. Zatímco se podíl TTP na rozloze Česka i v rámci ZÚ Brdy (včetně blízkého zázemí VÚ Brdy) zmenšuje především díky poklesu podílu pastvin⁵², v ZÚ Hradiště a blízkém zázemí VÚ Hradiště podíl TTP spíše stagnuje (úbytek pastvin není téměř patrný). Lze tak předpokládat, že pastviny byly zejména v horských oblastech pohraničí doposud zachovány

⁵² Podíl luk v ZÚ Brdy a blízkém zázemí VÚ Brdy se však oproti Česku mírně zvyšuje.

a neztrácely na významu jako v případě území ve vnitrozemí. Tento vývoj je také souhlasný s obecným vývojem horských příhraničních oblastí (viz Bičík a kol. 2010). Stejně tak v rámci ZÚ Hradiště stagnuje i podíl trvalých kultur, což může být způsobeno např. menší intenzitou zakládání zahrad u rodinných domů či jejich rozšiřování, které je prot tuto dobu patrně typické spíše pro vnitrozemí.

Tabulka 7: Index změny v období 1896–1948

1896-1948	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	3,09	3,16	3,76	3,05	2,45
pr. roč. IZ	0,06	0,06	0,07	0,06	0,05
IZ (ZPF)	2,31	2,30	4,94	3,71	1,02
pr. roč. IZ (ZPF)	0,04	0,04	0,10	0,07	0,02

Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny
- hodnoty jsou udávány v procentech

Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

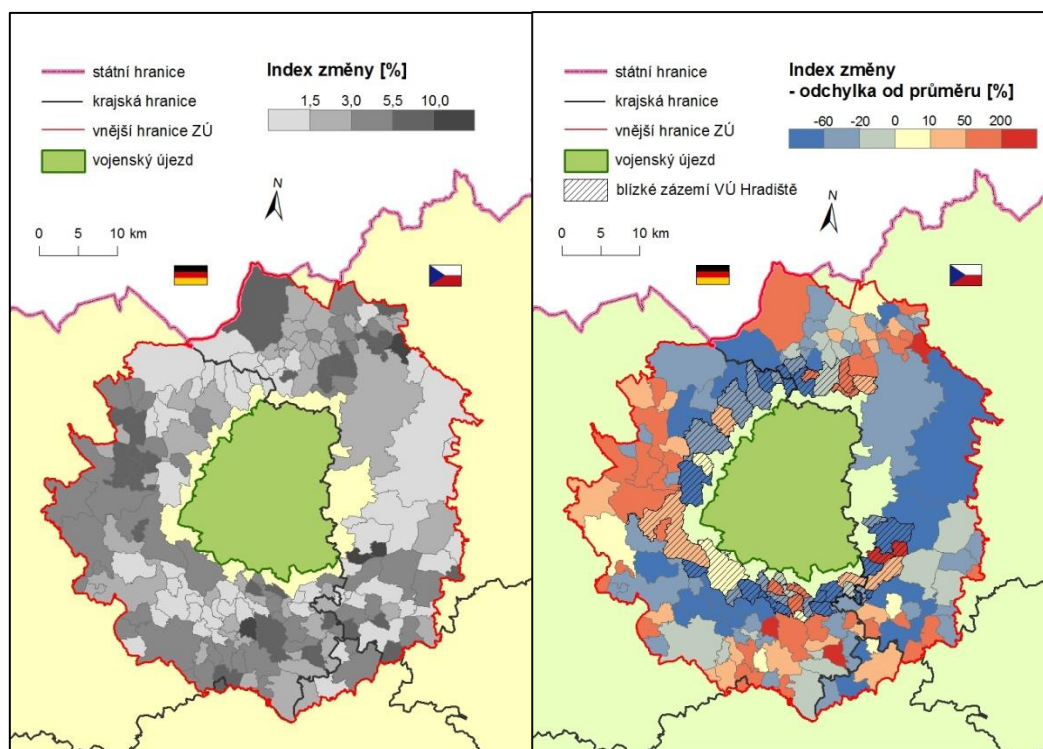
Stejně jako v případě předchozího období můžeme při pohledu na Tabulku 7 pozorovat větší hodnoty indexu změny (tentokrát i pro ZPF) v obou ZÚ a blízkých zázemí VÚ, oproti hodnotám za území Česka.

Zatímco je intenzita změn LU mezi oběma sledovanými územími velmi podobná, ZÚ Brdy spolu s blízkým zázemím VÚ Brdy opět vykazuje větší hodnotu indexu změny za ZPF.

Je třeba taktéž porovnat hodnoty indexu změny (i za ZPF) vždy mezi příslušným ZÚ a blízkým zázemím VÚ. Co se týče okolí VÚ Hradiště, nejsou zde patrné difference, které by značily možnost závislosti intenzity změn na vzdálenosti od újezdnic hranic. Současně ani při pohledu na Obrázek 18 nelze mluvit o pravidelnostech v rozložení SÚJ s nižšími hodnotami indexu změny v blízkosti VÚ, resp. Doupovských hor. Stejný závěr můžeme učinit i v případě zázemí VÚ Brdy (viz Obrázek 19), a to i přes jistou odlišnost průměrných hodnot indexu změny uvedených v Tabulce 7. Poměrně vysoké hodnoty indexu změny za ZPF značí významné přesuny v této kategorii, což lze zdůvodnit částečným „nahrazením“ orné půdy a pastvin loukami a trvalými kulturami.

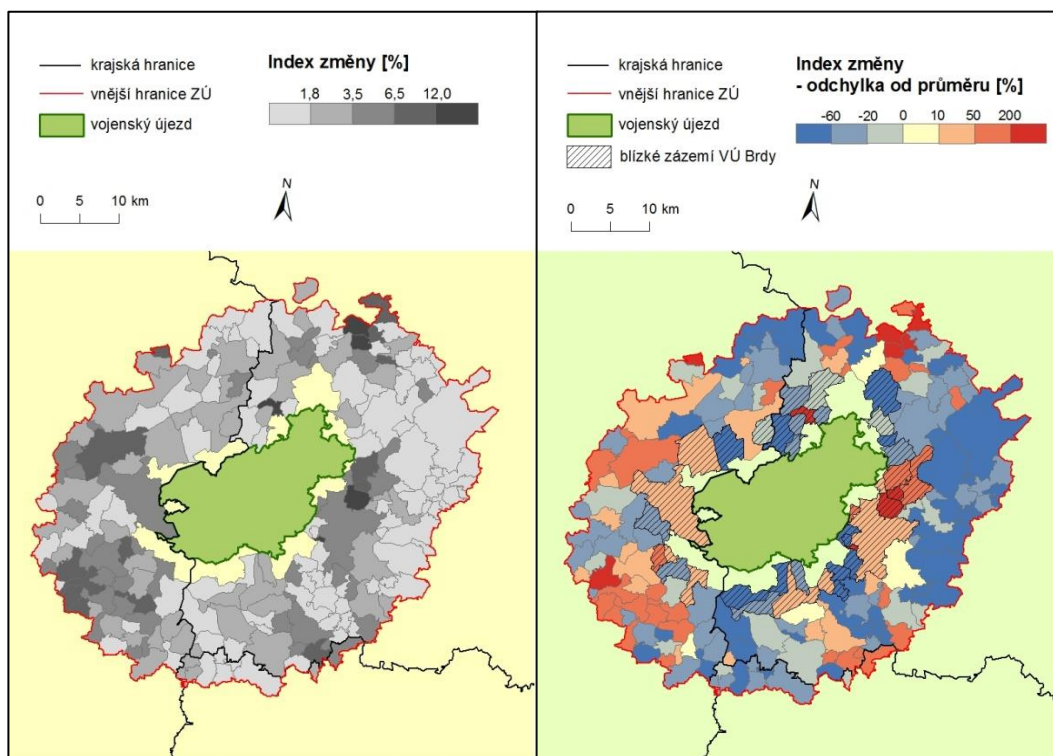
Při pohledu na Obrázek 19 zjistíme značné nepravidelnosti v rozložení SÚJ s nižšími a vyššími hodnotami indexu změny v zázemí VÚ Brdy. Patrné jsou však např. menší změny při krajských hranicích. Lze také sledovat souvislost mezi vyššími hodnotami indexu změny v SÚJ s vyšším podílem TTP (Příloha 26, Obrázek A a B), jejichž plocha by měla ubývat v důsledku úbytku pastvin. Stejně jako v případě ZÚ Hradiště (Karlových Varů

Obrázek 18: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1896-1948

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 19: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1896-1948

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

a blízkého okolí), je zde také možné pozorovat vyšší hodnoty v městských regionech (viz např. Příbram, Blovice, zázemí Plzně), které by měly souviset s nárůstem zastavěných ploch (viz Příloha 29, Obrázek A a B), ostatních ploch, ale i trvalých kultur v důsledku urbanizačních tendencí a industrializace typické v tomto období.

V mezidobí 1896–1948 se tedy neprojevují rozdíly mezi blízkým a širším zázemím VÚ, resp. pohořím (střední Brdy a Doupovské hory), na kterých budoucí VÚ teprve vzniknou.

4.2.1.3 Celkové změny využití ploch v období 1845–1948

Po seznámení s hlavními trendy ve vývoji struktury LU v rámci obou našich sledovaných území v předchozích dvou podkapitolách se můžeme zaměřit na výsledné změny, které proběhly v celém období 1845–1948, tedy v době více než sta let před vznikem obou VÚ. Sledujeme některé protichůdné tendence, které souvisí primárně s přechodem od extenzivního způsobu hospodaření k intenzivnímu, a které jsou zaznamenatelné za území Česka jako celku (Bičík a kol. 2010). Nejpatrnější jsou tyto trendy ve změně podílu rozlohy orné půdy, kdy nejprve došlo k jeho celkovému nárůstu a v průběhu první poloviny 20. století zase k poklesu. Tento závěr je sice platný pro naše území jako celky, ovšem nacházíme zde regionální disparity, jejichž výsledkem je jak celkový úbytek v některých SÚJ, tak i přírůstek či stagnace.

V úrodných oblastech (v našich případech obvykle v oblastech s podílem orné půdy nad 50 či 55 %) docházelo povětšinou k intenzifikaci na celých orných plochách a případně i k dalšímu nárůstu podílu orné půdy. Ten můžeme zaznamenat např. i v izolovaných skupinkách SÚJ v Krušných horách, a to v souvislosti s rostoucí populací při demografické revoluci, která zvyšovala nároky na svou obživu (Bičík a kol. 2010). V ostatních oblastech dochází většinou k celkovému úbytku podílu orných ploch. Pozorovat rozdíly mezi ZÚ a blízkým zázemím prakticky nelze.

V případě lesních ploch lze celkově v rámci ZÚ Hradiště sledovat opačný vývoj oproti vývoji podílu orné půdy, tj. nejprve pokles (1845–1896) a následně vzrůst (1896–1948), viz Obrázek 14. Je to patrně způsobeno vzájemným přesunem podílů rozlohy právě mezi oběma nejvýznamnějšími kategoriemi (lesních ploch a orné půdy), neboť trvalé kultury i TTP po celé období spíše stagnují. Úbytek orné půdy ve prospěch lesních ploch (a naopak) můžeme dobře sledovat i porovnáním Obrázků C v Příloze 8 a 11. Přesunu nasvědčuje v obou obdobích i vyšší hodnota indexu změny oproti indexu změny počítaného pro ZPF. Tento trend se liší od ZÚ Brdy (včetně blízkého zázemí VÚ Brdy), v němž dochází k vývoji struktury LU podobnému Česku – tedy k výraznějším přesunům podílu v rámci kategorií ZPF, přičemž podíl lesních ploch spíše stagnuje, poté je možné sledovat jeho vzrůst.

Geograficky je v rámci obou sledovaných území patrný nárůst lesních ploch v některých periferních územích (Žluticko–Toužimsko či Blovicko), což je důsledek diferenciálních rent I a II, ale také v městských regionech (např. Karlovarsko, Příbramsko).

Co se týče TTP, lze říci, že ve většině SÚJ zaznamenáváme spíše úbytek, popř. stagnaci jejich podílu, a to v obou sledovaných územích (viz Obrázky C v Přílohách 14 a 26). Jak již bylo uvedeno výše, klesaly zejména podíly pastvin, které patrně ustupovaly orné půdě v druhé polovině 19. století a v dalším období se jeví jako nepotřebné (Bičík a kol. 2010). Tento jev je však zdaleka patrnější a výraznější v rámci celého ZÚ Brdy (v zemědělských oblastech, kde se zvyšoval podíl orné půdy, snížil se podíl TTP – srovnej Obrázky C v Příloze 26 a 23). V zázemí ZÚ Hradiště (na severozápad od Doupovských hor při ose Stráž nad Ohří – Ostrov) můžeme sledovat první, avšak nevýrazný náznak rozdílu mezi blízkým zázemím VÚ v porovnání se širším zázemím, kde v blízkém zázemí podíl TTP spíše nepatrně vzrůstal (viz Příloha 14).

Poslední sledovanou kategorií jsou zastavěné plochy, které v obou územích v průběhu celého období přibývají (většinou méně výrazně), nejvýznamněji však v městských regionech v důsledku urbanizace či intenzivně zemědělských regionech (viz Příloha 29 a 17). Tento vývoj můžeme odhadovat i pro trvalé kultury či ostatní plochy.

Tabulka 8: Index změny v období 1845–1948

1845-1948	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	3,05	3,64	3,65	3,72	2,05
pr. roč. IZ	0,03	0,04	0,04	0,04	0,02
IZ (ZPF)	3,64	4,11	6,72	6,82	6,07
pr. roč. IZ (ZPF)	0,04	0,04	0,07	0,07	0,06

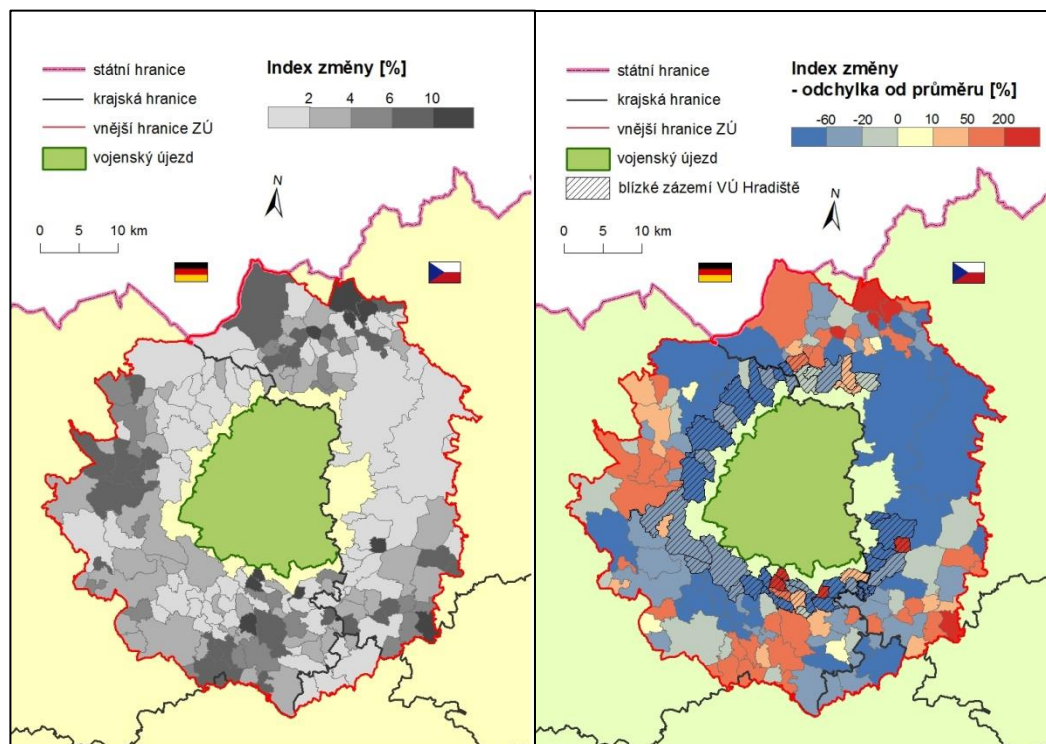
Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny

- hodnoty jsou udávány v procentech

Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

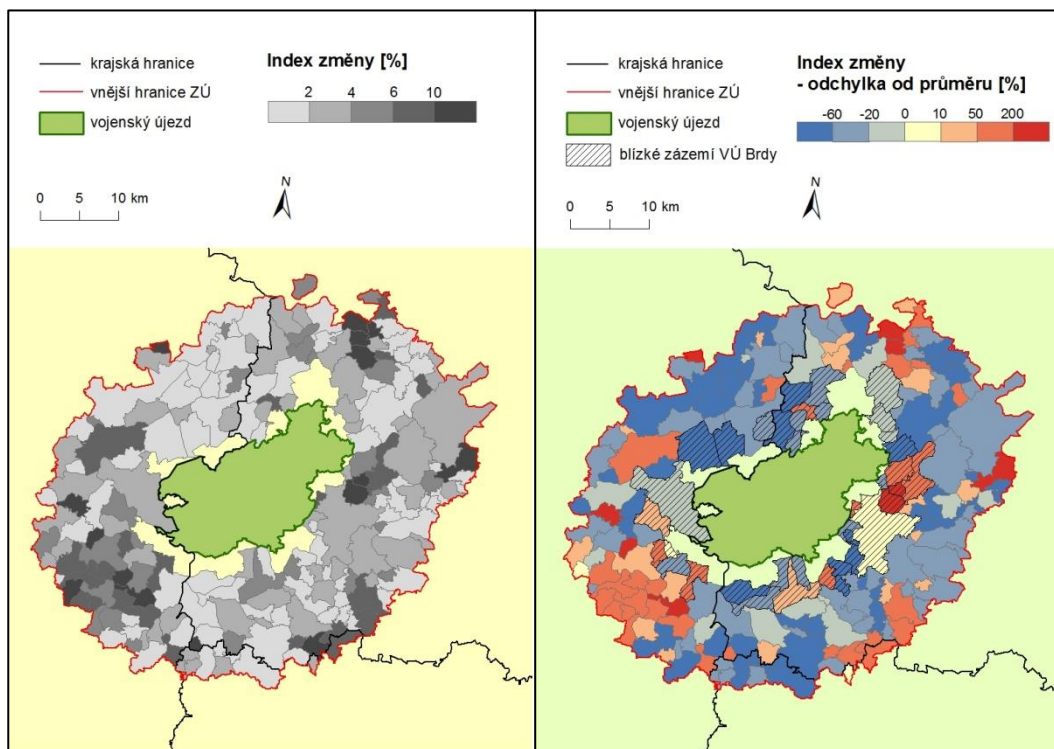
Tabulka 8 uvádějící hodnoty indexu změny v období 1845–1948 potvrzuje výstupy z předchozích podkapitol, a to sice, že v případě ZÚ Brdy a (blízkého zázemí VÚ Brdy) došlo k významnějším změnám podílu kategorií ploch v rámci ZPF v porovnání se ZÚ Hradiště (a blízkým zázemím VÚ Hradiště). Mezi ZÚ a příslušným blízkým zázemím VÚ sice můžeme sledovat nižší hodnotu indexu změny a indexu změny za ZPF, ta je však spíše zanedbatelná a patrně bude souviset s odlišnostmi v charakteru území (městské regiony, nadmořská výška, atd.).

Obrázek 20: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1845-1948

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 21: Index změny podle SÚJ v ZÚ Brdy mezi roky 1845-1948

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Ani při pohledu na Obrázek 20 a 21 v příloze de facto nelze identifikovat územní rozdíly v intenzitě změn mezi blízkým zázemím VÚ v porovnání s příslušným ZÚ.

Hlavním závěrem podkapitoly tedy je, že v době více než sta let před vznikem VÚ prakticky nejsou identifikovatelné rozdíly v intenzitě změn LU při porovnání vymezených ZÚ a příslušných blízkých zázemí VÚ. Zjednodušeně řečeno, znamená to, že Doupovské hory ani střední Brdy, na jejich území VÚ následně vznikly, neovlivňují své nejbližší zázemí tak, aby se projevíly rozdíly ve vývoji struktury LU mezi užším širším územním pásem okolo nich⁵³. Pokud se však v dalších podkapitolách tyto změny potvrdí, mohli bychom určitou míru vlivu přisoudit právě VÚ.

---

⁵³ Vzpomeňme na zjištění v kapitole 4.1, že až na výjimky nenacházíme rozdíly mezi strukturou LU v zájmových území a blízkého zázemí VÚ.

4.2.2 Využití ploch po vzniku vojenských újezdů

V této podkapitole budeme sledovat vývoj struktury LU v době existence VÚ, tj. od poloviny 20. století do současnosti, přesněji od roku 1948 do roku 2010. V tomto časovém úseku proběhla celá řada změn, která se bezprostředně promítala i do krajiny a jejího využití. Za první změnu, kterou jsme zmiňovali již výše, a která způsobila zásadní obrat ve vývoji rozsáhlých pohraničních oblastí (včetně ZÚ Hradiště), byl poválečný odsun českých Němců a následný proces dosídlování. K hlavním politickým událostem pak patří nástup a více než čtyřicetileté éry kumunistického režimu a návrat kapitalismu v 90. letech 20. století.

V celém období budeme sledovat změny LU ve třech časových úsecích: 1948–1990, 1990–2000 a 2000–2010.

4.2.2.1 Období 1948–1990

Sledované období 1948–1990 téměř přesně pokrývá éru mocenského působení komunistického režimu a centrálně plánované ekonomiky, při níž došlo k mnoha událostem a rozhodnutím působících jako hybné síly změn LU. Mezi hlavní patří dokončení procesu odsunu Němců z pohraničních oblastí, socializace a kolektivizace zemědělství, rozvoj mechanizace (intenzivní zemědělství), změna struktury a funkce zástavby měst a venkovských obcí, změny v organizaci práce a dělbě zodpovědnosti, aj.⁵⁴ Výsledkem jsou významné změny ve struktuře LU, které uvádí Tabulka 9 a celkově vysoké hodnoty indexu změny jak za území Česka, tak i v rámci našich ZÚ (viz dále).

Tabulka 9: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1948–1990

růst rozlohy	úbytek rozlohy	stagnace rozlohy
lesní plochy	orná půda	
trvalé kultury	TTP	
zastavěné plochy		
ostatní plochy		

Zdroj: dle Bičík a kol. (2010)

Shoda s trendy vývoje struktury LU s uplynulým obdobím (1896–1948) dokládá pokračování a prohloubení procesu intenzifikačních tendencí v zemědělství. Jak ovšem uvádí Bičík a kol. (2010), v tomto období je nutné vnímat značnou regionální diferenciaci uvedených změn, která mj. vychází z odlišných přírodních a socioekonomických

⁵⁴ Blíže je diskutuje např. Bičík a kol. (2010) či Bičík, Chromý, Jančák, Janů, Kupková, Štěpánek, Winklerová (2001).

charakteristik a předpokladů jednotlivých území Bičík a kol. (2010). Rozdíly je možné pozorovat při pohledu na Obrázky 14 a 15.

Naprosto zřetelný je rozdíl v míře úbytku orné půdy. Pokračování období intenzifikace a odsun Němců způsobily značný pokles orné půdy v pohraničních vysídlených oblastech (včetně zázemí VÚ Hradiště), a to i v těch SÚJ, které předtím vykazovaly vysokou míru zornění díky své relativně dobré úrodnosti (viz Příloha 12). Úbytek podílu rozlohy orné půdy zaznamenáváme téměř ve všech SÚJ v ZÚ Hradiště, včetně blízkého zázemí VÚ Hradiště, přičemž jeho míře se mezi těmito územími neprojevuje téměř žádný rozdíl (viz Obrázek 14 a 15). Ani při pohledu na Obrázek C v Příloze 12 nelze zaznamenat potenciální vliv VÚ. Naopak, v případě ZÚ Brdy a blízkého zázemí ZÚ Brdy dochází k relativně malému úbytku orné půdy, jehož celková míra je dokonce menší než v období 1896–1948 (viz Obrázek 15 a Obrázek C v Příloze 24). Ani mezi těmito územími však nezaznamenáváme rozdíl. Takto nízký úbytek či stagnace stavu jsou zvláště pro vnitrozemské zemědělské regiony, později i oblasti nevhodné pro intenzivní zemědělství typické (blíže viz Bičík a kol. 2010).

Tak, jak v pohraničních oblastech plošně ubývalo orné půdy, přibývalo lesů, a to jak spontánně, tak řízeně. Téměř ve všech SÚJ v rámci ZÚ Hradiště a blízkého zázemí VÚ Hradiště tak zaznamenáváme růst podílu lesních ploch, opět bez možnosti hledat výraznější rozdíl mezi těmito územími co se týče celkové hodnoty jejich přírůstu (viz Obrázek 14). Ani obsah Obrázku C v Příloze 9 nevyovídá tak, abychom mohli diskutovat případný vliv přítomnosti VÚ na míru zalesnění v blízkém zázemí. V případě zázemí VÚ Brdy docházíme, co se týká celkového rozdílu nárůstu lesních ploch mezi ZÚ Brdy a blízkým zázemím ZÚ Brdy, ke stejnému závěru (viz Obrázek 15). Nárůst lesních ploch je však ve srovnání se zázemím VÚ Hradiště jen velmi malý. Ve velkém množství SÚJ totiž dochází k neměnnosti stavu podílu lesních ploch, či jen k poměrně nevýznamným odchýlkám (nárůstu nebo úbytku) v řádu jednotek procent.

Na Obrázku 14 a 15 sledujeme, že v případě Česka dochází v důsledku změny způsobu hospodaření k celkovému úbytku TTP, přičemž tentokrát zaznamenáváme i poměrně výraznější úbytek luk. Tento vývoj je platný pro ZÚ Brdy a ve stejné míře i v blízkém zázemí VÚ Brdy. Úbytek (či stagnaci) vývoje zde zaznamenává většina SÚJ, přičemž nejvíce úbytková je oblast severozápadně od VÚ Brdy při ose Praha-Plzeň, kde v tuto dobu naopak přibývala zejména orná půda (srovnej Obrázky C v Příloze 24 a 27), či v urbanizovaných oblastech (např. Příbram). Celkový úbytek zemědělské půdy je však relativně nevýrazný, což koreluje s vývojem ZPF ve většině vnitrozemských oblastí, které měly sloužit jako území pro zajištění maximální soběstačnosti ČSSR v zemědělské produkci (Bičík a kol. 2010). V zázemí VÚ Hradiště došlo k největšímu úbytku TTP v oblasti Karlových Varů, naopak v Krušnohoří a Podkrušnohoří TTP často přibývaly, což by mohl

být důsledek procesu převádění zdejší méně úrodné a dostupné orné půdy právě na TTP a současně zesílení rekreační funkce zdejší krajiny (Bičík a kol. 2010). Při pohledu na Obrázek 14 však zjistíme, že se ZÚ Hradiště liší úbytkem celkového podílu TTP od blízkého zázemí VÚ Hradiště, kde TTP naopak celkově přibývají. Obrázek C v Příloze 15 ukazuje, že za tento stav může pravděpodobně přibývání TTP v mnoha SÚJ při jižní hranici VÚ Hradiště a stagnace či spíše úbytek jejich podílu v SÚJ širšího zázemí. Zde bychom tak případně mohli spatřovat vliv VÚ, který by mohl působit jako faktor podporující extenzivní způsob hospodaření v přilehlé periferní oblasti Žluticka.

Zastavěné plochy zaznamenaly během období 1948–1990 všeobecný nárůst, přičemž nejintenzivnější vývoj proběhl ve velkých aglomeracích, resp. v městských regionech. I ve většině venkovských obcí můžeme sledovat nárůst. Tento vývoj je souhlasný s vývojem zastavěných ploch celého zázemí VÚ Brdy (viz Obrázek C v Příloze 30), nikoliv však s vývojem v zázemí VÚ Hradiště, neboť v pohraničních oblastech došlo k zániku mnoha sídel zejména v důsledku vysídlení českých Němců. Zde se úbytek zastavěných ploch týká zejména horských oblastí. V tomto případě však nelze rozdíl mezi blízkým zázemím VÚ Hradiště a ZÚ Hradiště přisuzovat existenci VÚ.

S nárůstem podílu zastavěných ploch a změnami v zemědělském využívání půdy souvisel i nárůst podílu trvalých kultur a ostatních ploch, který zaznamenáváme jak v zázemí VÚ Hradiště, tak v zázemí VÚ Brdy. V obou těchto územích se však tento nárůst liší mezi ZÚ a příslušným blízkým zázemím VÚ. Hledání důvodu by vyžadovalo hlubší analýzu.

Uvedené trendy ve vývoji struktury využití ploch můžeme nyní porovnat s hodnotami indexu změny a indexu změny v rámci ZPF zjištěnými za obě sledovaná území v období 1948–1990.

Tabulka 10: Index změny v období 1948–1990

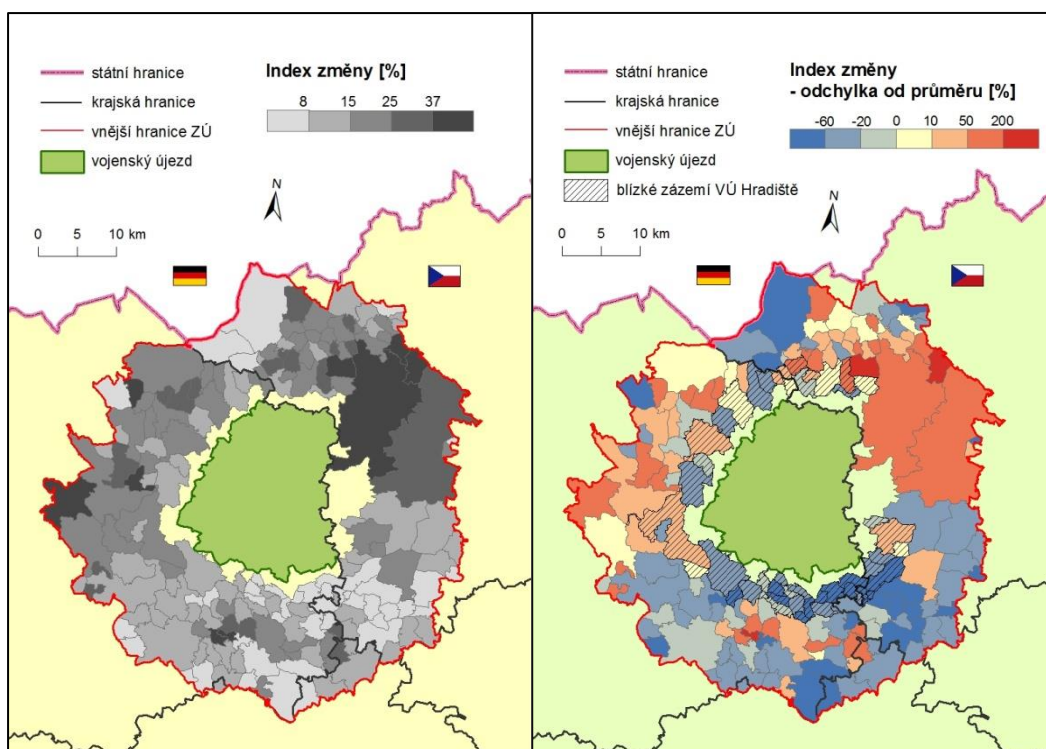
1948–1990	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	11,95	15,36	5,78	6,53	10,25
pr. roč. IZ	0,28	0,37	0,14	0,16	0,24
IZ (ZPF)	17,76	16,95	10,38	7,78	2,56
pr. roč. IZ (ZPF)	0,42	0,40	0,25	0,19	0,06

Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny
- hodnoty jsou udávány v procentech

Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

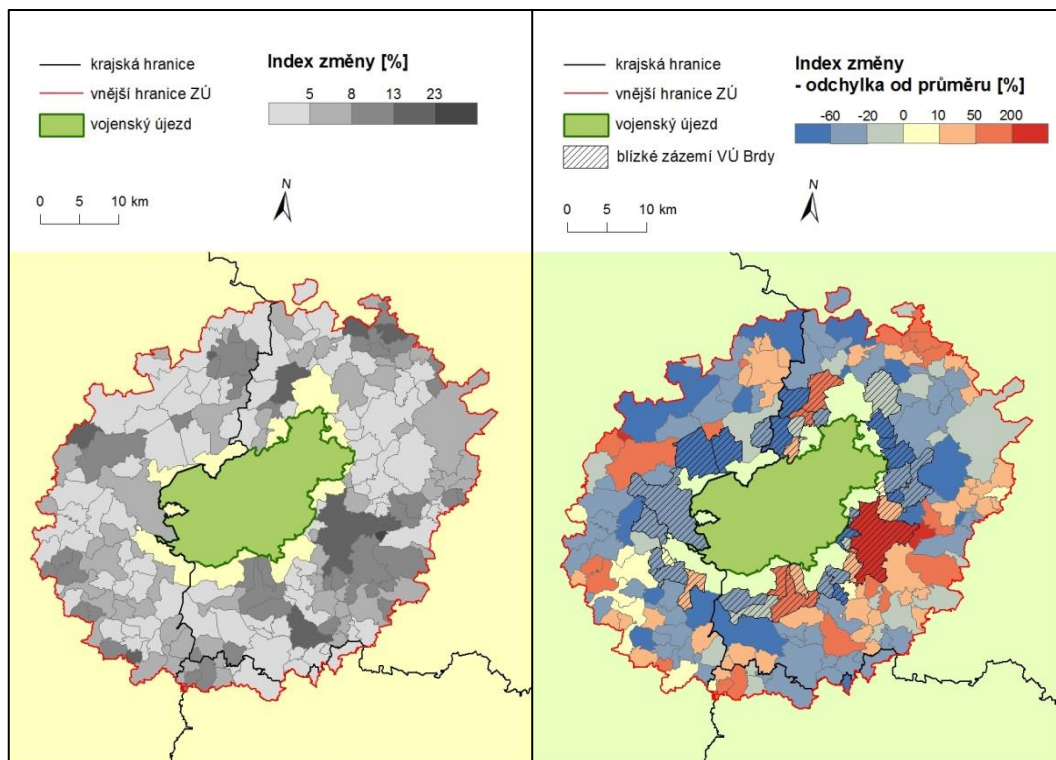
Z Tabulky 10 jsou na první pohled patrné vysoké hodnoty indexu změny (zejména v případě ZÚ Hradiště, blízkého zázemí VÚ Hradiště a Česka) i vysoké hodnoty indexu změny za ZPF

Obrázek 22: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1948-1990

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 23: Index změny podle v ZÚ Brdy mezi roky 1948-1990

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

(v případě obou ZÚ a blízkých zázemí VÚ). Jsou výsledkem významných změn LU, které souvisely především s novým pojetím hospodářství v éře komunistického režimu.

Pokud se soustředíme na hodnoty indexu změny, který byl počítán pro tři sumární kategorie ploch LU, můžeme pozorovat, že zatímco zázemí VÚ Brdy vykazuje nižší hodnoty v porovnání s hodnotou za Česko, v případě zázemí VÚ Hradiště je tomu naopak. Tento výsledek můžeme pokládat za důkaz výše uvedených odlišných procesů probíhajících v pohraničí a ve vnitrozemí. Zároveň je třeba upozornit na rozdíly mezi hodnotami za ZÚ a za příslušná blízká zázemí VÚ, které jsou zdaleka výraznější v případě zázemí VÚ Hradiště. Pravděpodobně však půjde zejména o projev skutečnosti, že takřka nejvýznamnější změny proběhly jednak v nejrozsáhlejších SÚJ na východě od VÚ Hradiště, v nichž došlo zejména k výraznému úbytku zemědělské půdy, jednak v zázemí města Karlovy Vary typickým výrazným vzrůstem zastavěných ploch (a patrně tak i ostatních ploch) a silným poklesem podílu TTP. Ani jedna ze zmíněných oblastí s nejvyššími změnami (viz Obrázek 22) nespadá do blízkého zázemí VÚ Hradiště. K relativně menším změnám v rámci celého ZÚ Hradiště došlo v periferní oblasti Toužimska, Blatenska a Žluticka. Podobné rozložení SÚJ s vyšší a nižší intenzitou změny LU sledujeme i v rámci zázemí VÚ Brdy (Obrázek 23), viz např. Příbramsko a zázemí Plzně s vysokými hodnotami indexu změny. Rozložení SÚJ s nižšími hodnotami je spíše nepravidelné, územně rozdrobené.

Index změny za ZPF v případě obou sledovaných území výrazně převyšuje průměrnou hodnotu za Česko. Větší je v případě zázemí VÚ Hradiště, což patrně souvisí s výraznějším úbytkem orné půdy a jejím „nahrazením“ TTP a či trvalými kulturami.

V období 1948–1990 nelze v případě zázemí VÚ Brdy pozorovat rozdíly v intenzitě změn mezi blízkým zázemím a ZÚ Brdy, které by nasvědčovaly možnému vlivu VÚ na LU za svými hranicemi. V případě zázemí VÚ Hradiště se z hlediska intenzity změn jeví odlišně oblast při jižní/jihovýchodní hranici VÚ. Zde ovšem došlo k výraznějšímu nárůstu TTP patrně na úkor orné půdy, což se v hodnotě indexu změny počítaného pro sumární kategorie neprojeví.

4.2.2.2 Období 1990–2010

Roku 1990 předcházel pád více než 40 let trvajících komunistického režimu a současně tak došlo k ukončení centrálně plánovaného hospodaření na území Česka. Další významnou politickou událostí byl rozpad Československa v roce 1993. Právě zrod nového politického systému předcházel podstatným společenským a hospodářským změnám, které jsou označovány jako transformační, a které probíhají od 90. let 20. století. Jejich výsledkem jsou zároveň i změny v přístupu ke krajině a jejímu využívání (Bičík a kol 2010). I přesto, že

v této kapitole budeme sledovat změny LU zvláště ve dvou desetiletích, vzhledem k mnoha společným hnacím silám těchto období a jejich krátkému časovému vymezení, budeme klást důraz na podrobnější analýzu změn LU v celém období 1990–2010.

Ve vztahu k LU se klíčovými hybnými silami změn LU po roce 1990 staly restituce a privatizace majetku, resp. státem vlastněné půdy, transformace zemědělství, družstev a statků v jiné kapitálové formy, rozšíření zemědělské malovýroby nebo také konkurence produktů ze zahraničí (Jeleček 2002, Bičík a kol. 2010). Česko dále ovlivnily některé globalizační procesy, které se významnou měrou podílely na proměnách krajiny a jejího využití. Asi nejvýznamnější roli z hlediska LU sehrála suburbanizace, ale také např. nový systém ochrany životního prostředí aj. V neposlední řadě se zásadním mezníkem stal i vstup ČR do Evropské unie v roce 2004.

Tabulka 11: Vybrané změny ve struktuře LU Česka v období 1990–2000

růst rozlohy	úbytek rozlohy	stagnace rozlohy
TTP (zejména louky)	orná půda	lesní plochy
		trvalé kultury
		zastavěné plochy
		ostatní plochy

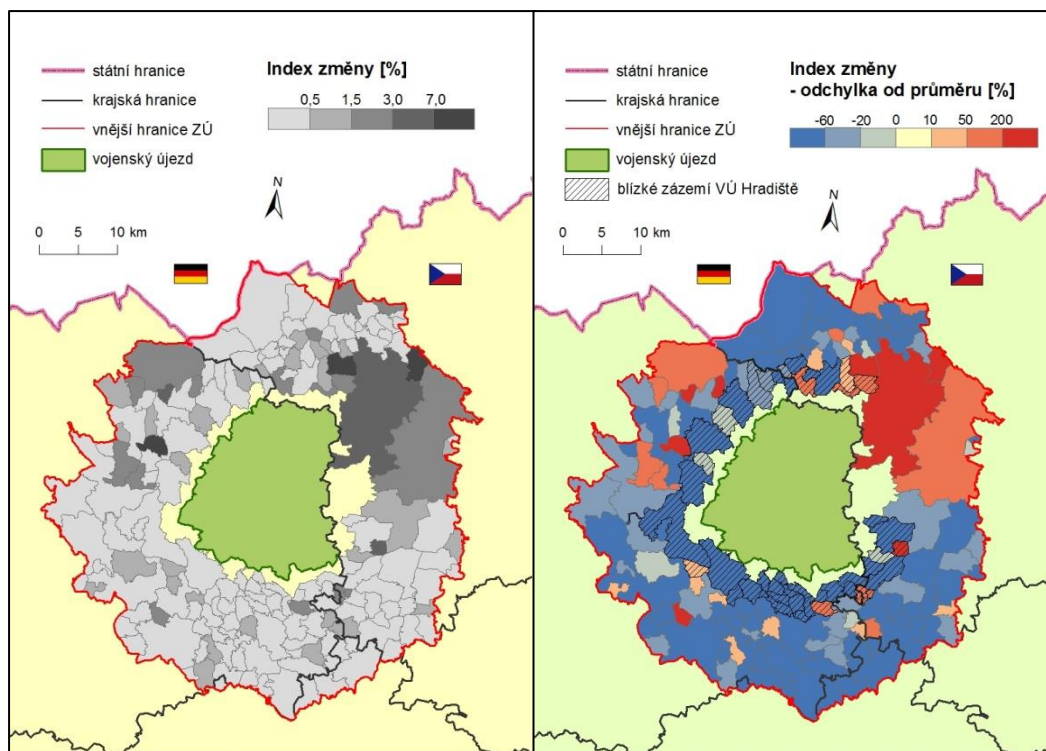
Zdroj: dle Bičík a kol. (2010)

V období 1990–2000 došlo z důvodu velkého množství opuštěné/neobdělávané orné půdy k jejímu samovolnému i záměrnému zatravnění. Tento proces také nejvýrazněji dominoval ve změnách struktury LU (viz Obrázek 14 a 15 a Tabulka 11), kdy na území Česka i obou ZÚ (včetně blízkých zázemí VÚ) došlo k převodu orné půdy na TTP, zejména pak louky. Ostatní kategorie ploch svou rozlohu prakticky nezměnily.

Porovnáním Obrázků 14 a 15 ovšem zjistíme, že pokles podílu orné půdy byl zdaleka výraznější v zázemí VÚ Hradiště (zde vzrostl podíl luk i pastvin) než v zázemí VÚ Brdy. Jak potvrzuje Bičík a kol. (2010), k největším změnám došlo právě v pohraničních horských a vrchovinných oblastech, kde panují nepříznivé přírodní podmínky pro hospodaření na orné půdě, nízká socioekonomická aktivita a nedostatečná tradice v hospodaření na rodinných farmách. Naopak ve většině vnitrozemských oblastí dochází jen k minimálním změnám (včetně zemědělských oblastí Středočeské pahorkatiny, kam spadá část ZÚ Brdy). Obecně jde o výsledek zesílení vlivu diferenciální renty I (rozdíl v poloze a úrodnosti v pozemku), (Bičík, Jeleček 2009).

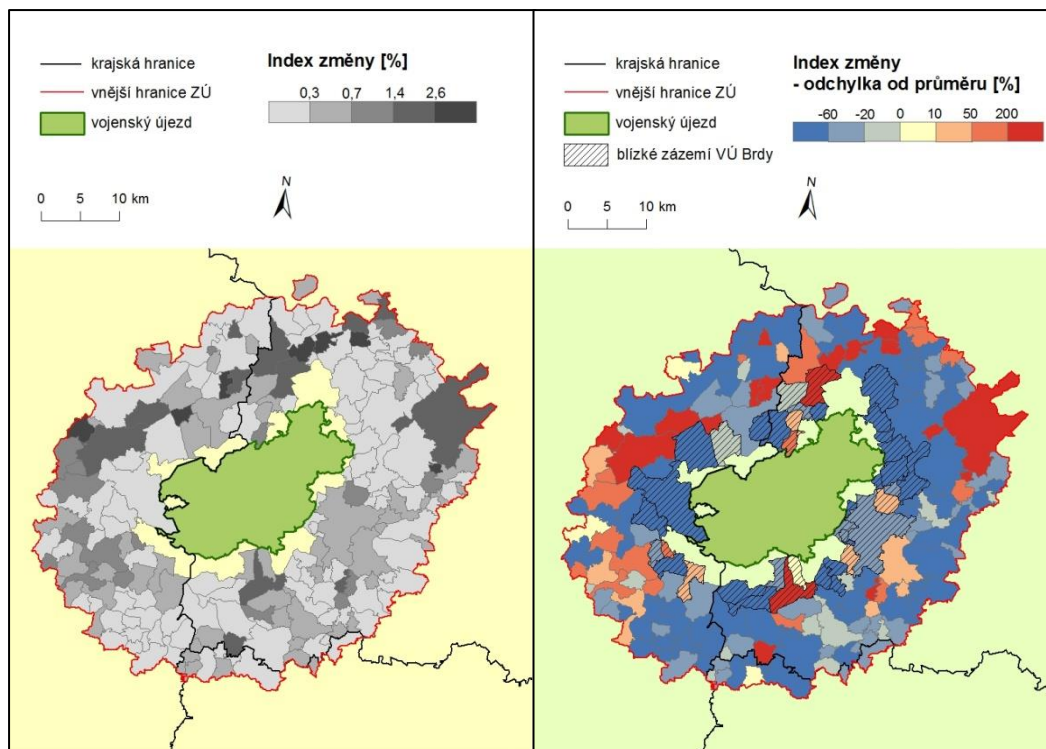
Výše uvedená fakta dokládají i údaje v Tabulce 12. Index změny, který v sobě zahrnuje pouze přesuny mezi sumárními kategoriemi, dosahuje nízkých hodnot (pro srovnání s předešlými změnami je vhodné porovnávat prům. roční index změny), neboť docházelo jen

Obrázek 24: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1990-2000

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 25: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1990-2000

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

k zanedbatelným změnám podílu lesních a jiných ploch. Naopak, index změny počítaný pro ZPF vykazuje vysoké hodnoty, kde však vyniká ZÚ Hradiště i blízké zázemí VÚ Hradiště.

Tabulka 12: Index změny v období 1990–2000

1990–2000	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	0,64	0,88	0,39	0,56	0,21
pr. roč. IZ	0,06	0,09	0,04	0,06	0,02
IZ (ZPF)	11,76	15,99	2,21	2,07	3,21
pr. roč. IZ (ZPF)	1,18	1,60	0,22	0,21	0,32

Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny

- hodnoty jsou udávány v procentech

Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

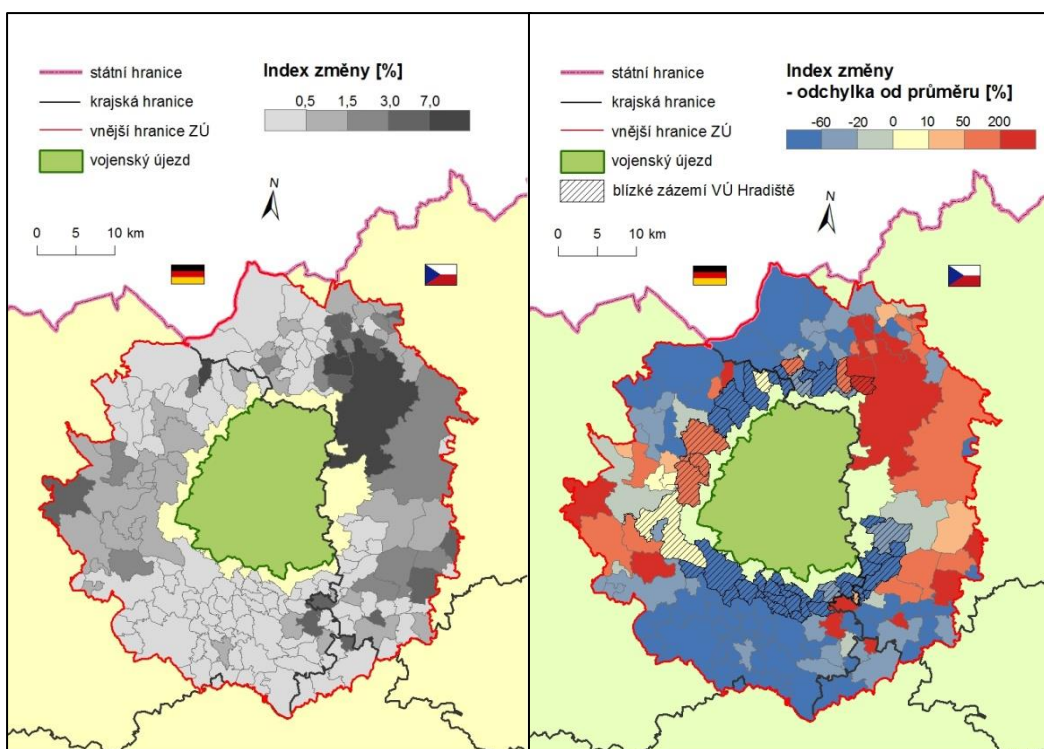
Při pohledu na Obrázek 24 znázorňující index změny v SÚJ ZÚ Hradiště pozorujeme, že ve většině území dochází jen k minimální intenzitě změn. Největší změny vykazuje např. zemědělská oblast v Podkrušnohoří na severovýchod od hranic VÚ Hradiště. Díky ní je také průměrná intenzita změn v ZÚ Hradiště vyšší než v případě blízkého zázemí VÚ. Bližší vysvětlení by vyžadovalo další analýzu. Je však možné, že zde pokračuje trend významného ubývání podílu orné půdy a přibývání lesních ploch, což by vzhledem k minimálním rozdílům ve struktuře ploch mezi lety 2000 a 2010 vysvětloval i Obrázek C v Příloze 10, který poukazuje na změny v podílu lesních ploch mezi lety 1990 a 2010.

V zázemí VÚ Brdy (viz Obrázek 25) lze pozorovat větší změny zejména v případě měst či jejich nejbližšího okolí (Plzeň, Rokycany, Rožmitál pod Třemšínem, Hořovice). Je možné, že tento jev souvisí právě se zmiňovanou suburbanizací. Změny však nejsou příliš významné a stejně jako v případě zázemí VÚ Hradiště k nim ve většině SÚJ prakticky nedochází.

Ani v zázemí VÚ Hradiště, ani v zázemí VÚ Brdy nejsou v průběhu období 1990–2000 patrné rozdíly mezi intenzitou změn LU mezi ZÚ a blízkým zázemím VÚ, které by nasvědčovaly vlivu VÚ.

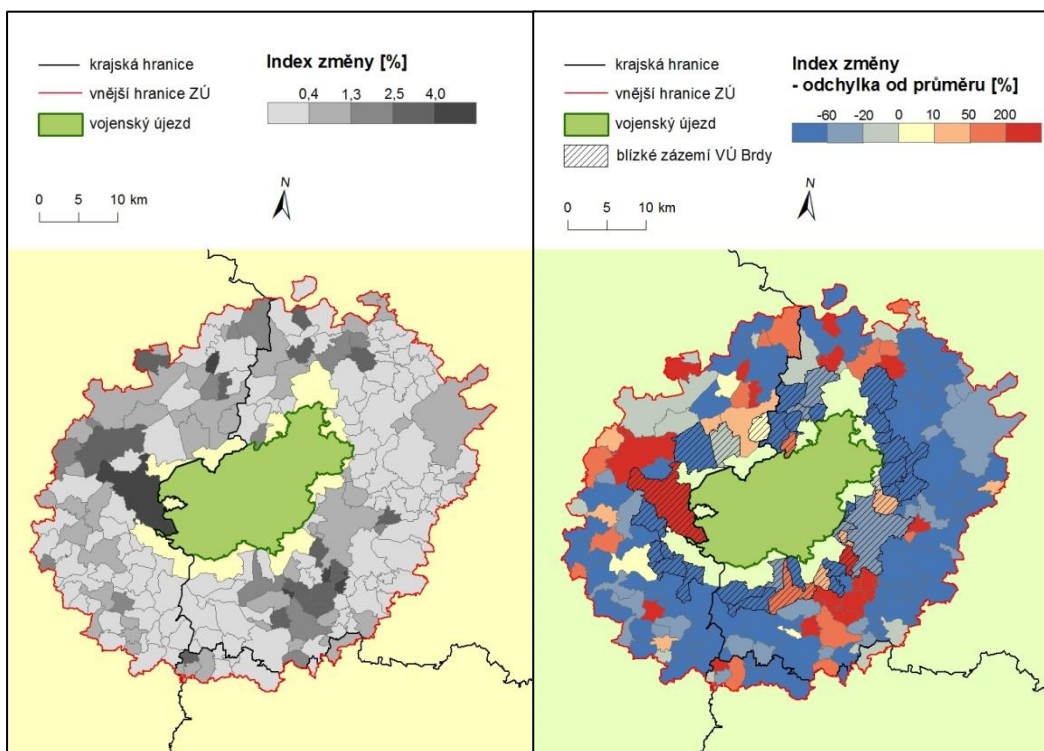
V období 2000–2010 je dokončován proces restitučních řízení, dochází k zesílení vlivu diferenciální renty I a obecně pokračují trendy v přístupu ke krajině z uplynulého desetiletí (viz Tabulka 11). Objevují se i nové jevy jako např. bioprodukce a ekoprodukce (Bičík a kol. 2010). Roku 2004 ČR vstupuje do EU. Změny/hnací síly související s tímto vstupem (např. dotace venkovským oblastem se zhoršenými podmínkami života, atd.) však podle našeho názoru trvají příliš krátce na to, aby se významněji promítly do změn struktury LU již v roce 2010. Jak můžeme pozorovat při pohledu na Obrázky 14 a 15, změny struktury LU jsou

Obrázek 26: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 2000-2010

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 27: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 2000-2010

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

v období 2000–2010 minimální. Dále ubývá orná půda zejména rozšiřováním TTP, přičemž tento proces je stále patrnější v ZÚ Hradiště a blízkém zázemí VÚ Hradiště. Potvrzují to i hodnoty indexu změny za ZPF (viz Tabulka 13).

Tabulka 13: Index změny v období 2000–2010

2000-2010	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	0,42	0,88	0,57	0,73	0,53
pr. roč. IZ	0,04	0,09	0,06	0,07	0,05
IZ (ZPF)	3,09	2,59	1,57	1,44	0,97
pr. roč. IZ (ZPF)	0,31	0,26	0,16	0,14	0,10

Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny

- hodnoty jsou udávány v procentech

Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

Významnější rozdíl mezi intenzitou změn je mezi ZÚ Hradiště a blízkým zázemím VÚ Hradiště. Důvod pro jeho vznik je opět nutno hledat ve stejné oblasti jako v minulém desetiletí. Opět totiž dochází ke změnám v zemědělských oblastech s vysokým podílem orné půdy na východě od hranic VÚ, které z velké části nespádají do blízkého zázemí VÚ Hradiště (viz Obrázek 26). Navíc, relativně výrazné změny zaznamenává také zázemí Karlových Varů (jedná se pravděpodobně o suburbanizační trend), ale též např. okolí města Podbořany, které odděluje od hranic VÚ pás SÚJ s nižší intenzitou změn. V tomto případě by opět byla možná diskuse vlivu VÚ na intenzitu změn LU ve svém nejbližším zázemí. Patrně jde však stejný jev jako v období 1948–1990, tedy výrazné změny v rámci ZPF (zatravňování orné půdy), které prakticky nelze indexem změny pro sumární kategorie identifikovat. Nejmenší změny plošného charakteru, stejně jako v předchozím období, pak sledujeme v celé periferní oblasti Toužimska a Žluticka.

Zázemí VÚ Brdy opět vykazuje intenzivní změny v některých městských oblastech, tentokrát však nejvíce vyniká zázemí Rokycan (viz Obrázek 27). Většina SÚJ se ovšem vyznačuje minimální intenzitou změn. V tomto smyslu vynikají zemědělské oblasti na jih (periferní území od Blovice až po Třemšínsko) a západ od VÚ Brdy. Nelze ovšem pozorovat, že by v blízkosti VÚ Brdy docházelo k odlišné intenzitě změn LU než v širším zázemí.

Období 1990–2010 je z hlediska změn LU symbolizováno celkovým poklesem rozlohy orné půdy, jejíž plochy nahrazují zejména TTP. Celkové podíly ostatních kategorií ploch spíše stagnují. Je jisté, že v časovém rozmezí 20 let se nemohou plnou měrou projevit změny LU

v souvislosti s „novým“ politicko-ekonomickým systémem, nicméně analýza změn ve dvou, po sobě následujících obdobích (viz výše) nám přiblížila směr, kterým se LU ubírá. Nyní se tedy pokusíme krátce analyzovat celkovou intenzitu změn v našich zájmových oblastech v průběhu let 1990 až 2010.

Tabulka 14: Index změny v období 1990–2010

1990-2010	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	0,93	1,57	0,66	1,10	0,63
pr. roč. IZ	0,05	0,08	0,03	0,06	0,03
IZ (ZPF)	14,05	17,92	2,75	2,91	4,18
pr. roč. IZ (ZPF)	0,70	0,90	0,14	0,15	0,21

Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny

- hodnoty jsou udávány v procentech

Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

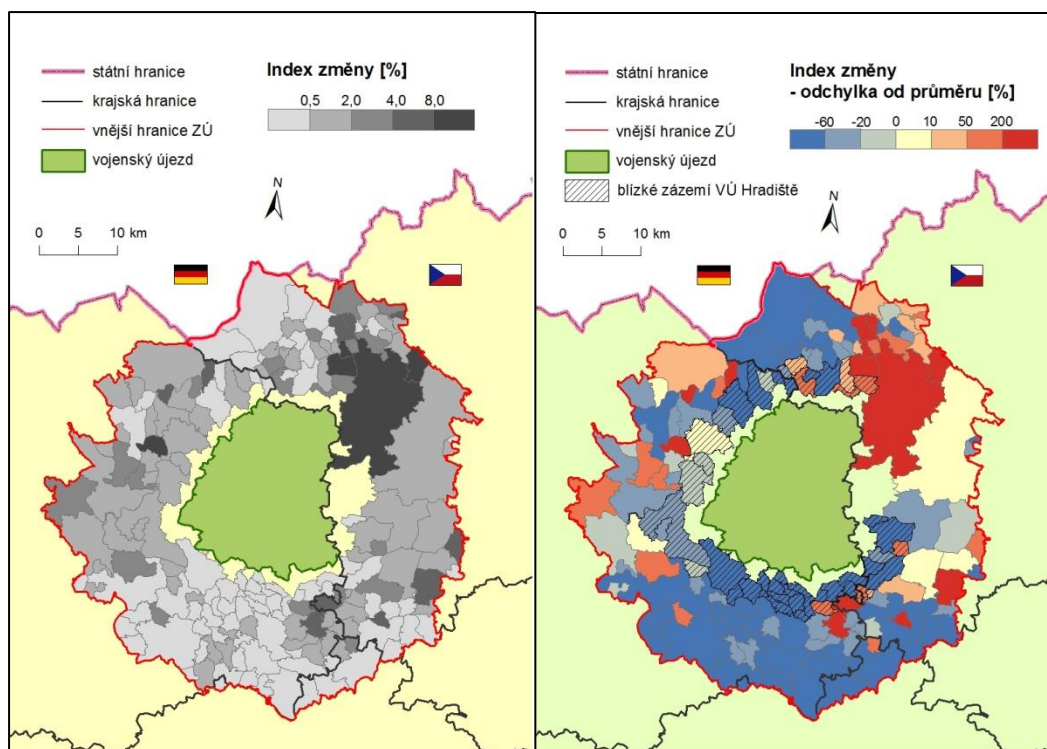
Vyšší hodnoty indexů změny a indexů za změny za ZPF v Tabulce 14 reflektují intenzitu změny LU v jednotlivých dvou obdobích (srovnej s Tabulkou 12 a 13). Lze tedy potvrdit výše uvedené výstupy, a to, že dodnes pokračují trendy vývoje LU započaté v 90. letech.

Co se týče zázemí VÚ Hradiště, největší intenzitu změn zaznamenáváme především na pomezí Krušnohoří a Podkrušnohoří v oblasti Kadaňska na severovýchodě od VÚ (viz Obrázek 28). Tato oblast byla v období 1948–1990 typickým příkladem území, ve kterých ubývala orná půda na úkor lesních ploch. Z Obrázku C v Příloze 10 vyplývá, že zde tento trend pokračuje. Na žádném jiném rozsáhlém území tento jev nezaznamenáváme. Lesní plochy na většině území ZÚ Hradiště přibývají či ubývají jen nepatrně, spíše stagnují.

Obrázek C v Příloze 13 a Příloze 16 ukazuje, že daleko významnější změny v celém sledovaném území okolo VÚ Hradiště proběhly, co se týče orné půdy a TTP. Zatímco podíl orné půdy na většině území klesal (s výjimkou některých oblastí v periférii Toužimska a Žluticka), na velké části území přibývaly TTP, a to zejména v blízkém zázemí VÚ Hradiště. Je proto pravděpodobné, že pokud by byl do kartogramu zanesen index změny sycený i změnami v rámci ZPF, intenzita změn by např. v tomto případě byla v blízkém zázemí VÚ Hradiště vyšší v porovnání některými oblastmi v širším zázemí. Výraznější přibývání TTP v blízkém zázemí bychom si však mohli vysvětlit pestřejšími terénními podmínkami v těsném podhůří Doupovských hor, kde TTP „vytlačily méně obdělávanou ornou půdu. Podíl zastavěných ploch (viz Obrázek C v Příloze 19)⁵⁵ na většině území

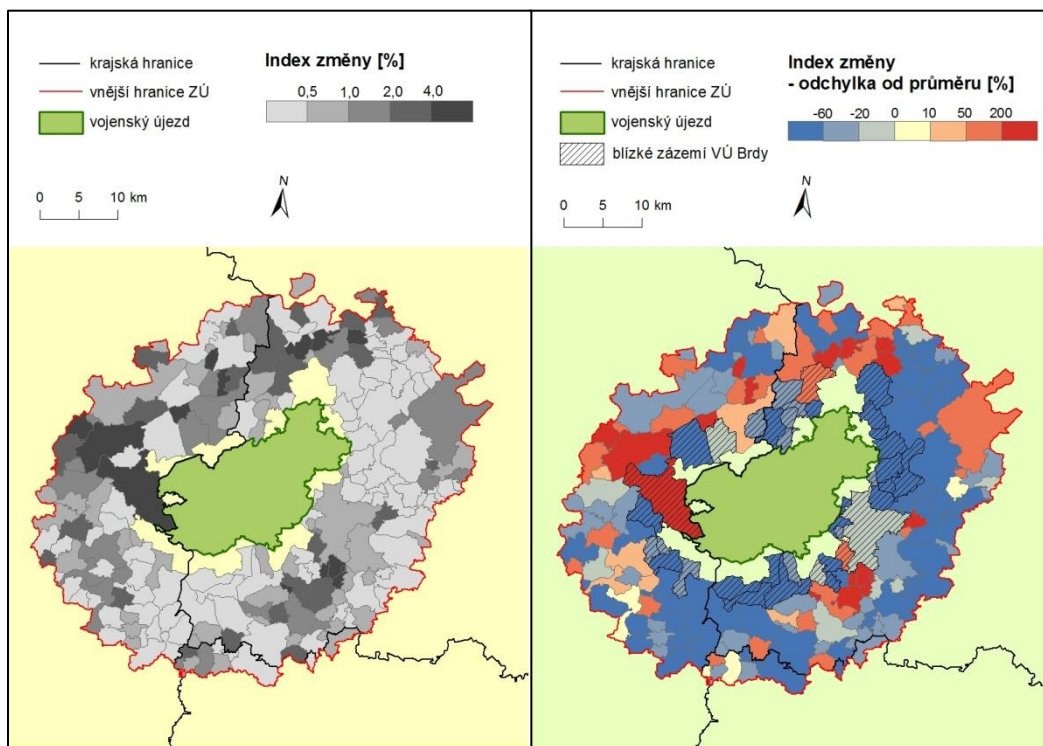
⁵⁵ Vzhledem k nedostupnosti dat za zastavěné plochy k roku 2010 jsme jejich podíl porovnávali mezi lety 1990 a 2000.

Obrázek 28: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1990-2010

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 29: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1990-2010

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

stagnuje, nárůst zaznamenáváme v některých městských oblastech (Karlovy Vary, Kadaň, Žlutice aj.).

V případě ZÚ Brdy a blízkého zázemí VÚ Brdy dochází k celkově menší intenzitě změn v porovnání se ZÚ Hradiště/blízkého zázemí VÚ Hradiště (viz Tabulka 14). Hodnoty indexu změny (i za ZPF) se zde více blíží průměrným hodnotám za Česko. Nízkou intenzitu změn na většině území můžeme sledovat na Obrázku 29. K největším změnám dochází opět v městských oblastech (Rožmitál pod Třemšínem, zázemí Plzně, Hořovicko, aj.) zřejmě v důsledku rozšiřování zástavby či růstu podílu ostatních ploch a TTP na úkor lesních ploch či orné půdy. Stagnace či nepatrný úbytek lesních ploch a orné půdy je také patrný v mnoha SÚJ na území ZÚ Brdy a blízkého zázemí VÚ Brdy. V těchto SÚJ naopak přibývá právě zastavěných ploch a zejména pak TTP (srovnej Obrázky C v Přílohách 22, 25, 28, 31). Na Obrázku 29 také vyšší intenzitou změn jednoznačně vynikají oblasti při rozvojové ose Praha-Plzeň, zřejmě také v důsledku nárůstu podílu ostatních ploch. Naopak s nejnižší intenzitou změn jsou spojeny převážně v periferních a zemědělských oblastech.

Na závěr kapitoly lze říci, že se v obou sledovaných územích v průběhu období 1990–2010 setkáváme s procesy, které jsou *de facto* souhlasné s vývojem a změnami LU ve vnitrozemí (ZÚ Brdy) a pohraničí (ZÚ Hradiště). V případě ZÚ Hradiště jsme sice odhalili území, kde je intenzita změn v rámci blízkého zázemí VÚ výrazněji menší než v zázemí vzdálenějším, tento jev však souvisel se skutečností, že do měřeného indexu změny nebyly započítány změny v rámci ZPF, které by se v blízkém zázemí VÚ projevil naopak více. V ostatních případech nic nenasvědčuje vlivu VÚ na změny LU ve svém zázemí.

4.2.2.3 Celkové změny využití ploch v období 1948–2010

Období 1948–2010 bylo obdobím několika změn, z nichž hlavní proběhly jak na jeho začátku (vysídlení českých Němců a nástup komunistického režimu), tak v jeho průběhu (nástup kapitalismu, rozpad Československa, vstup ČR do Evropské Unie). Vzhledem k LU a vzhledem k zaměření této práce se jako nejpodstatnější projevil proces vysídlování českých Němců, který se stal výrazným impulsem k prohloubení rozdílů mezi LU vnitrozemí a pohraničí. Ačkoliv po kvalitativní stránce byly změny často velmi podobné v pohraničí i ve vnitrozemí, lišily se zejména kvantitativní povahou, což se projevilo i v různé intenzitě změn LU. Cílem následujících řádků je tedy charakterizovat výslednou intenzitu změn LU v námi zkoumaných územích v období existence VÚ a nalézt případné rozdíly mezi blízkými zázemími VÚ a ZÚ jako celku.

Tabulka 15: Index změny v období 1948–2010

1948-2010	blízké zázemí VÚ Hradiště	ZÚ Hradiště	blízké zázemí VÚ Brdy	ZÚ Brdy	Česko
IZ	12,39	16,17	6,12	7,26	10,98
pr. roč. IZ	0,20	0,26	0,10	0,12	0,18
IZ (ZPF)	29,84	31,26	10,51	8,29	6,01
pr. roč. IZ (ZPF)	0,48	0,50	0,17	0,13	0,10

Pozn.: IZ= index změny; IZ (ZPF)= index změny v rámci ZPF; pr. roč. IZ= průměrný roční index změny

- hodnoty jsou udávány v procentech

Zdroj: vlastní výpočet, dle databáze LUCC Czechia

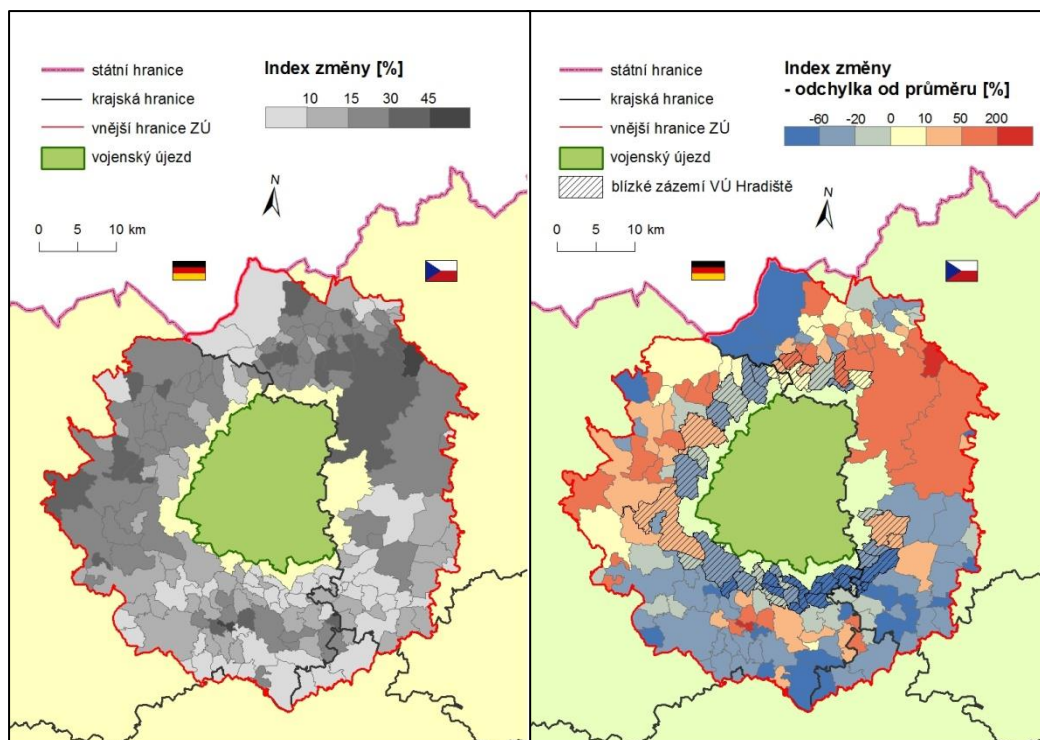
Vysoké hodnoty indexu změny v Tabulce 15 jsou výsledkem působení hybných sil zejména v průběhu období 1948–1990, neboť právě v něm došlo k největším změnám mezi sumárními kategoriemi. Významně ubylo zemědělské půdy (poklesl zejména podíl orné půdy) a přibylo jiných ploch, zvláště pak ostatních ploch v souvislosti s novým systémem zemědělství a urbanizací. Důležité je však vnímat hodnoty průměrného ročního indexu změny, jehož pokles v porovnání s obdobím 1948–1990 značí, že v následujícím období transformačních změn mezi sumárními kategoriemi zdaleka k takovým změnám nedocházelo. Byly v něm daleko patrnější změny uvnitř ZPF (zatravňování orné půdy), které jsou v obou územích sledovatelné po celou dobu, avšak zdaleka více v případě ZÚ Hradiště.

Průměrné hodnoty indexu změny za celá území nám ovšem nedokážou vypovídat o rozmístění SÚJ s menší či větší intenzitou změn. Abychom zjistili případné pravidelnosti, které by svědčily o možném působení VÚ jako „regulátora“ intenzity změn LU, je třeba analyzovat kartogramy v Obrázku 30 (ZÚ Hradiště) a Obrázku 31 (ZÚ Brdy). V případě obou území se na několika místech projevuje, že v blízkosti újezdních hranic došlo v průběhu existence VÚ k nižší intenzitě změn než v širším zázemí.

V případě ZÚ Hradiště se jedná zejména o již zmiňovanou oblast Žluticka a Podbořanska při jižní hranici VÚ. Zde, jak bylo uvedeno výše, docházelo od poloviny 20. století zejména k zatravňování orné půdy, tj. nárůstu rozlohy TTP na úkor orné půdy. Tento přesun však index změny počítaný pro sumární kategorie nereflektuje. Lze tedy tvrdit, že dlouhodobé změny v území probíhají, nicméně jsou kvalitativně odlišné. O příčině by bylo možné dále polemizovat. Důvod bychom však mohli hledat např. v méně vhodných přírodních podmínkách pro udržování intenzivně obdělávané orné půdy v podhůří.

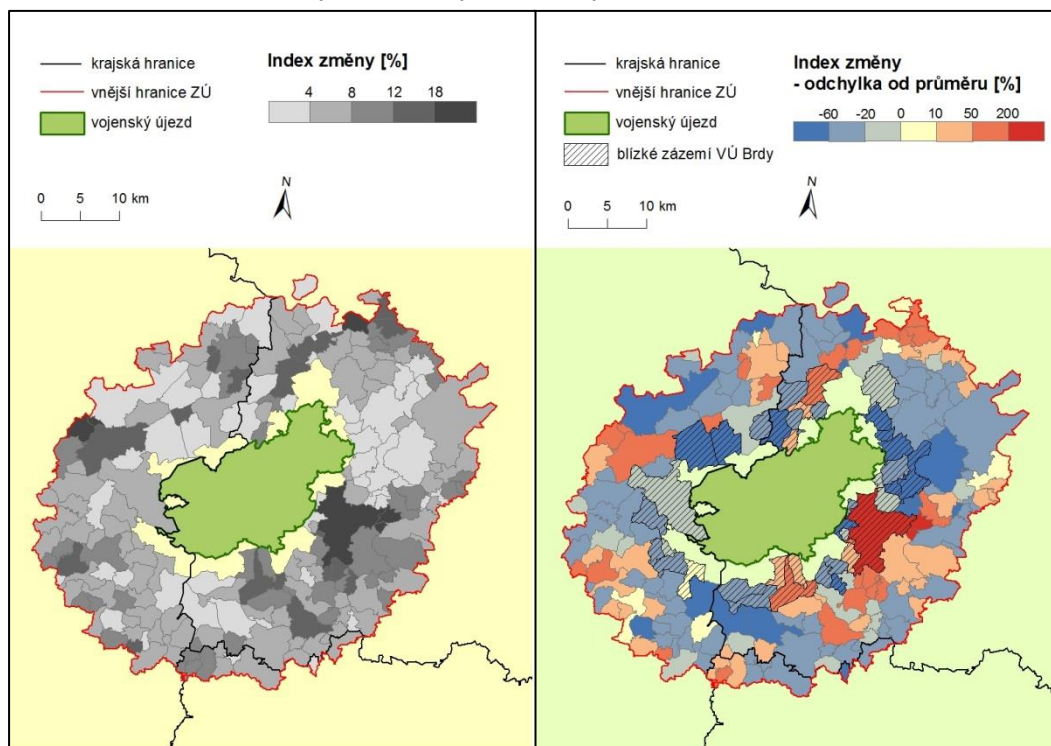
V případě ZÚ Brdy vykazuje nižší míru intenzity změn blízké zázemí VÚ Brdy při jeho severozápadní hranici v oblasti Hostomicka. SÚJ vykazující nižší hodnotu jsou stále součástí

Obrázek 30: Index změny v ZÚ Hradiště mezi roky 1948-2010

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

Obrázek 31: Index změny v ZÚ Brdy mezi roky 1948-2010

Zdroj: autor, vlastní výpočet dle dat databáze LUCC Czechia

pohoří Brdy a struktura LU se zde prakticky nemění. Na toto území však dále navazuje v kapitole 3 zmiňovaná zemědělská oblast Hostomicka, kde jsou změny pravděpodobnější.

Pokud se zaměříme na obě ZÚ (včetně blízkých zázemí VÚ), lze tvrdit, že nejmenší intenzitu změn LU za období 1990–2010 vykazují SÚJ, které jsou součástí širších z hlediska socioekonomického periferních oblastí (např. Toužimsko, Žluticko, Blatensko v případě ZÚ Hradiště, nebo například Radnicko⁵⁶ a jižní a jihovýchodní Třemšínsko v případě ZÚ Brdy). Naopak nejvyšší intenzita změn LU se projevuje většinou v městských regionech a při rozvojových osách, což lze přičítat urbanizačním a následně suburbanizačním trendům (nárůst zastavěných a ostatních ploch).

4.3 Shrnutí a diskuse vlivu vojenského újezdu na změny ve využití krajiny ve svém zázemí

V kapitole 4 jsme obě naše zájmová území (ZÚ) podrobili výzkumu změn využití ploch (LU) s hlavním cílem zjistit, zda se v tomto smyslu projevují vzájemné odlišnosti mezi nimi a v nich vymezenými blízkými zázemími VÚ.

Nejprve jsme se zabývali samotnou strukturou LU. Zjistili jsme, že tato je v obou ZÚ v hrubých rysech poměrně silně závislá na přírodních podmínkách, kdy se dlouhodobě projevuje vliv zejména nadmořské výšky, členitosti terénu či úrodnosti půdy. Ve vyšších nadmořských výškách a v členitějším terénu tak dominují svým procentuálním zastoupením lesy, popř. TTP, naopak níže položené plošší oblasti vykazují vysoký podíl orné půdy. Daleko patrněji se tato závislost projevuje v případě zázemí VÚ Hradiště, neboť zázemí VÚ Brdy vykazuje i přes podobné fyzikogeografické podmínky na svém území více rozdrobenou strukturu a pravděpodobně zde tedy dochází k nižší míře determinace LU přírodními podmínkami. Dalším zjištěním bylo, že obě ZÚ jsou si strukturou LU a zejména pak jejím vývojem v průběhu uplynulých více než 160 let velmi podobná se „svým“ blízkým zázemím VÚ. Tento vývoj je po kvalitativní stránce prakticky stejný jako vývoj zaznamenaný pro celé území Česka, kvantitativně se však často liší, a to jak v porovnání s vývojem v Česku, tak vzájemně mezi zázemím VÚ Brdy a Hradiště. Rozdíly vyplývají především z jejich polohy v rámci území Česka, specifických přírodních podmínek a historických událostí a přístupů, které od sebe odlišovaly vnitrozemí a pohraničí. Na základě hlubší analýzy vývoje změn ve struktuře LU v jednotlivých obdobích, jež

---

⁵⁶ V případě Radnicka je možné hledat souvislosti se stabilizací struktury LU také v přítomnosti maloplošných zvláště chráněných území (viz Příloha 4).

se tentokrát zaměřila i na prostorovou diferenciaci v rámci obou ZÚ, jsme skutečně mohli potvrdit, že obě sledovaná území (tj. obě ZÚ včetně blízkých zázemí VÚ) dlouhodobě reflektují trendy ve vývoji LU Česka. Prakticky všechny zaznamenané hlavní změny (ale často i jejich intenzita) mohly být vysvětleny působením hnacích sil, které byly v souvislosti s rozvojem a politicko-ekonomickými přístupy dané doby společné pro celé Česko a lišily se spíše svou mírou (a někdy i charakterem) mezi pohraničím a vnitrozemím. V těchto analýzách jsme se podrobněji zaměřili především na změny u čtyř nejvýznamnějších, resp. nejvíce vypovídajících kategorií LU (lesních ploch, TTP, orné půdy a zastavěných ploch) se záměrem podložit/odůvodnit zjištěnou intenzitu změn LU a její prostorové rozlišení v rámci obou ZÚ. Vzhledem k hlavnímu záměru práce byla naše největší pozornost soustředěna na hledání odlišností v intenzitě změn mezi ZÚ a blízkým zázemím VÚ. Ačkoliv jsme v tomto ohledu v průměrných hodnotách indexu změny či indexu změny za ZPF často shledali rozdíly, na základě pohledu na územní rozložení intenzity změn (mezi sumárními kategoriemi LU) byly tyto ve většině případů odůvodnitelné a nebylo *de facto* možné je připisovat působení existence VÚ či přítomnosti pohoří, na kterých se rozkládají.

Jediné výraznější odlišnosti jsme identifikovali v době existence VÚ (počítáno od 1948–2010), kdy se projevila nižší intenzita změn v malých skupinách SÚJ při hranicích VÚ Brdy i Hradiště v porovnání se širším zázemím. V případě ZÚ Brdy se však jednalo o lokality s dlouhodobou stagnací podílů hlavních kategorií ploch, neboť šlo o okrajové části pohoří Brdy navazující na proměňovanou kulturní krajinu. V případě ZÚ Hradiště jsme zjistili, že v dané lokalitě, která je součástí širší periferie, došlo ke změnám zejména v rámci kategorií spadajících pod ZPF (pravděpodobně při současné stagnaci podílu lesních a ostatních ploch), a proto se tento jev nepromítl do indexu změny počítaného pro sumární kategorie. Mohl by však být např. důsledkem odlišných terénních podmínek v těsném podhůří Doupovských hor (na rozdíl od širšího zázemí), kde se nevyplatilo udržovat ornou půdu, a tak došlo k jejímu postupnému zatravnění.

Vliv VÚ na změny LU v blízkém zázemí se nám tedy na základě provedeného kvantitativního výzkumu nepodařilo prokázat. Z důvodu přítomnosti rozsáhlejších periferií v zázemí obou VÚ, ve kterých se zejména v průběhu 2. poloviny 20. století projevuje obecně nižší intenzita změn LU (viz Obrázky 22-31)⁵⁷, bychom sice mohli polemizovat nad širším vlivem VÚ na změny LU než jen v šířce zvolených 5 km, nicméně poté by zřejmě výrazně zesiloval vliv dalších faktorů podmiňujících perifernost a případný vliv VÚ by se stal daleko méně čitelným⁵⁸.

---

⁵⁷ Vyšší intenzitou změn naopak vynikají městské oblasti a území při rozvojových osách.

⁵⁸ Na nečitelnost míry vlivu VÚ na perifernost, resp. socioekonomický rozvoj obcí ve svém zázemí často poukazují i sami autoři studií (viz např. Pechal 2011, Ženíšková 2006, a jiní).

5 Závěr

Hlavním cílem této diplomové práce bylo zjistit, zda vojenské újezdy (VÚ) mají vliv na charakter a zejména pak intenzitu krajinných změn ve svém zázemí. Při volbě tématu jsme se mj. inspirovali již existujícími studiemi, které prokázaly zvýšenou míru socioekonomické či politické perifernosti obcí za hranicemi VÚ. Ta je z části přičítána právě existenci těchto armádních prostorů, které jsou tak často považovány za bariéru rozvoje. Předpokládali jsme tedy, že by se podobné příhraniční vlivy VÚ měly promítnout i do krajiny, resp. způsobu jejího využití, a že se budou projevovat nižší intenzitou krajinných změn.

Teoretická část práce byla věnována obecným východiskům studia změn krajiny v zázemí VÚ. Byly v ní představeny hlavní pojmy, které přímo souvisí se zaměřením našeho výzkumu (krajina, změny krajiny, využití ploch (*land use*), periferie, marginalita a vojenský újezd). Současně jsme věnovali pozornost jejich vědecko-výzkumnému pojetí.

Již v teoretické části práce jsme se zároveň pokusili naplnit I. stanovený cíl, kterým bylo provést rešerši a rozbor literatury a pramenů týkajících se VÚ a tyto zdroje diskutovat (viz kapitola 1.1). Zde proto můžeme odpovědět na první výzkumné otázky, které s tímto cílem souvisejí.

Studie vážící se k VÚ vznikaly převážně až od začátku 90. let 20. století a ačkoliv se jejich počet a zaměření postupně rozšiřuje, můžeme tvrdit, že prostor pro další výzkumné práce je stále poměrně široký. Zprvu byla logicky věnována větší pozornost VÚ, které byly zrušeny v roce 1991, neboť bylo potřeba řešit problematiku spojenou s jejich revitalizací. Postupně byla odhalována zejména biologická/ekologická cennost a jedinečnost VÚ, která se do budoucna stala pojítkem mnoha různých studií a pramenů spojených s VÚ. Např. i geografické studie, které se zabývají potenciálem rozvoje oblastí VÚ, navrhuji šetrné formy využití zdejší krajiny či vyhlášení určité formy ochrany místního prostředí. Podobné práce, z nichž nejpočetnější mají zcela bezpochyby ochranné a biologické zaměření, tak jistě podpořily i rozhodnutí o založení CHKO Brdy v souvislosti s rušením VÚ Brdy. Právě úvahy o snižování počtu VÚ a jejich zpřístupňování se staly dalším významným impulsem pro vznik (zejména geografických) studií o současných VÚ, které se zaměřovaly např. na potenciál jejich rozvoje či na vlivy a vztahy mezi VÚ a jejich zázemím. Tyto práce můžeme řadit mezi velmi přínosné. Stávají se také tematickým podkladem pro tuto studii.

Na VÚ dnes tedy geografové pohlíží jako na marginalizované oblasti, jimž je třeba věnovat pozornost v kontextu jejich potenciálního budoucího vývoje při procesu integrace do regionálního systému. Středem jejich zájmu se stávají jak samotné VÚ, tak i obce v jejich zázemí, které jsou jejich přítomností i jejich osudem ovlivňovány. Jsou prováděna

kvalitativní i kvantitativní šetření, jejichž výsledky svědčí jednak o zvýšené úrovni perifernosti obcí za hranicemi VÚ, jednak např. o rozdílných postojích představitelů jednotlivých úrovní veřejné správy k osudu těchto specifických oblastí. Zde je možné sledovat zájmy zachovat VÚ ve stávající podobě a chránit tak zdejší přírodní prostředí, ale také např. otevřít VÚ developerským aktivitám.

Z pohledu jiných vědních oborů, které se VÚ taktéž zabývají (biologie, historie, demografie, sociologie aj.), je těžké soudit, jaká tematika spojená s těmito armádními prostory byla doposud málo prozkoumávána. Z hlediska geografie byla dodnes věnována pozornost spíše konkrétním VÚ (daleko více těm na území Čech) a současně konkrétním problematikám. Lze jen těžko hledat studii, která by postihovala VÚ komplexně. Zároveň můžeme tvrdit, že prostor pro výzkum VÚ, popř. jejich vlivů na své zázemí je ve všech ohledech stále velmi široký a bude se zcela jistě dále rozšiřovat s dynamikou změn, kterými VÚ v současnosti procházejí, resp. které je čekají v následujících letech. Pozornost bude zcela jistě zaměřována i na obce či sídelní útvary, které jsou nyní součástí VÚ, a které se mají nově osamostatnit. Bude proto nadále potřeba provádět např. analýzy potenciálu jejich rozvoje.

Dostupné studie o VÚ dnes můžeme z tematického hlediska rozčlenit do následujících kategorií:

- a) obecně zaměřené studie spojené se statutem VÚ;
- b) historické rekonstrukce vývoje VÚ či jejich aspektů;
- c) strategické studie možností revitalizace či integrace VÚ;
- d) studie sídelního systému VÚ a demografické studie;
- e) ekologicky/ochranářsky zaměřené studie;
- f) studie vlivů VÚ na své zázemí.

V další části práce jsme se pokusili naplnit cíle II, III a IV (viz kapitola 1.1), které přímo souvisejí výzkumem změn využití ploch v zázemí VÚ, a které jsou tematicky velmi úzce propojeny a vzájemně se podmiňují. Jejich naplňování a odpovídání na příslušné výzkumné otázky proto nebylo v práci oddělováno (např. v rámci jednotlivých kapitol).

Za modelová území pro zjišťování vlivu VÚ na změny krajiny ve svém okolí jsme zvolili zázemí VÚ Brdy a VÚ Hradiště. Důvody pro volbu těchto újezdů jsme uvedli v kapitole 3, způsob jejich vymezení poté v kapitole 1.2.

Metodika výzkumu byla založena na zpracování dat o využití ploch (dále LU) dostupných v databázi LUCC Czechia, přičemž obecným principem výzkumu bylo porovnat dlouhodobé změny LU a jejich intenzitu mezi blízkým zázemím VÚ a širším zázemím v podobě

samotného ZÚ (jehož je blízké zázemí VÚ součástí). Změny byly sledovány v období 1845 až 2010 v jednotlivých obdobích před vznikem VÚ i po něm.

Nejprve jsme svou pozornost zaměřili na obecnou charakteristiku struktury LU a její vývoj. Zjistili jsme, že tato je v obou ZÚ poměrně silně závislá na přírodních podmínkách, kdy se dlouhodobě projevuje vliv zejména nadmořské výšky, členitosti terénu či úrodnosti půdy. Ve vyšších nadmořských výškách a v členitějším terénu tak dominují svým procentuálním zastoupením lesy, popř. TTP, naopak níže položené plošší oblasti vykazují vysoký podíl orné půdy. Daleko patrněji se tato závislost projevuje v případě zázemí VÚ Hradiště. Zázemí VÚ Brdy totiž vykazuje i přes podobné fyzikogeografické podmínky na svém území více rozdrobenou strukturu a pravděpodobně zde tedy dochází k nižší míře determinace LU přírodními podmínkami.

Dalším zjištěním bylo, že obě ZÚ jsou si strukturou LU a zejména pak jejím vývojem v průběhu uplynulých více než 160 let velmi podobná se „svým“ blízkým zázemím VÚ. Tento vývoj je po kvalitativní stránce prakticky stejný jako vývoj zaznamenaný pro celé území Česka, kvantitativně se však často liší, a to jak v porovnání s vývojem v Česku, tak vzájemně mezi zázemím VÚ Brdy a VÚ Hradiště. Rozdíly vyplývají především z jejich polohy v rámci území Česka, specifických přírodních podmínek a historických událostí a přístupů, které od sebe odlišovaly vnitrozemí a pohraničí.

Na základě hlubší analýzy vývoje změn ve struktuře LU v jednotlivých obdobích, jež se tentokrát zaměřila i na prostorovou diferenciaci v rámci obou ZÚ, jsme skutečně mohli potvrdit, že obě sledovaná území (tj. obě ZÚ včetně blízkých zázemí VÚ) dlouhodobě reflektují trendy ve vývoji LU Česka. Prakticky všechny zaznamenané hlavní změny (a často i jejich intenzita) mohly být vysvětleny působením hnacích sil, které byly v souvislosti s rozvojem společnosti a politicko-ekonomickými přístupy dané doby společné pro celé Česko a lišily se spíše svou mírou (a někdy i charakterem) mezi pohraničím a vnitrozemím. V těchto analýzách jsme se podrobněji zaměřili především na změny u čtyř nejvýznamnějších, resp. nejvíce vypovídajících kategorií LU (lesních ploch, TTP, orné půdy a zastavěných ploch) se záměrem následně podložit/odůvodnit zjištěnou intenzitu změn LU a její prostorové rozlišení v rámci obou ZÚ.

Vzhledem k hlavnímu záměru práce byla naše největší pozornost soustředěna na hledání odlišností v intenzitě změn mezi ZÚ a blízkým zázemím VÚ. Ačkoliv jsme v průběhu jednotlivých období často shledali rozdíly v průměrných hodnotách indexu změny či indexu změny za ZPF, na základě pohledu na územní rozložení intenzity změn (mezi sumárními kategoriemi LU) byly tyto rozdíly ve většině případů odůvodnitelné obecnými trendy vývoje

struktury LU, a nebylo tak *de facto* možné je připisovat působení existence VÚ či přítomnosti pohoří, na kterých se rozkládají.

Jediné výraznější odlišnosti jsme identifikovali v době existence VÚ (počítáno od 1948–2010), kdy se projevila nižší intenzita změn v malých skupinách SÚJ při hranicích VÚ Brdy i VÚ Hradiště v porovnání se širším zázemím. V případě ZÚ Brdy se však jednalo o lokality s dlouhodobou stagnací podílů sumárních kategorií ploch, neboť šlo o okrajové části pohoří Brdy navazující na proměňovanou kulturní krajinu. V případě ZÚ Hradiště jsme zjistili, že v dané lokalitě, která je součástí širší periferie, došlo ke změnám zejména v rámci kategorií spadajících pod ZPF (pravděpodobně při současné stagnaci podílu lesních a ostatních ploch), a proto se tento jev nepromítl do indexu změny počítaného pro sumární kategorie. Mohl by však být např. důsledkem odlišných terénních podmínek v těsném podhůří Doupovských hor (na rozdíl od širšího zázemí), kde se nevyplatilo udržovat ornou půdu, a tak došlo k jejímu postupnému zatravňování.

Vliv VÚ na změny LU a jejich intenzitu v blízkém zázemí se nám tedy na základě provedeného kvantitativního výzkumu nepodařilo prokázat a vojenský újezd tak nemůžeme považovat za „prostředek“ ke stabilizaci struktury LU. Z důvodu přítomnosti rozsáhlejších periferií v zázemí obou VÚ, ve kterých se zejména v průběhu 2. poloviny 20. století projevuje obecně nižší intenzita změn LU, bychom sice mohli polemizovat nad širším vlivem VÚ na změny LU než jen v šířce zvolených 5 km, nicméně poté by zřejmě výrazně zesiloval vliv dalších faktorů podmiňujících perifernost a případný vliv VÚ by se stal daleko méně čitelným. Na neprokazatelnost míry vlivu VÚ na periferní charakter, resp. socioekonomický rozvoj obcí ve svém zázemí často poukazují i sami autoři některých studií.

Výsledky našeho výzkumu je nutno vnímat jako prvotní vstup do problematiky vlivu VÚ, resp. marginalizovaných území na změny LU ve svém zázemí. Nabízí se tedy další možnosti zpracování tohoto tématu, přičemž tato práce může posloužit jako inspirace dalším autorům a zároveň jako příležitost podobný výzkum tematicky prohloubit.

Seznam literatury

- ANDREOLI, M. et al. (1989): I sistemi agricoli in aree marginali. Aspetti socio-economici. In: Zanchi, C. (ed.): Sistemi agricoli marginali. Mugello-Alta Romagna-Garfagnana-Alto Reggiano. Firenze, s. 281–474.
- BAXA, J. (2006): Problémy periferních oblastí – komparace možností revitalizace bývalého VVP Ralsko. Bakalářská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 58 s.
- BĚLOHLAVOVÁ, J. (2002): Rozvoj cestovního ruchu na Strakonicku se zaměřením na druhé bydlení. Magisterská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 106 s. + příl.
- BIČÍK, I., ANDĚL, J., BALEJ, M. (2010): Landscape function transformations with relation to land-use changes. In: Anděl, J., Bičík, I., Dostál, P., Lipský, Z., Shahneshin, S.G. (eds.): Landscape Modelling. Geographical Space, Transformation and Future Scenarios. Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, s. 87–103.
- BIČÍK, I., KABRDA, J., NAJMAN, J. (2010): Land-Use Changes Along the Iron Curtain in Czechia. In: Anděl, J., Bičík, I., Dostál, P., Lipský, Z., Shahneshin, S.G. (eds.): Landscape Modelling. Geographical Space, Transformation and Future Scenarios. Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, s. 71–85.
- BIČÍK, I. (2010): Vývoj využití ploch v Česku. Praha: Česká geografická společnost, Praha, 250 s.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L. (2009): Land use and landscape changes in Czechia during the period of transition 1990–2007. Geografie – Sborník ČGS, 114, 4, s. 263–281.
- BIČÍK, I., KABRDA, J. (2008): Changing land use structure and its driving forces in border regions of Czechia. In: KABRDA, J., BIČÍK, I. (eds.): Man in the landscape across frontiers: Landscape and land use change in Central European border regions. CD-ROM Conference Proceedings of the IGU/LUCC Central Europe Conference 2007, Slovenia – Austria – Slovakia – Czech Republic, August 28 – September 4 2007. Faculty of Science, Charles University in Prague, s. 33–47.
- BIČÍK, I., KUPKOVÁ, L. (2007): Land use development in the Czech Republic and possibilities of generalization and modeling. In: Dostál, P., Langhammer, J. (eds): Modeling natural environment and society. P3K, Praha, s. 179–204.
- BIČÍK, I., KUPKOVÁ, L. (2006): Vývoj využití ploch v Pražském městském regionu. In: Ouředníček, M. (ed.): Sociální geografie Pražského městského regionu. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK, Praha, s. 42–63.
- BIČÍK, I., CHROMÝ, P. (2006): Změny ve využití země ve vybraných modelových územích Česka. In: Historická krajina a mapové bohatství Česka. Historická geografie – Supplementum I, Historický ústav AV ČR, Praha, s. 189–204 + příl.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L. (2003): Long term research of LUCC in Czechia 1845–2000. In: Jeleček L., Chromý P., Janů H., Miškovský J., Uhlířová L. (eds.): Dealing with Diversity. 2nd IC of the ESEH Prague 2003, Proceedings. Charles University in Prague, Faculty of Science, Dept. of Social Geography and Regional Development, Prague, s. 224–231.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L., CHROMÝ, P., KUPKOVÁ, L., ŠEFRNA, L. (2002): Comparison of land use changes in and outside biosphere reserves in Czechia. In: Himiyama, Y., Hwang, M., Ichinose, T. (eds.): Land Use Changes in Comparative Perspective. Chapter 19. Oxford & IBH Publishing, New Delhi, s. 249–258.
- Bičík, I., Chromý, P., Jančák, V., Jeleček, L., Kupková, L., Štěpánek, V., Winklerová, J. (2001): Land Use/Land Cover Changes in Czechia Over the Past 150 Years – An Overview. In: Himiyama, Y., Mather, A., Bičík, I., Milanova, E.V. (eds.): Land Use/Cover Change in Selected Regions in the World. Vol. I, Part IV, Issued by IGU SG LUCC. IGU-LUCC Research Reports IL-2001-01, Institute of Geography, Hokkaido University of Education, Asahikawa, s. 29–39
- BIČÍK, I. (1995): Analýza dat o využití půdy k hodnocení dlouhodobých změn krajiny. Geografia Slovaca, č. 10, GÚ SAV, Bratislava, s. 25–29.
- BOLTIŽIAR, M., OLAH, B. (2009): Krajina a jej štruktúra: (mapovanie, zmeny, hodnotenie): vysokoškolské učebné texty. Vyd. 1, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, 148 s.

- BOŘECKÁ, K. (2007): Územní a krajinné plánování a ochrana životního prostředí. In: Petříček, V., Kuchařová, P.: Ochrana přírody a krajiny ve vojenských újezdech. AOPK ČR, Praha, s. 53–62.
- BUCHAROVIČ, S., WIESER, S. (2006): Proměny společnosti a krajiny západního Krušnohoří. In: SPURNÝ, M.: Proměny sudetské krajiny. 1. vyd. Praha: Antikomplex, 2006, str. 100-115.
- CÍLEK, V., LOŽEK, V. (2011): Obraz krajiny: pohled ze středních Čech. Dokořán, 1. vyd., Praha, 310 s. + příl.
- CUDLÍNOVÁ, E. a kol. (1999): Marginální oblasti - prostorový indikátor trvale udržitelného rozvoje České republiky. Závěrečná zpráva. Ústav ekologie krajiny AV ČR, České Budějovice, 32 s.
- ČAPKOVÁ, V., TATAROVÁ, P. (2004): Milovice, aneb, 100 let od založení vojenského cvičiště. Občanské sdružení TKD Mladá, Mladá, 94 s.
- ČERVENKA, J. (1989): Vybrané aspekty územní diferenciaci necentrálních oblastí ČSR z hlediska studia problematiky zaostávání. Diplomová práce. Katedra ekonomické a regionální geografie PřF UK, Praha, 154 s.
- DAŘÍLKOVÁ, J. (1998): Příspěvek územního plánování a regionální politiky pro revitalizaci a nové využití území Ralska. Geografie-Sborník ČGS, 103, č. 3, ČGS, Praha, s. 200–215.
- DEJMAL, I. (2006): Příběh průmyslové revoluce. In: SPURNÝ, M.: Proměny sudetské krajiny. Antikomplex, Praha, str. 128-134.
- DUFEK, J. (2002): Přírodní poměry bývalého vojenského výcvikového prostoru Milovice – Mladá. Bakalářská práce. Ústav geochemie, mineralogie a nerostných zdrojů, PřF UK, Praha, 51 s.
- DUFEK, J. (2005): Změny ve využití území v BVVP Mladá z ekologického hlediska: 1904 – 2004. Diplomová práce. Ústav pro životní prostředí PřF UK, Praha, 87 s.
- DUFKOVÁ, K. (2010): Diferenciaci územních identit obyvatel na Karlovarsku. Bakalářská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 59 s. + příl.
- FERANEC, J., ŠURI, M., OŤAHEL, J., CEBECAUER, T., PRAVDA, J., KOLAŘ, J., SOUKUP, T., ZDEŇKOVÁ, D., WASZMUTH, J., VAJDEA, V., VIJDEA, A.M., NITICA, C. (2001): Landscape change detection, analysis and assessment in the Phare countries – the Czech Republic, Hungary, Romania and the Slovak Republic. In: Himiyama, Y., Mather, A., Bičík, I., Milanova, E.V. (eds.): Land Use/Cover Changes in Selected Regions in the World. Vol. 1, Part IV, Issued by IGU SG LUCC, IGU-LUCC Research Reports IL-2001-01, Institute of Geography, Hokkaido Univ. of Education, Asahikawa, s. 53–60.
- FORMAN, R. T. T., GODRON, M. (1993): Krajinná ekologie. Academia, Praha, 583 s.
- GABROVEC, M. (2000): Land Use Changes According to Relief in the Last 200 Years: a Case Study. Journal of Geography Education – Land Use and Land Cover Change (eds. Himiyama, Y., Hwang, M.), vol. 43, Department of Geography Education, Seoul, s. 7-17
- HAKLOVÁ, K. (2009): Sovětská vojska v Milovicích pohledem starousedlíků. Bakalářská práce. Katedra sociálních věd, Filosofická fakulta, Univerzita Pardubice, 45 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KŮHNEL, L. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Univerzita Karlova v Praze, Praha, 255 s.
- HAMPL, M. (2003): Diferenciaci a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor? Geografie – Sborník ČGS, 108, 3, s. 173–190.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. (2001): Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti. Geografie-Sborník ČGS, 106, 1, s. 1–11.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, s. 6–24.
- HAVRLANT, M., BUZEK, L. (1985). Nauka o krajině a péče o životní prostředí. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 132 s.

- HÁJEK, F. (2010): Marginální oblasti v Česku: příklad vojenských újezdů. Bakalářská práce, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 75 s. + příl.
- HORSKÁ, E. (2012): Vliv vojenského újezdu Brdy na život obyvatel okolních obcí. Bakalářská práce. Katedra etnologie, Filosofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno, 48 s. + příl.
- HUSÁKOVÁ, J., SÁDLO, V., VĚTVIČKA, V. (1992a): Terrae incognitae prohibita. Vojenské výcvikové prostory a příroda. II. Rub – území extrémě zničená. Ochrana přírody, 47, č. 3, Praha, s. 67–71.
- HUSÁKOVÁ, J., SÁDLO, V., VĚTVIČKA, V. (1992b): Terrae incognitae prohibita. VVP a příroda. I. Lic – území zvláštním způsobem chráněná. Ochrana přírody, 47, č. 2, Praha, s. 35–40.
- CHROMÝ, P. (2003a): Vývoj krajiny a formování identity území: Příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady. Historická geografie, 32, Historický ústav AV ČR, Praha, s. 115–134.
- CHROMÝ, P. (2003b): Memory of Landscape and Regional Identity: Potential for Regional Development of Peripheral Regions. In: Jeleček, L., Chromý, P., Janů, H., Miškovský, J., Uhlířová, L. (eds.): Dealing with Diversity. Charles University in Prague, Faculty of Science, Department of Social Geography and Regional Development, Prague, s. 246–256.
- ILLNER, M. (1988): K vyrovnání podmínek života ve městě a na venkově. Územní plánování a urbanismus, 2/88, s. 90–95.
- INGOLD, T. (2000): The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill. London, Routledge, 456 s.
- JELEČEK, L. (2002): Historical development of society and LUCC in Czechia 1800–2000: Majorsocietal driving forces of Land Use changes. In: Bičík, I. et al. (eds), Land Use/Land Cover Changes in the Period of Globalization. Proceedings of the IGU-LUCC IC, Prague, 2001, s. 44–57.
- JELÉNEK, J. (2010): 3D rekonstrukce krajiny na příkladu zaniklých obcí v českém pohraničí a vojenských újezdech. Bakalářská práce. Katedra aplikované geoinformatiky a kartografie PřF UK, Praha, 46 s. + příl.
- KABRDA, J. (2003): Faktory ovlivňující vývoj využití ploch v kraji Vysočina od poloviny 19. století. Magisterská práce, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 111 s. + příl.
- KABRDA, J. (2008): Změny prostorového vzorce využití ploch v České republice a jejich příčiny. Disertační práce, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 69 s.
- KOMÁR, A. (1993): Vojenský újezd Hradiště. Geografie-Sborník ČGS, 98, č. 2, ČGS, Praha, s. 75–86.
- KOMÁR, A., ŠAROCH, V. (1995): Ekologická problematika v Armádě České republiky. In: Ministerstvo obrany České republiky: Armáda a ekologie, IMPULS, Praha, s. 57–80.
- KOMÁR, A. (1998b): Environmentální aspekty využití bývalých vojenských újezdů z pohledu mezinárodní spolupráce. Geografie-Sborník ČGS, 103, č. 3, ČGS, Praha, s. 153–155.
- KOMÁR, A. (1998a): Problematika revitalizace a nového využití bývalých vojenských území ve střední a východní Evropě. Geografie-Sborník ČGS, 103, č. 3, ČGS, Praha, s. 216–220.
- KOZEL, P. (1998): K některým vojenskoekologickým aspektům vojenských újezdů. Geografie-Sborník ČGS, 103, č. 3, ČGS, Praha, s. 221–224.
- KRÁL, V. (1993): Doupov a Doupovské hory - minulost a přítomnost. Geografie-Sborník ČGS, 98, č. 2, ČGS, Praha, s. 68–74.
- KUČERA, Z. (2010): Principy a problémy geografického studia krajiny. Disertační práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 202 s.
- KUČERA, Z. (2006): Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 115 s.
- KULDOVÁ, S. (2005): Podbořansko – „nová“ či klasická periferie? In: Novotná, M. (ed): Problémy periferních oblastí. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, s. 100–108

- KUSOVSKÁ, M. (2012): Vojenský újezd jako determinant populačního vývoje daného mikroregionu. Diplomová práce. Katedra demografie a geodemografie PřF UK, Praha, 83 s. + příl.
- KUSOVSKÁ, M. (2010): Vliv vojenského újezdu na populační vývoj města Milovice. Bakalářská práce. Katedra demografie a geodemografie PřF UK, Praha, 59 s. + příl.
- LAFEK, M. (2011): Analýza rozvoje území bývalého vojenského prostoru Mladá po roce 1991. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 97 s.
- LAPKA, M. (2008): Úvod do sociologie krajiny. Karolinum, 1. vyd., Praha, 86 s.
- LAPKA, M. (2006): Zánik zemědělské krajiny v Sudetech. In: SPURNÝ, M. (ed.): Proměny sudetské krajiny. Antikomplex, 1. vyd. Praha: str. 144–149.
- LIPSKÝ, Z. (2010): Present changes in European rural landscapes. In: Anděl, J., Bičík, I., Dostál, P., Lipský, Z., Shahneshtin, S.G. (eds.): Landscape Modelling. Geographical Space, Transformation and Future Scenarios. Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, s. 13–27.
- LIPSKÝ, Z. (2000): Sledování změn v kulturní krajině: učební text pro cvičení z předmětu Krajinná ekologie. Lesnická práce. Kostelec nad Černými lesy, 71 s.
- LIPSKÝ, Z. (1998): Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů. Karolinum, 1. vyd. Praha, 129 s.
- MARKOVÁ, J. (2010): Populační vývoj severozápadního pohraničí České republiky od konce druhé světové války do současnosti (se zaměřením na období 1991–2008). Bakalářská práce. Katedra demografie a geodemografie PřF UK, Praha, 86 s. + příl.
- MARKOVÁ, L. (2003): Historickogeografický potenciál rozvoje centrálních Brd. Ročníková práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 42 s.
- MATOUŠEK, P. (2005): Bývalý vojenský prostor Ralsko, Obce živé i zaniklé. Mikroregion Podralsko, Bělá pod Bezdězem, 33 s.
- MIČICA, D. (2007): Základní informace o vojenských újezdech České republiky. In: Petříček, V., Kuchařová, P.: Ochrana přírody a krajiny ve vojenských újezdech. AOPK ČR, Praha, s. 11–15.
- MIKŠÍČEK, P. (2006): Staré Sudety: ohlednutí po realitách a životě. In: SPURNÝ, Matěj. Proměny sudetské krajiny. 1. vyd. Antikomplex, Praha, str. 44–59.
- Ministerstvo obrany ČR (2012): Optimalizace vojenských újezdů. Informační brožura. Ministerstvo obrany České republiky - OKP MO, Praha, 14 s.
- MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na generaci našich měst a osídlení. Územní plánování a urbanismus, XV, č. 2, s. 67–72.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 44, 2, s. 321–348.
- NAJMAN, J. (2008): Hodnocení vlivu železné opony na změny krajiny s využitím dat Corine Land Cover. Diplomová práce, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 120 s. + příl.
- NOVÁK, V. (2008): Armáda v Liberci a v Libereckém kraji. Květa Vinklátová – Knihy 555, Liberec, 136 s.
- NOVÁKOVÁ, K. (2011): Vojenský újezd Ralsko v letech 1950–1968. Bakalářská práce. Ústav českých dějin, Filosofická fakulta UK, Praha, 55 s. + příl.
- NOVOTNÁ, D. (2001): Úvod do pojmosloví v ekologii krajiny. MŽP+Enigma, Praha, 399 s.
- PECHÁČKOVÁ, I. (1998): Osídlení a obyvatelstvo. Geografie – Sborník ČGS, 103, č. 3, Praha, s. 237–252.
- PECHAL, J. (2011): Integrace marginálních území do regionálního systému: příklad vojenského újezdu Brdy. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 99 s.
- PECHAL, J. (2009): Spolupráce obcí mikroregionu Litavka a analýza jejich vztahu k VVP Jince. Bakalářská práce. Katedra geografie, Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Západočeská Univerzita. Plzeň, 61 s. + příl.

- PETŘÍČEK, V., PLESNÍK J., (2007): Tanky a mateřídouška - 10 let poté: In: Petříček, V., Kuchařová, P.: Ochrana přírody a krajiny ve vojenských újezdech. AOPK ČR, Praha, s. 73–84.
- POLÁK, S. (1974–1975): K regionálnímu pojmu Podbrdská. In: Bartoň, Otto a kol.: Vlastivědný sborník Podbrdská 8/9. Příbram: Okresní muzeum a okresní archiv v Příbrami, 1974–1975, s. 7–22.
- POŠTOLKA, V. (1998a): Revitalizace a nové využití bývalého vojenského prostoru Ralsko. Geografie-Sborník ČGS, 103, č. 3, ČGS, Praha, s. 156–170.
- POŠTOLKA, V. (1998b): Přeměna a nové využití bývalého vojenského výcvikového prostoru Ralsko. Pilotní studie NATO/CCMS. Technická Univerzita, Liberec, 9 s.
- PRACH, J. (2009): Vegetace novodobých lesů na území Vojenského újezdu Boletice. Bakalářská práce. Katedra botaniky PŘF UK, Praha, 31 s.
- RAMBOUSEK, L. (2000): Srovnání vývoje obcí Milovice a Kuřivody. Bakalářská práce. Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Západočeská Univerzita, Plzeň, 83 s.
- RAŠÍN, R. (2010): Krajina česko-rakouského pohraničí: vývoj a dědictví. Disertační práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Praha, 187, XI s.
- RAŠÍN, R., CHROMÝ, P. (2010): Land Use and Land Cover Development Along the Czech-Austrian Boundary. In: Bičík, I., Himiyama, Y., Feranec, J. (eds): Land Use/Cover Change in Selected Regions in the World. Vol. V, Part VII, Issued by IGU Commission on LUCC. IGU-LUCC Research Reports. Institute of Geography, Hokkaido University of Education, Asahikawa, s. 57–65.
- RAŠÍN, R. (2009): Land use and land cover changes in Czech-Austrian borderland. Acta Universitatis Carolinae: Geographica, 2009, sv. X, s. 20–31.
- RAŠÍN, R. (2005): Změny ve využití krajiny na Šluknovsku od poloviny 19. století: historickogeografická analýza katastrálního území zaniklé obce Fukov. Diplomová práce. Ústav pro životní prostředí PŘF UK, Praha, 117 s. + příl.
- RAŠKA, P. (2007): Vojenský újezd Hradiště – krajina, která žije. Geografické rozhledy, 16, č. 4, ČGS, Praha, s. 24–25.
- RAŠKA, P. (2005): Analýza vývoje kulturní krajiny Doupovských hor: minulost a perspektivy vojenských újezdů – příkladová studie. Diplomová práce. Katedra geografie, Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem, 134 s.
- RÖSCHOVÁ, K. (2009): Komárov a Čenkov. Regionální sondy do vývoje krajiny Brd v období industrializace. Diplomová práce. Katedra sociální a kulturní ekologie, Fakulta humanitních studií UK, Praha, 158 s. vč. příloh
- RUBEŠ, F. (1993): Doupovské hory - perla střední Evropy. Geografie-Sborník ČGS, 98, č. 2, ČGS, Praha, s. 65–67.
- RYANT, F. (2007): Interpretace vývoje využití půdy v souvislosti s vývojem vybraných demografických charakteristik v jihočeském pohraničí. Bakalářská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Praha, 60 s. + příl.
- RYANT, F. (2010): Krajina jihočeského pohraničí: vývoj jejího využití a komparace krajinného dědictví (případová studie vybraných katastrů na Novohradsku). Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Praha, 130, 30 s.
- RYŠLAVÝ, Z. (1999): Environmentální problémy, sanace a revitalizace bývalého vojenského výcvikového prostoru Ralsko. Geografie-Sborník ČGS, 104, č. 1, ČGS, Praha, 46–53 s.
- ŘEHOUNEK, J. (2006): Osudové okamžiky: sto let vojenského výcvikového prostoru Milovice - Mladá. Kaplanka pro Svazek obcí Svatojiřský les, Nymburk, 105 s.
- ŘÍHA, M. (2006): Kam kráčí dosud mučená krajina Podkrušnohoří a východního Krušnohoří? In: SPURNÝ, M.: Proměny sudetské krajiny. 1. vyd. Praha: Antikomplex, 2006, str. 116-127.
- SEIDL, T., CHROMÝ, P., HABARTOVÁ, P. (2010): Perceptions of Marginality: The Role of Administration and Other Stakeholders in Issues of Future Development of Czech Military Training Areas. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, XLV, 2, s. 89–100.

- SEIDL, T., CHROMÝ, P. (2010): Problémy integrace marginálního území do regionálního systému – příklad vojenského újezdu Boletice. *Geografie*, 115, 1, 2010, s. 44–63.
- SEIDL, T. (2008): Proces integrace marginálního území do regionálního systému – příklad Vojenského újezdu Boletice. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 119 s.
- SEIDL, T. (2007): Geografický potenciál regionu Boletice. In: Petříček, V., Kuchařová, P.: *Ochrana přírody a krajiny ve vojenských újezdech*. AOPK ČR, Praha, s. 85–92.
- SEIDL, T. (2005): Potenciál rozvoje příhraničního regionu Boletice. Bakalářská práce. Západočeská univerzita, Plzeň, 77 s.
- SEIDL, V. (2007): Ochrana přírody a krajiny u VLS ČR, s. p. In: Petříček, V., Kuchařová, P.: *Ochrana přírody a krajiny ve vojenských újezdech*. AOPK ČR, Praha, s. 25–29.
- SEMERÁKOVÁ, B. (2005): Změny ve využití krajiny na Frýdlantsku od poloviny 19. století: historicko-geografická analýza katastrálního území Dolní Oldřív. Diplomová práce. Ústav pro životní prostředí PřF UK, Praha, 121 s. + příl.
- SMOLOVÁ, I., FŇUKAL, M., SCZYRBA, Z. (2005): Krajina a lidé vojenského újezdu Libavá. *Geografické rozhledy*, 15, č. 1, ČGS, Praha, s. 24–25.
- SPURNÝ, M. (2006): *Proměny sudetské krajiny*. 1. vyd. Antikomplex, Praha, 238 s.
- SVOBODA, T. (2009): Problematika rozvoje regionu sousedícího s vojenským újezdem Brdy. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 97 s.
- ŠLECHTA, M. (2003): Vývoj a zánik osídlení Doupovských hor. Ročníková práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 30 s.
- ŠTYCH, P. (2003): Hodnocení vlivu nadmořské výšky reliéfu na vývoj změn využití půdy Česka 1845, 1948 a 1990. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (2003): *Geografie na cestách poznání*. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, s. 59–70.
- ŠTYCH, P. (2001): Hodnocení dlouhodobých změn využití půdy ve vybraných územích Sedlčanska. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 150 s. + příl.
- ŠTĚPÁNEK, V. (2002): Czech frontier in the 20th century: major political shifts reflected in changing land use structure. In: Bičík, I., Chromý, P., Jančák, V., Janů, H. (eds.): *Land Use / Land Cover Changes in the Period of Globalization*. Charles University in Prague, Faculty of Science, Department of Social Geography and Regional Development, International Geographical Union, Study Group on Land Use and Land Cover Change, Prague, s. 110–115.
- ŠTĚPÁNEK, V. (1992): The Iron Curtain and Its Impact on the Environment in the Czech Republic. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, XXVIII, 1, s. 59–63.
- TOMÍČEK, R. (2006): *Historie Vojenského újezdu Prameny, aneb, Chlapci z Opičích hor*. Krajské muzeum Sokolov, Sokolov, 181 s.
- TRÁVNÍČEK, J. (2011). Vývoj kulturní krajiny v zázemí Brna: případová studie formování managementu VKP Poustka. Rigorózní práce. Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Brno, 123 s.
- VAČKÁŘ, J. (1998): Výhled a budoucnost obce Ralsko. *Geografie-Sborník ČGS*, 103, č. 3, ČGS, Praha, s.151–152.
- VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. (2004): Prostorové rozmístění druhého bydlení v Česku – základní charakteristiky. In: Vágner, J., Fialová, D. a kol. *Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 2004, 286 s.
- VÁGNER, J. (1994): Současný stav a perspektivy rekreace na Berounsku: se zaměřením na individuální krátkodobou rekreaci a region Hostomicko. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK, Praha, 95 s., [50] l.
- VALTR, P. (1993): Urbanistická, krajinářská a ekologická problematika Doupovských hor. *Geografie-Sborník ČGS*, 98, č. 2, ČGS, Praha, s. 102–106.

VAŇHÁT, P. (2004): Změny ve využití krajiny v bývalém VVP Ralsko - na příkladu katastrálního území Holičky. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta, Ústav pro životní prostředí, Praha, 90 s.

VESELÁ, I. (1988): Sociogeografická a ekonomickogeografická charakteristika okresu Rokycany. Diplomová práce. Katedra ekonomické a regionální geografie PŘF UK, Praha, 129 s. + příl.

WIESER, S. (2006): Krajiny vojenských výcvikových prostorů v Sudetech pohledem ekologa. In: SPURNÝ, M. (ed.): Proměny sudetské krajiny. Antikomplex, 1. vyd., Praha, str. 94–99.

WINKLEROVÁ, J. (2003): Potvrdí vývoj využití ploch ve vybraných modelových územích v letech 1845-2000 obecné trendy? In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (2003): Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Praha, s. 71–82.

ŽENÍŠKOVÁ, L. (2006): Analýza vývoje a možnosti rozvoje vojenských výcvikových prostorů v Česku. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PŘF UK, Praha, 104 s.

ŽIGRAI, F. (2000): Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. Životné prostredie, 34, č. 5, str. 229 - 233.

ŽIGRAI, F. (1972): Niekoľko úvah o pojme, definícii a členení kultúrnej krajiny. Geografický časopis, 24, č. 1, s. 50-62.

Použité prameny:

DENÍK VEŘEJNÉ SPRÁVY (2010): Regiony se soustředěnou podporou státu. (14. 7. 2013)
Dostupné z: <http://denik.obce.cz/go/clanek.asp?id=6434736&hledej=hospod%E1%F8sky+slab%E9+regiony>

KUBISA, V. (2010): Neznámý svět vojenských újezdů. (2. 5. 2010)
Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/neznamy-svet-vojenskych-ujezdu-974223.aspx>

Ministerstvo pro místní rozvoj ČR (2007): Regionální struktura ČR a politika diverzifikace. Oficiální portál pro podnikání a export. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/reg-struktura-cr-politika-diversifikace-1846.html>

Ministerstvo obrany ČR (2012): Optimalizace vojenských újezdů. Informační brožura. Ministerstvo obrany České republiky - OKP MO, Praha, 14 s.

Ministerstvo obrany ČR (2006): Vojenské újezdy Armády České republiky. Ministerstvo obrany České republiky – AVIS, Praha, 285 s.

PEJŠEK J. (2013): Vláda schválila redukci vojenských újezdů. (14. 5. 2013) Dostupné z.: <http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/vlada-schvalila-zmenseni-vojenskych-ujezdu-64000/>

ŠINDELÁŘ M. (2013): Přípravy optimalizace vojenských újezdů pokračují. (21. 5. 2013) Dostupné z: <http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/pripravy-optimalizace-vojenskych-ujezdu-pokracuji-82041/>

TRNKA, P. (2007): Proměny krajiny venkova a role rozptýlené zeleně v krajině. Rukopis pro ICV - CŽV MZLU v Brně. Brno: MZLU v Brně. In: Učebnice krajinné ekologie. Online. Dostupné z: <http://www.uake.cz/>

Internetové zdroje:

- <http://www.uake.cz/> Učebnice krajinné ekologie (21. 4. 2013)
- <http://www.vojujezd-boletice.cz/> Oficiální internetové stránky Vojenského újezdu Boletice (2. 5. 2013)
- <http://vojenstvi.cz/> Server historie Armády České republiky (2. 5. 2013)
- <http://www.brdy.org/> Internetové stránky milovníků brdských hvozdů (15. 8. 2010)
- <http://www.arcdata.cz/> ARCDATA PRAHA, s.r.o. (2. 5. 2013)
- http://lucc.ic.cz/lucc_data/ Databáze dlouhodobých změn využití ploch Česka (1845-2000). (2. 4. 2013)
- <http://www.zmeny-krajiny.cz/> Internetové stránky Výzkumného ústavu Silva Tarousy pro krajinu okrasné zahradnictví v Brně (21. 4. 2013)
- <http://www.czso.cz/> Internetové stránky Českého statistického úřadu (24. 5. 2013)
- <http://www.mzp.cz/> Internetové stránky Ministerstva životního prostředí ČR (3. 6. 2013)
- <http://www.vurv.cz> Výzkumný ústav rostlinné výroby (17. 6. 2013)

PŘÍLOHY